

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra historie

Školní rok 2008/2009

Bc. Jiří Hofman,

Starší dějiny

Švédský vpád do Čech 1639/40

**– různé aspekty soužití okupační armády a
civilního sektoru na příkladě měst**

Magisterská práce

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval
samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu
i ostatní informační zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne 13. května 2009

I. Úvod

„A tu se mi jakoby ve snu zdálo, že stromy, stojící kolem mého příbytku, se rychle mění a nabývají zcela jiných podob; na vršku každého z nich seděl jezdec a všechny ty větve byly místo listím posety všelijakými postavičkami; některé z nich měly dlouhá kopí, jiné muškety, krátké ručnice, partisány, praporce nebo také bubny a píšťaly. (...) Ale kořeny byly z neúhledných lidí, z dělníků, z řemeslníků a hlavně z venkovanů a jiných, kteří však přesto dodávali stromu jeho sílu a vždy znovu jej zásobovali, když mu jí chvílemi ubývalo; ba nahrazovali také opadnuvší listí svými lidmi k své vlastní a ještě větší zkáze. Přitom naříkali na ty, kteří seděli na stromě, a to právem, protože celá tíže stromu spočívala na nich a tlačila je tak, že jim všechny peníze z váčků, ba i z truhlic, uzavřených sedmi zámky, vytlačila. A nešlo-li to jinak, přetáhli je komisaři košťaty, jimiž se říkává vojenská exekuce, tak důkladně, že jim vzdechy z prsou, slzy z očí, krev z nehtů a morek z kostí ihned vytryskly. (...)“¹

Toto přirovnání použil k popisu společnosti během Třicetileté války H. J. Ch. von Grimmelshausen jen několik málo let po Westfálském míru a tato společnost bude také objektem našeho zájmu v této práci. Zůstaneme-li u výše citovaného příoměru, bude jím oblast stromu někde mezi kořeny a korunou. Konkrétně vztah mezi městským prostředím a švédskou armádou, která v roce 1639 po více jak třičtvrtě roku okupovala značnou část Čech.²

¹ Grimmelshausen, Hans Jakob Christopher von: *Simplicius Simplicissimus – kronika třicetileté války*, Praha 1959, str. 44.

² Ačkoliv se to může zdát přehnané, termín okupace je zde zcela na místě. Ottův slovník naučný ji definuje jako „Okupaci válečnou (*occupatio bellica*), představující dočasné efektivní obsazení nepřát. stát. území v době války. (...) Rozsah pravomoci okupanta v obsazeném území se řídí buď mezinár. smlouvami aneb obyčejovým právem. Za obsazené platí území do té míry, až kam sahá efektivní moc okupující mocnosti. (...)“. Viz heslo „okupace“,

Dosavadní zpracování tohoto vpádu zůstává v porovnání s předcházejícími či pozdějšími válečnými událostmi v pozadí, což zřejmě trochu odpovídá i tradičnímu pojetí českých dějin – stavovské povstání nebo saské obsazení Prahy je mnohem kvalitněji podchyceno – ale i jisté dvojakosti zpracování průběhu třicetileté války samotné, kdy je nutno říci, že druhá polovina konfliktu není tak dobře probádána jako ta první.³

Nutno konstatovat, že už samotné zmapování pohybu Švédů roku 1639 v Čechách má značné nedostatky. U některých měst ani nevíme přesně kdy byla obsazena, jiná jsou naopak uváděna jako dobytá, ačkoliv se úspěšně ubránila.

A přesto nebude naším hlavním cílem tyto mezery doplnit. Švédskou přítomnost v zemi naopak použijeme jen jako kulisu, jako jakousi „laboratoř“, v níž budeme sledovat, jak městské prostředí reagovalo na vojenskou přítomnost – navíc přítomnost armády „nepřátelské“. Jak se na ni připravovalo a jak ji prožívalo.

II. Metodika

Město i armádu tehdejší doby je nutno považovat za dvě svébytné entity, každá má jiný charakter, hodnoty, hierarchii, sociální schémata atd.⁴ V roce 1639 se tyto dva organismy střetly a musely

<http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/424850-okupace> (3. 1. 2009). Jak později uvidíme, tato kritéria odpovídají situaci v roce 1639.

³ Srov. SALM, Hubert: *Armeefinanzierung im Dreißigjährigen Krieg – Der Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis 1635-1650*, Münster 1990, str. 2.

⁴ Práce věnující se městskému organismu jsou dostatečně známy. Naposledy je to práce J. Millera: *Uzavřená společnost a její nepřátelé: město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2006. Proto uvedu spíše publikace věnující se vojenskému prostředí: BURSCHEL, Peter: *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1994. – GRÄF, Holger Thomas: *Söldnerleben am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges - Lebenslauf und Kriegstagebuch 1617 des hessischen Obristen Caspar von Widmarckter*, Marburg

vedle sebe po mnoho měsíců koexistovat. Nás zajímá, jak toto soužití vypadalo. Jaké mělo průvodní znaky? Bylo jen negativní nebo nalezneme také pozitivní momenty? Jak městská společnost reagovala na blížící se krizové období? Jsme schopni určit nějaké stereotypy vzájemného chování?

Nejedná se o důkladnou studii postupného rozvoje vztahu městského prostředí vůči vojákům. Třicetiletá válka v době, o kterou se zajímáme, probíhala již 21 let a jí samotné předcházela zkušenost z válek s Turky.⁵ Jde tedy spíše o jednorázovou sondu do problematiky. K mnoha věcem se nedostaneme nebo se jim nebudeme věnovat tak, jak by zasloužily. Práce by totiž nezdravě nabyla na objemu, nebo bychom se odklonili od tématu. Například nebudeme příliš zmiňovat náboženskou otázku či chování městských obcí a navrátilivších se emigrantů.

Z metodického hlediska nebude náš postup jednotný a práci tedy není možno jednoznačně zařadit. Pro značnou roztržitost a mnohdy nedostatek pramenné základny je třeba postupovat místy ve stylu mikrohistorickém, jinde spíše á la sociální dějiny, některé pasáže budou připomínat dějiny každodennosti, další zase studium mentalit apod. Nelze se ubránit ani klasickému pozitivismu, který je sám osobě legitimním směrem. Vše je však podřízeno společnému cíli – pokusit se alespoň přiblížit k tomu, co znamenala vojenská okupace města za třicetileté války.

Časově se jedná o období mezi jarem 1639, kdy již probíhaly švédské operace v Sasku, které měly vliv na jednání českých měst, a ofenzívou císařských koncem ledna 1640, kdy byli Švédové opět vytlačeni ze země. Reakce měst na tuto změnu podmínek však již naše práce neobsahuje, neboť by to znamenalo její nejméně zdvojnásobení. Prostorově je oblast našeho zájmu soustředěna na území kontrolované

an der Lahn 2000. – PETERS, Jan (ed.): *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg - eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993.

⁵ Srov. ŠULC, Jaroslav : *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích a ve středním Polabí)*, in: *Časopis Národního Muzea, historická řada*, roč. 175, č. 1-2 (2006), str. 48.

Banérem, respektive na přilehlé kraje, kterých se švédská přítomnost nějak dotkla. Nenalezneme zde proto ani jižní Čechy, ani Moravu a o Slezsku se zmíníme jen velmi okrajově.

Samotná města jsme pak vybrali pro relativní pramennou dostupnost. Městské fondy jsou na rozdíl od velkostatků zpracovány téměř kompletně a jsou proto dostupnější. Městské prostředí, díky své vyšší gramotnosti, také produkovalo více písemností a čile korespondovalo. Mnoho pramenů také najdeme v edicích, ale o tom později. Oproti venkovu také město představuje územně a správně kompaktní celek.

Na závěr osvětlíme ještě použitou terminologii. Základní roly v textu hrají výrazy „Švéd“ a „město“. Městem se v naší práci myslí obec lidí, nacházejících se v tu chvíli na onom místě, reprezentovaná zpravidla městskou radou. Jak později uvidíme složení populace za městskými hradbami se během popisovaných událostí měnilo. Pod označením Švéd se rozumí příslušník armády švédské koruny. Nikoliv národnostně Švéd či Fin. Švédské národní pluky byly převážně určeny k posádkové službě v důležitých pevnostech v severním Německu i jinde. Vojáci verbovaní na pevninské Evropě byly totiž považováni za nespolehlivé. S armádou na tažení vyráželi nejčastěji jen jízdní pluky. Značnou část švédské armády – mužstva i důstojníků – tak tvořila pestrá směsice všech evropských národů. Zejména Němci, ale našli bychom zde mnoho obyvatel z českých zemí. Pod dobovým označením „Švéd“ se tedy mohl skrývat například Skot nebo Srb.

III. Pramenná základna

Zdálo by se, že pro události, jenž zasáhly polovinu Čech po více než tři čtvrtě roku, musí být dostupné značné kvantum pramenů a že tedy bude nesmírně obtížné je všechny postihnout. Leč skutečnost taková není. Hodláme-li se pak zaměřit zejména na švédské působení na obsazeném území, začíná se nám informační základna povážlivě

zmenšovat. Důvody si řekneme ještě později. Nyní uveďme přesto alespoň nevýznačnější skupiny námi využitých pramenů:

Pro naše téma jsou stěžejní údaje týkající se vzájemných kontaktů mezi švédskou vojenskou mocí a městským obyvatelstvem – v první řadě tedy archivy měst. V tomto případě se jedná o města ležící zejména na pravém břehu Labe, neboť tato oblast tvořila v roce 1639 vojenskou i hospodářskou základnu Banérovy armády. Bohužel archivní fondy jednotlivých obcí jsou ve svých výpovědních hodnotách značně limitované a to hned ze dvou důvodů.

Zprvée, pokud budeme postupovat zpět do historie, pak narazíme na problém dochování obsahu konkrétního archivu. Během téměř čtyř staletí, které nás dělí od oněch událostí, byly mnohé materiály samozřejmě zničeny, některé i úmyslně. Jako příklad bychom mohli uvést nešťastné skartace v devatenáctém století – například v Hradci Králové.⁶ Leč tato komplikace trápí jistě i jiné historiky bádající ve zcela odlišných tématických okruzích.

Významnější obtíží je skutečnost, o níž bude pojednáno ještě později, a sice že přibližně od května 1639 do března či dubna 1640 v okupovaných městech na pravém břehu Labe výrazně ubývá písemností. Městská správa sice fungovala nadále, leč v omezené míře. Navíc místo se svou vrchností, císařskou komorou atd. korespondovala spíše se švédskými hodnostáři a tyto písemnosti se bohužel nedochovaly. Výsledně tak zjistíme, že se v archivních fondech měst na pravém břehu Labe mnohdy nachází všehovšudy jen pár písemností – často zapsaných teprve zpětně, což samozřejmě velmi výrazně komplikuje jejich věrohodnost.

V poněkud lepší situaci jsme v případě měst ležících tehdy již mimo přímý dosah švédské moci – na druhém břehu Labe. Tam jsou již archivy bohatší a mnoho je otištěno v různých edicích, zejména v Lívově edici *Prameny k dějinám třicetileté války*.⁷ Ta obsahuje

⁶ Většina městského archivu Hradce Králové byla roku 1873 zlikvidována (pozn. autora).

⁷ LÍVA, Václav (ed.): *Prameny k dějinám třicetileté války*, V.díl, Praha 1954. LÍVA, Václav (ed.): *Prameny k dějinám třicetileté války*, VI.díl, Praha 1955.

dopisy od městských rad krajským hejtmanům, komoře, místodržícím do Prahy a dalším, respektive odpovědi na ně. Ve zprávách se často objevují připojeny originály opakovaných švédských výzev k placení kontribucí, jejich výše a výhružky možných sankcí v případě nezaplacení. Je to jedna z velmi mála možností jak se dostat k písemnostem švédské provenience – téměř jediná. Potíž je jen s tím, že údaje o místní situaci nelze automaticky vztahovat na oblast okupovanou švédskými vojsky. Zde totiž vládly zcela odlišné podmínky a my bychom se dopustili hrubého zkreslení, pokud bychom chtěli třeba události v Berouně aplikovat na Hradec Králové či je generalizovat na celé Čechy.

Míněny jsou zejména pohnuté popisy drancování, plenění či „militárních exekucí“ (soudobý výraz pro vyplenění coby trest za neodvádění kontribuce). Jak ještě uvidíme, levý břeh Labe již nespadal pod přímou kontrolu švédské moci a docházelo zde jen k nárazovým výjezdům jejichž cílem byla pouze kořist. Zatímco pravý labský břeh byl pevně v rukou Banéra a císařští nebyli po dlouhou dobu s to jej ohrozit, na opačné straně byla „země nikoho“, kde se střetávaly obě strany. Jak bude ukázáno později, realita obou břehů byla naprosto odlišná.

Procházíme-li prameny k soužití měšťanského světa s tím vojenským – švédským, respektive snažíme-li se rozpoznat reakce měst na švédskou přítomnost, upoutá naši pozornost jeden fakt. Značnou část archiválií, v nichž můžeme číst o událostech roku 1639, totiž představují supliky a zprávy sepsané nejdříve na jaře 1640 nebo i později, když už se švédská vojska stáhla a zemi opět obsadila císařská armáda. Markantní je to v případě pravobřežní oblasti. Při čtení těchto zápisů však nelze zapomínat jejich prvotní účel nebo alespoň podtext – tedy omluvit své jednání během švédské přítomnosti či minimálně zbytečně neupozorňovat na chování, které by mohlo být považováno za neadekvátní, a zároveň vylíčit hospodářskou situaci co nejčerněji a získat tak slevy na budoucích daních respektive kontribucích. Navíc, po mnoho let trvajícím konfliktu lze již hovořit o jisté stylizaci způsobu psaní – o tzv.

„rétorice smrti“, jak píše John Thiebault. To znamená, že se v korespondenci objevují časté odkazy na smrt, plenění a zkázu kraje, panství nebo města, aniž by stoprocentně odpovídaly realitě. Slouží spíše jako určité úvody či předmluvy k suplikám. Jedná se o jeden z příkladů ustálených vzorců jednání, které si obyvatelstvo během válečných let vytvořilo.⁸

Poměrně výstižně to formuloval podkomoří Zdeněk Lev Libštejnský z Kolovrat v káravém dopise Mělnickým: *„Že to Vás starej obyčej, že mi více žalujete, než-li Vás bolí, to řemeslo pan primas Váš, pan Šerer s paní manželkou svou dobře umí. Nebo onehdejšího dne, když tu Poláci byli, chtějí já jít na odpočínutí, on i paní manželka jeho s takovým křikem a naříkáním ke mně přiběhli, jináče jsem se nedomníval, než-li že se smyslem pominou, žalujíce, že jim všechno víno z presu berou, že již ten rok žádného vína mít nebudou. Poslal jsem tam hned svou vlastní čeládku, našlo se, že jen jakás konývka odtud vzata byla. Tu vidět, že se více naříká, než-li jest.“*⁹

Taktéž Litoměřičtí si v suplice císaři z roku 1640 stěžují, že vesnice jsou opuštěné a není kdo by roboval na polích, což vyznívá, jakoby strůjci škod byla švédská respektive později císařská armáda.¹⁰ Ve zcela jiném světle se ovšem tato informace ocitá, když zjistíme, že

⁸ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 214. – THIEBAULT, John: *Die Erfassung und Einordnung lokaler Kriegserfahrungen*, in: Krusenstjern, Benigna von (ed.): *Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, str. 323. ĎURČANSKÝ, Marek: *Zkušenosti Nymburských s vojáky za Třicetileté války*, in: Kuděj, roč 1999, č. 1, str. 27.

⁹ List citován v: KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008, str. 179.

¹⁰ SOkA Litoměřice-Lovosice, AM-Litoměřice, Liber Conceptuum ab Anno 1640 usque ad 1644, fol 4r. (suplika císaři líčící zkázu města za švédské okupace).

tytéž nářky na opuštěné pole a vinice se objevují i o rok dříve, na podzim roku 1638.¹¹

Obdobně Josef Pekař dosvědčuje, že údaje o škodách, uvedené ve zprávě kosteckého správce z jara 1640, jsou v rozporu s realitou. V dubnu vypočítává 39 osedlých a 50 osetých korců, zatímco o měsíc dříve v dokumentech vyhotovených pro jiné účely vykázal osedlých 250 a korců 372.¹² Nutno dodat, že v uvedeném měsíčním mezidobí byla již oblast bojů za hranicemi Čech a ani větší průtahy vojsk, které by takový nárůst škod mohly způsobit, nejsou z Kostecka známy.

Na druhou stranu však nelze ze zásady odmítat veškeré informace obsažené v suplikách či písemnostech jako nepravdivé, natož pak pomíjet či bagatelizovat realitu válečných škod. Je však třeba nakládat s nimi opatrně. Názory tvrdící, že Třicetiletá válka vůbec nebyla tak zničující, jak se tvrdí, se sice již vyskytly, leč byly vyvráceny.¹³

O to cennější jsou prameny pocházející přímo z doby švédské okupace a určené jen pro vnitřní potřebu městské správy – zápisy ze zasedání městských rad, soupisy vydání jednotlivých purkmistrů, účty, údaje z městských knih apod.

Dalším zdrojem informací je nám korespondence císařských úředníků, krajských hejtmanů, české komory, vojenských činitelů ale i církevních osob z té doby. Jsou uloženy ve fondech jednotlivých šlechtických rodin, archivech měst i úřadů a značná část uvedena také v edicích. Kromě Lívových Pramenů ponejvíce ve čtvrtém svazku díla *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*.¹⁴ Jedná se

¹¹ Zpráva Litoměřických čes. kanceláři z 20. 12. 1638, uvedena v: BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1118.

¹² PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti*, Praha 1970, str. 36.

¹³ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 215.

¹⁴ POLIŠENSKÝ, Josef a kol. (ed.): *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, tomus IV, Praha 1978.

zvláště o korespondenci Piccolominiho a arcivévody Leopolda Viléma, coby vrchních velitelů císařské armády od podzimu 1639. Informace v nich obsažené se chování švédské moci na obsazeném území sice příliš nevěnují, a pokud ano pak jen okrajově, ale umožňují nám orientaci ve vojenských operacích nejen v českých zemích a osvětlují i mnohé zahraničněpolitické souvislosti. Jsou tedy důležité pro širší pochopení událostí té doby. Naopak korespondence jednotlivých krajských hejtmanů a české komory adresované městům, zejména jsou-li tato kárána za své chování vůči Švédům, nám přinášejí důležité a potřebné informace. Mnoho vypovídají také avíza došlá z celé země.

Abychom mohli co možná nejlépe prozkoumat realitu v okupovaných městech, je důležité mít prameny i z druhé strany, tedy z té švédské. Nutno konstatovat, že až na výjimky je jich jen velmi poskrovnu. Jak již bylo zmíněno, určitá část listin ohledně kontribuce atd. se zachovala v přílohách korespondence městských rad s úřady v Praze. Jen naprosté zlomky se nacházejí v městských archivech.

Zachoval se však jiný pramen švédské provenience, který nebyl dosud českou historiografií reflektován, ačkoliv má zcela jistě značnou hodnotu pro výzkum dějin Třicetileté války a českých zemí. Jedná se o edici korespondence vrchního velitele švédské armády Banéra s říšským kancléřem Oxenstiernou.¹⁵ Ta poskytuje pro nás jedinečný pohled „z druhé strany“ a osvětluje tak motivy švédského počínání v Čechách. Navíc Banér od třicátých let psal své dopisy v němčině, která je pro českého historika jistě bližší než švédština, ve které psal Oxenstierna sám.¹⁶

¹⁵ *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling*. Afd. 2. Bd 6, Johan Banérs bref 1624-1641, Stockholm 1893.

¹⁶ Přímo Oxenstiernova korespondence je částečně zpřístupněna na stránkách Riksarkivet na adrese: http://62.20.57.212/ra/ao/Oxenstierna_1639-40_SWE.html#I955 (3. 1. 2009)

Zajímavým zdrojem informací k událostem třicetileté války je i *Theatrum Europaeum*.¹⁷ Práce s ním je však velmi komplikovaná a nesnadná. Nejedná se o přímé svědectví, nýbrž o kompilaci informací z dobových informačních letáků, od očitých i jiných svědků, navíc vydané až téměř dvacet let po námi sledovaných událostech. Cílem Meriana coby vydavatele bylo nasytit touhu soudobého člověka po informacích o válečných událostech a dílo je tedy třeba brát v úvahu jen po zralé úvaze. Nejlépe pokud máme patřičné informace potvrzeny z více zdrojů. Výhodou je, že Merian přetiskuje soudobé letáky a proklamace, ke kterým bychom se dnes již těžko dostávali – pro nás je zajímavá zejména Banérova výzva obyvatelům Čech, kterou vydal před svým vpádem do země. Nevýhodou je značná povrchnost a nevěrohodnost jeho líčení. Například popisuje švédský výpad k Českým Budějovicím, o kterém nenajdeme v jiných pramenech ani zmínky. Bohužel, ačkoliv můžeme s jistotou tvrdit, že Švédové se toho roku k Českým Budějovicům nepřiblížili, převzalo tuto Merianovu informaci spousta pozdějších historických děl.

Poslední velkou skupinou jsou prameny nepřímé. Takové, které se netýkají událostí roku 1639, nicméně přesto nám pomohou objasnit některé okolnosti, o kterých dochované archiválie mlčí. Jedná se o Zackowiczův popis švédské okupace Olomouce,¹⁸ o deníky vojáků i civilistů z různých oblastí dnešního Německa¹⁹ ze třicátých a čtyřicátých let 17. století a nakonec o dílo H. J. Ch. von

¹⁷ MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Mein 1648.

¹⁸ ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999.

¹⁹ MENČÍK, Ferdinand (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polřic a bezdružic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897. – FRIESENEGGER, Maurus; MATHÄSER, Willibald (ed.): *Tagebuch aus dem 30jährigen Krieg*, München 1974. – PETERS, Jan (ed.): *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg - eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993.

Grimmelshausena.²⁰ Všechny tyto uvedené prameny nám mohou podat svědectví o „každodenních maličkostech“. Voják v kvartýru ve městě kdesi v Durynsku roku 1635 se neměl důvod chovat jinak v českém městě roku 1639 – samozřejmě pokud bereme v úvahy principiálně totožné okolnosti. Taktéž švédský velitel Olomouce postupoval po obsazení města stejně jako ten, který v červnu 1639 přebíral správu nad Hradcem Králové. Grimmelshausenova trilogie nám zase umožňuje nahlédnout do světa lidí té doby. Jistě, jedná se o beletristické dílo. Ovšem sociální, hospodářské a myšlenkové struktury a systémy, podle nichž jednají aktéři jeho knih, odpovídají skutečnosti.

Zcela specifickou skupinou pramenů jsou ty obsažené v literatuře, zejména regionálních historiografiích. Značná část těchto publikací totiž pochází ještě z 19. či počátku 20. století a obsahuje informace dnes již nedohledatelné. Díky pozitivistickému přístupu k bádání se to v nich často jen hemží citacemi, jenž jsou pro nás mnohdy jediným pramenem. Kupříkladu první dva královéhradečtí historiografové Bienenberg²¹ a Švenda²² nám mnohokrát doslova přepisují listiny a zprávy, jenž vzaly za své při již zmiňované skartaci městského archivu.

IV. Švédové se blíží

Zpočátku roku 1639 v českých městech nikdo netušil, že by švédská armáda mohla zaútočit na dědičné země. V lednu se sice

²⁰ GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Simplicius Simplicissimus: kronika třicetileté války*, Praha 1959.

GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968.

²¹ BIENENBERG, K. J.: *Dějiny města Hradce Králové*, rukopis z roku 1790, překlad Jan Balcar z Bystrého, Hradec Králové 1953.

²² ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808.

Banér začal posunovat s armádou ze severního Německa na jih s cílem dosáhnout Erfurtu a v souvislosti s tím se jisté obavy na vídeňském dvoře objevily,²³ leč velení císařské armády se cítilo sebejistě a možnost švédského úspěchu nepovažovalo za reálné.²⁴ Ani v Čechách se o Švédech zatím nehovořilo.

Banér však neztrácel čas, záhy dosáhl Erfurtu a počátkem března už byl na cestě na Lipsko. Jeho pověstná rychlost opět sklízela své plody. Dne 4. dubna hlásil saský kurfiřt Jan Jiří do Vídně, že nepřítel opanoval prostor Halle, Lützen a Merseburg a postupuje do saského vnitrozemí.²⁵ Švédové měli v té době o svých záměrech jasno. Již ke konci března Banér informoval Oxenstiernu, že se pokusí vtrhnout do Čech a vůbec dědičných zemí, aby zvětšil svou armádu a císaři zabránil v novém verbování.²⁶ V postupu se mu snažila zabránit spojenecká sasko-císařská armáda ze Saska, Čech, Moravy a Slezska, která se snažila co nejrychleji přesunout k Drážďanům, kde se měla spojit proti nepříteli. Banér proto přerušil obléhání Freibergu a stáhl se poněkud zpět k Saské Kamenici (něm. Chemnitz). Dne 14. dubna 1639 zde došlo k bitvě, kde byly spojenecké síly drtivě poraženy a obráceny na útěk, poněvíc zpět do Čech.

Vítěz nehodlal promarnit příležitost a jal se poražené pronásledovat, aby jim zabránil se znovu zformovat. Zatímco se Banér sám věnoval obléhání Pirny, byl podél Labe směrem k Litoměřicím vyslán silný oddíl generála Stahlhandskeho.²⁷ O měsíc později, počátkem června, již Švédové téměř stoprocentně ovládali celou oblast na pravém břehu Labe a jasnou vojenskou převahu získali nad císařskými i v širokém pásu území na druhém břehu – na Žatecku, Kutnohorsku, Opočensku atd.

Pokud se podíváme na celoevropské souvislosti švédského vpádu do českých zemí, zjistíme, že se nejednalo o osamocenou akci,

²³ List Ferdinanda III. Gallasovi, Vídeň 18. 2. 1639, DBBTI, str. 283/no. 748.

²⁴ List Gallase Ferdinandovi III., Smiřice 19. 2. 1639, DBBTI, str. 284/no. 750.

²⁵ List saského kurfiřta Ferdinandovi III. ze 4. dubna, DBBTI, str. 290/no. 761.

²⁶ Saská Kamenice 8. dubna (podle starého kalendáře), RAOSB, no. 248/str. 601.

²⁷ Ziesitz bei Pirna 23. dubna (podle starého kalendáře), ebd., no. 250/ str. 606.

nýbrž že byla součástí rozsáhlejšího plánu postupu proti císaři. Švédský operační záměr měl tři části. Prvním tahem byla porážka Sasů a následná invaze do Čech. Banér zamýšlel „*použít království české, jakž zmíněno, k své výhodě stejně jako pro vyživení a posílení své armády a dovést Čechy a Slezsko k rebelii proti císaři.*“²⁸

Druhou částí plánu bylo zajištění komunikačních linií mezi švédskými Pomořany a Banérovou armádou v Čechách, čehož mělo být docíleno diverzním postupem gen. Lilienhöcka do Slezska od severu.²⁹ Ten se však opozdil a vyrazil až v srpnu.³⁰ Proto musela být k pokrytí císařských ve Slezsku vyčleněna část Banérových sil, která mu později chyběla.

Kromě toho měla ještě na Rýně operovat armáda Bernarda Výmarského, která na sebe měla vázat císařské vojsko a jeho spojence v Říši. Avšak ten dal přednost vlastním zájmům a do pole vůbec nevytáhl. Když navíc zemřel, byla tato část švédské armády bez řádného velení a nedalo se s ní již počítat. Do událostí vůbec nezasáhla.³¹

Čechy před Banérovým vpádem rozhodně nebyly prosty jakéhokoliv vojska. Naopak lze říci, že obyvatelstvo bylo nuceno žít vedle vojáků kontinuálně, nejméně několik měsíců. Císařská armáda zde přečkala zimu 1638/39, na jaře 1639 se zde zotavovaly a doplňovaly jednotlivé pluky, které posléze táhly ze svých kvartýrů krajem do Saska. Poměrně záhy, po porážce u Saské Kamenice, se tyto jednotky zase rozprášené a bez jednotného velení stahovaly do Čech. A za nimi již postupovala švédská armáda.³² Obyvatelstvo se

²⁸ V orig.: „...das königreich Böhmen, wie vorgedacht, zu meinem vortheill so woll wegen des unterhalts für die armée gebrauchen als auch dieselbe doraus zu verstercken, unnd mir in sonderheit angelegen sein lassenn die Böhmen und Schlesien gegen den Kayser in rebellion zu bringen.“, Freiberg 11. dubna (podle starého kalendáře), ebd., no. 249/str. 605.

²⁹ Ziesitz bei Pirna 23. dubna (podle starého kalendáře), ebd., no. 250/ str. 608.

³⁰ Mansfeld Gallasovi, Vratislav 30. srpna, DBBTI, str. 324/no. 895.

³¹ Ziesitz bei Pirna 23. dubna (podle starého kalendáře), ROASB., no. 250/str. 307.

³² Prameny, s. 8-11.

tak muselo vypořádat s dlouhodobou přítomností vojáků - s kvartýry, „durchcuky“, kontribucemi atd. Císařské vojáky jen plynule nahradili Švédové.

Dlouhotrvající pobyt vojska v předcházejícím období zanechal v zemi značné škody. Je třeba si uvědomit, že v první polovině 17. století přítomnost armády – byť by se chovala sebelépe a sebehospodárněji – nutně musela vést k exploataci zdrojů.³³ Pokud bychom proto vycházeli jen z předpokladu, že země byla od 1634 (poslední švédský vpád) „*posledních pět let válkou nedotčená*“, jak píší někteří autoři.³⁴ Mohlo by nás to dovést k mylnému předpokladu, že Čechy byly zemí relativně bohatou a nedotčenou. Skutečnost, zdá se, byla mnohem pesimističtější. Pomineme-li lamentace městských rad, o jejichž stereotypch a motivaci bylo pojednáno v předcházející kapitole, máme o tom svědectví i z druhé strany. Sám Banér, poté co v květnu vstoupil do země, komentoval její stav slovy: „*Nepomyslel bych si, že království české, které od mého odchodu před pěti lety nemělo nepřítel, bude tak zbídačené, zpustošené a zničené. Neboť mezi Prahou a Vídní na druhé straně Labe je vše do základu zruinováno a živé duše není téměř k nalezení (...)*“.³⁵

Taková tedy byla vzniklá situace, za které švédská armáda pronikla do Čech. A nás bude nyní zajímat, jak na ni reagovala města. Ovšem abychom jejich jednání správně pochopili, je nutné zjistit, jaké informace vlastně měla k dispozici. Dochované zprávy a supliky měst, líčící později po Banérově ústupu ze země události kolem příchodu Švédů, se shodují na tom, že ti přišli z nenadání,

³³ CREVELD, Martin van: *Supplying War – Logistic from Wallenstein to Patton*, Cambridge 1977, str. 9.

³⁴ ENGLUND, Petr: *Nepokojná léta*, Praha 2000, str. 184.

³⁵ V orig.: „*Und hette ich nicht gemeinet, dass das königreich Böhmen, welches sint meinem auszuge in fünff jahren keinen feindt gehabt, so manger, wüste unnd verdorben sein solte, denn zwischen Prag unnd Wien auf jenseit der Elbe alles zu grunde ruiniert, unnd fast keine lebendige seel im lande zu finden ist...*“, Litoměřice 30. května (podle starého kalendáře), RAOSB no. 252/str. 625.

neočekávaně „*mimo všecknu nadálost nevědouc o ničem*“³⁶ a že tedy nebylo možno se proti nim připravit. Bylo tomu ale skutečně tak?

O postupu Švédů informují města v Podkrušnohoří již od března.³⁷ Tu a tam sice švédské partaje překročily hory, ale zatím nic nenasvědčovalo tomu, že by se jednalo o něco vážnějšího. O porážce u Saské Kamenice referuje do Prahy purkmistr a rada města Mostu již o den později³⁸ a ačkoliv nemáme přímých důkazů, můžeme s jistotou předpokládat, že se tato informace brzy rozšířila po celé zemi. Ale začněme trochu systematictěji. Pokud se zaměříme na informační toky, na kterých se města podílela, zjistíme, že byly v zásadě trojí.

Zprvce to byly zprávy, které si město opatřilo samo skrze mobilní členy své obce. Jednak pasivně podle toho, co přinesli z cest poslové, obchodníci, trhovci atd. A jednak aktivně, neboť když se Švédové blížili, byly ve směru, odkud se očekával jejich příchod, vysíláni zvědové na tzv. „kundšofty“. Například Chlumec nad Cidlinou vyslal prvního zvěda dne 29. dubna do Radovesnice, 1. května směřovali další do Poděbrad a Nymburka.³⁹ Dne 12. května do Boleslavi (z pramene není jasné zda do Staré nebo Mladé).⁴⁰ A když se 4. června švédské jednotky objevily u Pardubic,⁴¹ byly tam vyslány na výzvědy hned tři osoby.⁴² Tyto zprávy pak byly posílány „výše“, tedy k rukám správců panství (pokud to bylo poddanské město), krajských hejtmanů až nakonec skončily v Praze v české komoře nebo u místodržících.

³⁶ SOA Zámorsk – pobočka Pardubice, AM Pardubice, Inv. č. 727 (list rychtáře z 1. prosince 1640).

³⁷ Prameny, zprávy od března 1639, tj. od str. 208.

³⁸ Purkmistr a rada města Mostu čes. místodržícím, Most 15. dubna, DBBTI, str. 261.

³⁹ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 10r.

⁴⁰ Ebd., fol. 10v.

⁴¹ SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920, str. 108.

⁴² SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 10v.

Zadruhé, města získávala „shora“ takto nashromážděné informace zpětně stejnou cestou. Nutno ale konstatovat, že informace podávané z Prahy nebo od krajských hejtmanů nebyly tak důkladné a obsáhlé. Zatímco města psala avíza téměř neustále, od nadřízených úřadů je dostávala jen sporadicky jako součást různých výtek nebo nařízení. Kupříkladu Hradec Králové je v půli května krajským hejtmanem informován, že Švédové opanovali Ml. Boleslav a Jičín, ale tato zpráva je součástí nařízení, aby město do pole vypravilo každého 15. poddaného.⁴³

Nedostatečnost toho zdroje informací nahrazoval třetí avšak nikoliv nejméně důležitý informační kanál a tím byly kontakty přímo mezi jednotlivými městy. Na základě formálních či neformálních kontaktů mezi nimi (hospodářských, správních, rodinných, přátelských atd.) existovaly jakési „spřátelené struktury“, které fungovaly (mimo jiné) jako informační síť. Podobná avíza spřátelených obcí nalezneme velmi často. Uvedme jen pár kontaktů z května 1639, kdy již byl Banér v zemi a veškeré informace byly vysoce ceněny. Chlumec dostával zprávy z Nymburka,⁴⁴ Kadanští dostávali avíza z Žatce, Přísečnice a Něm. Kralup.⁴⁵ Informace sice nebyly vždy pravdivé, ale vždy byly podrobné. Když Královédvorští podávají zprávu Náchodským, píše, že u Semil a Vysokého je již 300 jezdců, že opanovali zámek a zajali úředníka Jana Staška, za něhož požadují 500 zlatých.⁴⁶ Je tedy zřejmé, že městské obce byly o postupujících válečných operacích poměrně dobře informovány. A to je ještě třeba zakalkulovat ústní přenos informací, který nezanechal v pramenech žádný otisk.

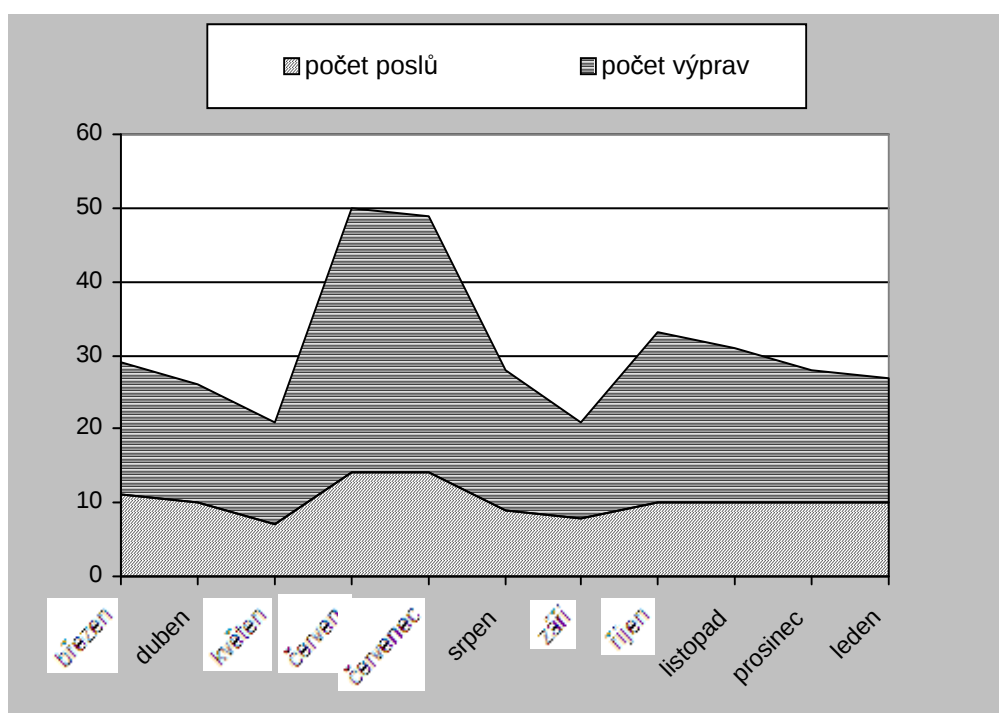
⁴³ Mandát kr. hejtmana Otta z Oppersdorfu ze 17. května, přetistěn v: ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 21.

⁴⁴ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 10v.

⁴⁵ List purkmistra a rady města Kadaň krajskému hejtmanovi, Kadaň 11. května, *Prameny*, str. 284.

⁴⁶ HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994, str. 119.

Způsoby, jakým se města dozvídala o situaci, lze rozdělit na pasivní, tj. pouhé přijímání zpráv, které probíhalo neustále, a na aktivní, které se „nastartuje“ teprve, pokud se riziko stane opravdu reálným. Když Chlumec 29. dubna vysílá svého prvního zvěda, mají Švédové již opanovaný Děčín, Ústí nad Labem a zejména Litoměřice a Mělník, vzdálený vzdušnou čarou cca 60 km. Tato města byla obsazena právě 28. dubna a to, že chlumečtí zvědové vyrazili právě den poté, jistě není náhoda. Podívejme se na grafické znázornění poměru počtů posílů a počtu cest, které uskutečnili z Chlumce nad Cidlinou za rok 1639. Markantní vzestup počtu výprav je právě v období, kdy se k městu přibližovala Švédská armáda.

obr.1 – Poměr posílů a jejich cest z Chlumce nad Cidlinou v roce 1639.

Lze tedy shrnout, že města měla na jaře 1639 dostatek informací o pohybu švédské armády. Je sice nutno uznat, že mezi porážkou císařských a saských vojsk u Saské Kamenice a obsazením polabských měst od Děčína až po Mělník uplynuly pouhé dva týdny, ale na druhou stranu oblastem středního a horního Polabí zbýval do švédského příchodu ještě minimálně měsíc, v některých případech i

dva. Že se v pozdějších zprávách přesto objevují tvrzení o překvapivém příchodu Švédů je možné charakterizovat jako stereotypní způsob jednání s nadřízenými instancemi, tak jako o tom hovoří již zmiňovaný Thiebault a další⁴⁷. Obyvatelstvo o hrozícím nebezpečí vědělo a mělo i dostatek času na něj reagovat.

Obecně se v historiografii, zejména regionální, vyskytuje názor, že švédská přítomnost byla již od počátku strašlivě devastující událostí, což je dokládáno mimo jiné i tvrzením, že městská správa nebyla s to vést běžnou agendu a úřady byly neobsazené. A skutečně, již zmiňovaný úbytek písemných pramenů je do očí bijící. Ovšem věc je složitější. Útlum počtu záznamů v městských knihách či listin se totiž neshoduje s daty obsazení jednotlivých obcí. Jak konstatuje Mencl ve svých dějinách Jičína, město ukončilo úřední záznamy již 13. dubna,⁴⁸ tedy dlouho předtím než Švédové překročili hranice. Novobydžovská pamětní kniha má poslední zápis 15. března 1639 a další až 17. dubna 1640,⁴⁹ přitom Královéhradecko bylo obsazeno až počátkem června.⁵⁰ Litoměřické radní protokoly končí 28. března a mlčí rok (jak řečeno, město bylo obsazeno 28. dubna),⁵¹ kolínská purkmistrovská kniha se odmlčela 16. března,⁵² přičemž město bylo obsazeno nejspíše počátkem června, v literatuře se dokonce objevuje, že až 3. července!⁵³ Samozřejmě je třeba počítat s tím, že ne každý den bylo do knih nutno něco zapisovat, přesto je však zřejmé, že část agendy byla ukončena ještě předtím, než Švédové města obsadili.

⁴⁷ Viz poznámka č. 8.

⁴⁸ MENCL, J.: *Jičín za švédských válek*, Jičín 1940, str. 6.

⁴⁹ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Nový Bydžov, inv. č. 1094-1095, kniha č. 17-18, Knihy pamětní I., II.

⁵⁰ BIENENBERG, K. J.: *Dějiny města Hradce Králové, rukopis z roku 1790*, překlad Jan Balcar z Bystrého, Hradec Králové 1953, str. 282.

⁵¹ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, archiv města Litoměřic, inv. č. 123, Liber Protohocol: ab Anno 1637 usque 1641.

⁵² SOA Praha – pobočka Kolín, archiv města Kolín, Kniha purkmistrovská 1635-1643 (bez inv. č.).

⁵³ VÁVRA, Josef: *Dějiny královského města Kolína nad Labem*, Kolín 1888, str. 147

Část agendy proto, jelikož některé úřední záznamy byly vedeny i nadále a to i za švédské přítomnosti. Pomineme-li dochovaný spisový materiál, pokračují zápisy zejména do knih trhových a počtů městských, méně pak do radních manuálů, ačkoliv u nich musíme konstatovat rapidní pokles z přibližně jednoho či dvou záznamů měsíčně v předcházejícím období na jeden nebo dva po dobu celé okupace. Naopak postrádáme knihy pamětní, konceptů, svědectví a v podstatě i již uvedené radní manuály.

Vysvětlit, proč tomu tak je, lze jen stěží a bez nároku na absolutní jistotu. Zdá se, že se vzrůstajícím nebezpečím, rostla i tendence osob odpovědných za městské úřady starat se spíše sami o sebe. Nelze vyloučit, že tato motivace byla ještě posílena průtahy vojska ze zimních kvartýrů směrem do Saska vstříc Banérovi, což by odpovídalo útlumu záznamů po polovině března. Vycházejme z předpokladu, že lidé se v první řadě snažili reagovat na novou situaci a přizpůsobit se jí. Starost o to, zda je korespondence zanesena v kopiáři či knize konceptů, nebyla na pořadu dne. Nejistá doba ohrožovala zejména majetek a proto bylo naopak nutné zaznamenat veškeré nemovitostní či finanční převody. Splátky purkrechtu, šosovného, pravidelné splátky za nakoupené domy, pole a louky, stejně tak výdaje z obecních peněz, aby nemohl být žádný z členů rady obviněn ze zpronevěry.

Pokud projdeme dochované záznamy o majetkových převodech let 1639/40,⁵⁴ zjistíme, že přibližně od dubna – tedy od stejné doby, kdy u Saské kamenice ztroskotal pokud o Banerovu porážku – v podstatě až na vzácné výjimky nedocházelo k prodeji a nákupu nemovitostí ani pozemků. Poněkud překvapivě se nám první transakce objevují až během Švédské okupace, zejména na podzim, ale o tom až později. Z toho je možné vyvodit následující teoretické závěry. Že se v očekávání možného rizika přítomnosti švédské armády nebyla

⁵⁴ SOA Praha – pobočka Kolín, archiv města Kolín, Liber Viridium 8 – kniha smluv a připovědí. - SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Hradec Králové, inv. č. 335-337, kniha č. 46-48, Liber Emptionum Albus I., Liber Viridis II. a Liber Emptionum Albus III.

vhodná doba k investicím do nákupu domů, polností ani luk. Z toho vyplývá, že ani ukládání hotovosti do nemovitostí nebylo vnímáno jako vhodné, ačkoliv by se nám to mohlo zdát jako logicky ideální způsob „uschování“ naspořených peněz. Dále to také znamená, že ačkoliv se s přibližujícími Švédy města plnila utečenci – jak bude ještě ukázáno, nikdo z nich se nepokusil zakoupit za hradbami dům. Buď na to neměli prostředky, nebo považovali nastalou situaci jen za dočasnou. Přitom o prázdných obydlích i uvnitř městských hradeb zmínek máme.

Obyvatelstvo – a nejen to městské – využívalo tváří v tvář blížícímu se švédskému vojsku v zásadě tři druhy reakce. Mohlo utéct, pokusit se postavit na odpor a vojáky od města zahnat, nebo se připravit na jejich příchod a možnou dlouhodobou přítomnost.⁵⁵

Útěk před Švédy měl pro městské obce dvojí následek. Tím prvním byl masivní přísun venkovského obyvatelstva. „*Ponejvíce se sem sbíhal prostý lid se svým majetkem. Tak bylo město přeplněno lidmi, vozy a dobyt看em. Venku za hradbami se ozýval křik a nářky. Někdo se totiž dožadoval vstupu do pevnosti, jiní chtěli ven, aniž by věděli, kam se podějí.*“⁵⁶ Nemáme informací o alespoň přibližném počtu uprchlíků, až na výjimky se o nich nic konkrétního nedozvíme. Známá je situace v Rakovníku, kde musela městská rada počet uprchlíků regulovat.⁵⁷ Kromě vesničanů se však do relativního bezpečí hradeb stahovala s rodinami o okolní šlechta, zejména ta nižší.⁵⁸

⁵⁵ Srov. ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Josepf – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 101.

⁵⁶ ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 34.

⁵⁷ WINTER, Zikmund: *Město a kraj rakovnický za vojny třicetileté*, in: Časopis Muzea Království Českého, roč LXII/1888, s. 279-305, str. 281.

⁵⁸ Příklady viz: BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1158. – PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti*, Praha 1970, str. 31.

Naopak z měst na Moravu a do jižních Čech, kde se předpokládalo větší bezpečí, prchala vyšší šlechta, císařští úředníci – správci panství a krajští hejtmani – a duchovní, zejména představitelé jezuitského řádu. Nutno ještě dodat, že jako jedni z posledních většinou prchaly samotné císařské vojenské posádky určené původně k obraně měst. Pokud můžeme soudit, k většímu odlivu samotné městské populace naopak nedošlo, ačkoliv pozdější supliky líčí opak. Nižší sociální vrstvy samozřejmě nelze téměř postihnout, leč ty vyšší – například členy městských rad – můžeme sledovat již lépe. Porovnáme-li soupis obnovené městské rady Chlumce nad Cidlinou se jmény citovanými v rozličných zprávách během švédské okupace a těsně po ní, pak z dvanácti členů ustanovených 12. března 1639 pouze jediný není citován během doby obsazení města ale až 1. května 1640.⁵⁹ Taktéž v Kolíně se před i během okupace opakují tatáž jména.⁶⁰

Zdá se tedy, že následkem švédského postupu bylo spíše reálné zvýšení počtu lidí ve městě, neboť odcházející císařští úředníci a duchovní pravděpodobně nebyly početnější než přicházející venkovské obyvatelstvo. To muselo mít nutně za následek zhoršení hygienických a zásobovacích podmínek, což se opět promítlo do vzrůstajících cen. Otázkou, na kterou nedokážeme s určitostí odpovědět, je, jaká část utečenců zůstala ve městech na delší dobu a jaká se brzy vrátila do svých domovů. Útěk pro ně mohl znamenat jen okamžitou reakci na vzniklou krizovou situaci. Když se švédská přítomnost v zemi ustálila, mohla být možnost návratu domů lákavější než setrvat v relativně přeplněném prostoru města plného utečenců, vojáků a samotných členů městské obce.⁶¹ Obyvatelstvo měst útěk

⁵⁹ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 139, radní manuál a inv. č. 1115, kniha č. 693, kniha počtů městských.

⁶⁰ SOA Praha – pobočka Kolín, archiv města Kolín, Kniha purkmistrovská 1635-1643 (bez inv. č.).

⁶¹ Srov. ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Josepf – Lehmann, Hartmut –

nijak masově nezvolilo. Rozhodnutí setrvat sice znamenalo značné riziko možného budoucího vývoje, leč vydat se za dané situace na cestu do bezpečí třeba na Moravu bylo ještě rizikovější. Cesty byly nejisté, zemí se potulovaly rozprášené oddíly císařské armády přilepšující si ve své hmotné nouzi krádežemi a loupením, z druhé strany se co nevidět mohly objevit švédské partaje. Navíc nebyl čas dostatečně výhodně zpeněžit nemovitý majetek. Pokud by dům zůstal opuštěn a nezaopatřen, hrozilo možnost, že po léta budovaný majetek přijde během krátkého času v niveč. Vojáci se všeobecně – bez ohledu na čí straně stáli – chovali hůře k neobydleným objektům než ke kvartýrům s domácím obyvatelstvem.⁶² V neposlední řadě útěk znamenal finanční zátěž, neboť vyžadoval dostatek prostředků, za něž uprchlíci ve svém dočasném útočišti mohli nakoupit alespoň základní potraviny. Nemluvě o otázce, kde vůbec složit hlavu. Tyto majetkové nároky na útěk hrály při rozhodování jistě svou roli.

Pakliže se většina obyvatel měst nerozhodla k útěku a zůstala doma, zůstávaly jim dvě možnosti – aktivní odpor, nebo se smířit s možným příchodem švédského vojska a připravit se na něj. Proberme si nyní první variantu. V průběhu zejména května jsme skutečně svědky mobilizace městského obyvatelstva k ozbrojenému odporu. V rámci zemské hotovosti je jen v Královéhradeckém kraji z nařízení hejtmanů do zbraně povolán každý 15. poddaný.⁶³ Víme, že

Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 103.

⁶² V Hradci Králové se Švédové ubytovali v opuštěných domech a prázdné jezuitské koleji, viz: ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 24. Obdobně taktéž: ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 50

⁶³ ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 20.

se do Hradce dostavili dva muži z Chlumce nad Cidlinou⁶⁴ a že 16. května se zde konal „mustruňk“ hned tří set sousedů.⁶⁵ Kolem Chlumce se pořizovaly záseky na cestách.⁶⁶ Jelikož v 17.století vedla cesta od Drážďan do Čech po levém břehu Labe, nařídila česká komora stáhnout veškeré dřevo a plavidla na pravý břeh.⁶⁷ Taktéž Litoměřice vyzbrojily sousedy k obraně.⁶⁸ K větším bojům o města však přesto nakonec došlo jen někde.

Ústí nad Labem a Litoměřice neměly v době obsazení za svými zdmi jediného císařského vojáka. Naopak se měšťané bránili v Mělníce, kde však byl k hájení určen oddíl Chorvatů.⁶⁹ Z dalších míst v Polabí a na jeho pravém břehu se úspěšně bránila dobře zaopatřená vojenská posádka vodní pevnosti Pardubice⁷⁰ a k ozbrojenému odporu se odhodlal i Hradec Králové. Banér později psal do Švédska, že se hradečtí měšťané „*sice zpočátku několik hodin bránili s pomocí císařských důstojníků, avšak jakmile tito uprchli, měšťané jim město předali*“ (rozuměj Švédům).⁷¹ Několik měsíců vzdoroval Náchod mající jednak silnou vojenskou posádku jednak podporovaný císařskými z Kladska. Švédům se poddal teprve, když

⁶⁴ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 18v.

⁶⁵ ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 20.

⁶⁶ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 18v.

⁶⁷ Nařízení českých místodržících datované v Praze 28. dubna, Prameny, str. 274.

⁶⁸ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karton 1269, Karel Goliáš pražský měšťan dokládá okolnosti poddání se města Švédům (9. července 1639).

⁶⁹ KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008, str. 162.

⁷⁰ SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920, str. 107.

⁷¹ V orig.: „... unnd sich zwahr die bürger mit zuziehung kaysserlicher officirer anfangs ein paar stunden gewehret, aber nach verflissung derselben die Kayserlichen sich davon gemacht, unndt ihme von den bürgern die stadt übergeben,“ Litoměřice 30. května (dle starého kalendáře), RAOSB no. 252/str. 625.

Banérový oddíl zaútočil ze Saska přes Lužici do Kladska a Slezska, čímž ho zbavily podpory.⁷²

Jak je vidět, k ozbrojenému odporu došlo vždy tam, kde byla přítomna císařská vojenská posádka a naopak. Hradec Králové se sice brání, ale okamžitě po útěku císařských důstojníků kapituluje. Nevíme kolik z oněch tří set mužů vystrojených 16.května se obrany skutečně zúčastnilo a s jakým nadšením. O bojové morálce zemské hotovosti nás ale informuje ve své zprávě o obraně Frýdlantu tamější správce. Stěžuje si, že mu obránci odpírali poslušnost a odmítali proti Švédům bojovat: „*jeden řekl, že mušketu zahodí, další, že raději skočí přes hradby a třetí sedlák, že bude nabíjet slepými.*“⁷³

Města se svépomocí mohla ubránit menšímu oddílu nebo loupeživé partaji – tlupě vojáků. Jak psal litoměřický děkan: „*Ačkoliv všickni sousedé (jichž sice namále jest) v branách armírování, hotově stáli, tak že by jakkoliv těm partajím odepříti býti mohli...*“. Proti většímu útvaru čítajícímu i několik pluků a dělostřelectvo (byť měl Banér k dispozici jen slabé polní ráže) „*... odoláno býti nemohlo.*“⁷⁴

Důležitým momentem při rozhodování, zda se bránit či nikoliv, byla soudobá vojenská praxe. Město, které odmítlo kapitulovat a postavilo se na ozbrojený odpor, se vystavovalo riziku, že v případě dobytí silou, bude vítězným vojákům vydáno v plen. V armádě platil obyčej, že dobyté město je žoldnéřům dáno na určitou dobu k dispozici k drancování jako odměna a náhrada za námahu a nebezpečí při útoku na něj. Doba trvání a drastičnost takového drancování byla pak odvislá od náročnosti útoku a ztrát.

Proto města, pokud měla možnost rozhodnout se sama za sebe, ozbrojený odpor raději nevolila. Důvodem byla snaha minimalizovat

⁷² HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994, str. 120 a dále.

⁷³ SVOBODA, Milan: *Švédské obsazení Frýdlantu pohledem očitého svědectví Heinricha Griessela, zámeckého hejtmána*, in: *Fontes Nissae-prameny Nisy*, 2000-1, str. 20.

⁷⁴ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karta 1269, kněz Jan Václav Caelestin z Kronenfeldu líčí okolnosti vydání města Švédům 1639 (dat. v Lit. 20. června 1639)

hmotné škody. Tak tomu bylo i v našem případě. Hradec Králové nemá v době švédského útoku ve svých zdech žádného zástupce nadřazené světské moci ani církevní. Krajští hejtmani, císařští komisaři, jezuité a většina duchovních uprchla. V momentě kdy utečou i poslední císařští vojáci a město je odkázáno samo na sebe, snaží se okamžitě ukončit ozbrojený střet a začíná se Švédy vyjednávat o kapitulaci.

Města tady před příchodem Švédů opustily duchovní osoby, císařští úředníci a vojáci. Zbylé obyvatelstvo spolu s uprchlíky z okolí se rozhodlo vyhnout se ozbrojenému střetnutí a nepokoušet se o odražení postupujících Švédů. Nezbyvalo než se připravit na jejich příchod.

O několika reakcích byla již řeč, městská agenda byla omezena v podstatě jen na majetkové úkony. V průběhu dubna až června jsme také svědky rostoucích cen. S rostoucím rizikem švédské přítomnosti se obyvatelstvo snažilo zásobit a tím rostla poptávka. Není snadné nalézt v pramenech záznamy o cenách a obratu v nákupu zboží, ale v Chlumci nad Cidlinou se nám takový dochoval v podobě záznamů ohledně obchodu se solí. Na jejich základě můžeme konstatovat, že cena jedné čtvrtky soli vzrostla o polovinu. Zatímco během března a dubna se prodávala za 24 krejcarů, v polovině května cena poskočila na 36 krejcarů. Rostoucí ceny v tomto období u jiných komodit jsou pramenně téměř nepodchytitelné, lze je však logicky předpokládat zejména u potravin.⁷⁵ Za rostoucími cenami je třeba spatřovat jednak rostoucí poptávku ale i snahu o větší výdělek. Právo na prodej soli v Chlumci nad Cidlinou mělo město. Vzestup cen o polovinu v květnu 1639 nemusel být způsoben ani tak nedostatkem komodity, neboť v předcházejícím období byla stejná cena po několik měsíců, jako spíše tím, že město reagovalo na rostoucí poptávku umělým zvyšování cen. Chlumci tak do pokladny plynula hotovost, která byla nezbytná k uhrazení vojenských nároků během okupace. Rostoucí poptávku

⁷⁵Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 8.

můžeme demonstrovat opět na chlumeckém obchodu se solí. Zatímco za březen a duben 1639 bylo nakoupeno a prodáno 6 beček se ziskem pro město kolem 5 grošů, jen za polovinu měsíce května se nakoupilo a prodalo 8 beček se ziskem 31 grošů.⁷⁶ Prodej tedy od doby, kdy Švédové překročili hranice země, stoupl více než pětkrát a zisk dokonce šestkrát! Zda se obdobný růst cen a snaha obyvatelstva předzásobit se promítla i v jiných komoditách, zvláště potravinách, nelze zatím zdokumentovat. Lze ji však s jistotou předpokládat.

Aby obce věděly, jak si na tom vlastně stojí se zásobami a jakým proviantem disponují vzhledem k předpokládaným nárokům Švédů, probíhaly soupisy kolik obilí jednotlivý sousedé mají.⁷⁷

Co se týče jednotlivých „sousedů“, tedy obyvatel obce, u nich jsme svědky snahy ukrýt co největší část cenností a majetku. Zazdívaly se ve sklepích měšťanských domů, ukrývaly se na bezpečných místech nebo se odvážely pryč do měst a pevností, kde byla větší šance, že dokáží švédské armádě odolat. V Hradci Králové také později Švédové množství cenností zazdřených ve sklepích našli.⁷⁸ Soukromý majetek mohl být též uschován v kostelech a kryptách, jak tomu bylo o tři roky později v Olomouci.⁷⁹ Naopak důchodní písař komorního panství poděbradského Jiří Refigius volil jinou cestu, odvezl zavčasu „*do města Pardubic a do příbytku mého* (míněn pardubický měšťan Jan Winkler – pozn. autora) ... *a potom 4. Juni vidouc an nepřítel k městu Pardubicím nenadále připadl a pevnost Jeho Milosti Císaře pardubskou opanovati usiloval, týž pan Jiří Rafigius dotčené věci své pro lepší a bezpečnější opatření do*

⁷⁶ SOA Zámrska – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumeck nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 3r.

⁷⁷ WINTER, Zikmund: *Město a kraj rakovnický za vojny třicetileté*, in: Časopis Muzea Království Českého, roč LXII/1888, s. 279-305, str. 281.

⁷⁸ SOLAŘ, J. J.: *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, str.123.

⁷⁹ ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 139.

*zámku pardubského v jisté místo z domu mého přenášeti dal...*⁸⁰
Dodejme jen, že Pardubice se Švédům ubránily a Jiří Refigius tak svůj majetek pravděpodobně zachránil.

Jak jsme viděli, všechna provedená opatření, která města a její obyvatelé tváří v tvář hrozícímu švédskému příchodu podnikla, vedla jednoznačně k zajištění majetku. Na první pohled se až zdá, že lidem o nic jiného než o majetek vůbec nešlo. I ti, kteří před Švédy raději uprchli, uvádějí jako důvod nikoliv strach o svůj život či rodiny nýbrž obavu z toho, že budou zajati a bude po nich vymáháno výkupné.⁸¹ Tento fakt je dán skutečností, že navzdory zažitému klišé (způsobenému mimo jiné i onou „rétorikou smrti“) ke ztrátám na civilních životech během války ze strany vojáků vůbec nedocházelo tak často, spíše jen zřídka.⁸² Pomineme-li samotné bojové operace, nemáme po dobu švédské okupace potvrzených zpráv, že by vojáci bezdůvodně zabíjeli civilisty. Důvodem úmrtí byly nejčastěji epidemie napadající hladem a strádáním oslabenou populaci.⁸³ A tím se dostáváme zpět k majetku. Lidé si museli být po zkušenostech z minulých let vědomi, že jen ten, kdo má dostatek prostředků k uspokojení základních lidských potřeb, může vzniklou krizovou situaci přežít. Proto ta starost o majetek. Proto nebyla investice do nemovitostí žádoucí, neboť dům v případě nutnosti nelze rychle zpeněžit a nakoupit si třeba potraviny. Proto bylo lepší cennosti schovat a postupně směňovat, jak bylo potřeba. V tomto směru je

⁸⁰ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Hradec Králové, inv. č. 335-337, kniha č. 46-48, Liber Emptionum Albus III., fol. 7v.

⁸¹ Příkladem budiž jáchymovský správce Kuttner, který se omlouval, že z města uprchl a ujišťoval, že se jistě vrátí, jakmile bude mít záruky, že za něj bude zapláceno případné výkupné. List Kuttnera správci mincovního úřadu v Jáchymově datován 22. dubna, Prameny, str. 271.

⁸² Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 163.

⁸³ Ebd., str. 166. Taktéž ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Joseph – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 102.

starost o majetek vlastně starostí o život, o živobytí vlastní i celé rodiny.

V. Přechod měst do švédských rukou

Jak jsme viděli, většina městského obyvatelstva se rozhodla setrvat a vyčkat, zda věci skutečně dojdou tak daleko a oni budou obsazeni Švédy, nebo zda se mezitím situace prudce nezmění. Ale ta se pro císařskou stranu nevyvíjela příliš dobře. Víme, že Banér poslal předvoj své armády podél Labe do Čech již koncem dubna, kdy se sám ještě zabýval likvidací odporu v Sasku, mimo jiné několik dní dobýval Pirnu. Šest pluků pěchoty a dvě kompanie jízdy vedené generálem Stahlhandskem pronikly až k Mělníku a švédské oddíly se začaly pomalu ale jistě rozjíždět po krajích na obou březích Labe. V polovině května, když se Banér posunuje s hlavní částí své armády od Pirny do země, máme švédské partaje hlášeny již ze Semil (12. května),⁸⁴ Žatce (13. května),⁸⁵ Jičína a Mladé Boleslavi (před 17. květnem).⁸⁶ Císařská armáda pod velením Gallase se mezitím horečně opevňovala v Praze, zejména v ležení na Bílé Hoře, a postupujícímu protivníkovi nekladla význačnější odpor. Dne 16. května přesunul Banér svůj hlavní štáb do Litoměřic a vyčkával na zprávy o nepříteli. Koncem měsíce opět vyrazil směrem na Prahu. Během bojových operací v prostoru mezi Brandýsem nad Labem a Mělníkem se mu podařilo překročit Labe a na druhém břehu drtivě porazit císařské,

⁸⁴ HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994, str. 119.

⁸⁵ HLODŇÁK, Petr a kol.: *Žatec*, Praha 2004, str. 234.

⁸⁶ O jejich pádu se zmiňuje mandát hradeckého krajského hejtmana datovaný 17. května 1639, citováno v: ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808.

kterí mu prozatím bránili v překročení řeky. Ještě 29. května stanuly první švédské hlídky na dohled od Prahy.⁸⁷

Během následujících tří dnů se Banér spíše demonstrativně pokoušel město dobýt, leč neuspěl. Zanechal tedy posléze svého počínání a obrátil se zpět k Brandýsu a Staré Boleslavi, kde na dalších devět měsíců vybudoval opevněný tábor, svou základnu pro operace v Čechách. Současně vyslal jednoho ze svých velitelů, Friedrich ze Záběltic,⁸⁸ aby postupoval proti proudu Labe dále na východ a obsadil tak zbývající část Polabí.⁸⁹ Záběltický se 4. června objevil u Pardubic, které se neúspěšně pokoušel dobýt, ale nakonec musel odtáhnout s nepořízenou.⁹⁰ Pardubice zůstaly jediným místem na Labi, které Švédové nedokázali opanovat. Na druhou stranu, tamější posádka nebyla s to způsobit jim větší škody. O tři dny později, 7. června, se po několikahodinovém boji poddal Hradec Králové a od něj Záběltický pokračoval směrem na sever a na Kladsko.⁹¹ Do Dvora Králové nad Labem a Trutnova Švédové posílají

⁸⁷ O těchto událostech referuje jednak sám Banér ve svém dopise z Litoměřic 30. května (podle starého kalendáře), RAOSB, no. 252/str. 617., jednak císařský vrchní velitel Gallas v listě císaři datovaném 1. června v Praze, DBBTI, no. 832/str. 310.

⁸⁸ Na rozdíl od jiných Banérových velitelů, s tímto mužem je trochu potíž, protože používání jeho jména v literatuře kolísá. U Bienenberga stojí v čele Švédů před Hradcem Friedrich Čábelický, u Švendy nalezneme Friedricha Záběltického a nejnověji Radek Fukala (*Sen o odplatě – dramata třicetileté války*) uvádí dokonce Friedricha Sobětického! Pravdou je, že jeho dopisy jsou podepsány „Friedrich von Zobeltitz“ (Archiv města Dvůr Králové nad Labem I., AM-DK I., kt. 58, sign. 58/52 výzva ke kontribučování do Hradce Králové) V textu používám jeho jméno dle Švendova způsobu. Zobeltitz je obec v dnešním Sasku. Sklon ke komolení jeho jména je způsoben zřejmě touhou vidět v Záběltickém českého emigranta.

⁸⁹ Litoměřice 30. května (podle starého kalendáře), RAOSB, no. 252/str. 623.

⁹⁰ SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920, str. 108.

⁹¹ Banér, Litoměřice 30. května (dle starého kalendáře), RAOSB no. 252/str. 625. – BIENENBERG, K. J.: *Dějiny města Hradce Králové, rukopis z roku 1790*, překlad Jan Balcar z Bystrého, Hradec Králové 1953, str. 281. – ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti*

salva guardii 9. června,⁹² pod Novým Městem nad Metují stojí 12. června⁹³ a 25. téhož měsíce se prozatím zastaví o hradby Náchoda.⁹⁴

Vysvětleme si nyní švédské jednání uvedené na předcházejících řádcích. Bude to důležité pro pochopení této i následujících kapitol. Jak jsme si již řekli, Banér nechtěl dát císařským po jejich porážce čas, aby se znovu zformovali a doplnili sil. Chtěl rychle vtrhnout do Čech, využít tamější zdroje k vyživení a posílení své armády a pokud možno vyburcovat lid k povstání proti císaři. V nejlepším případě by se mu podařilo dobýt Prahu a země by mu tak ležela u nohou. Jenomže jeho plán počítal i s postupem Bernarda Výmarského a Lillienhocka a ani jeden ani druhý stále nic nepodnikal. Banér proto musel k zajištění svého postupu do Čech zanechat část svých sil v Sasku a další poslat do Kladska a Slezska a tím se oslabil. Před Prahou se tak ocitl v podivné situaci. Císařská armáda mu sice v podstatě vyklidila zemi a sama se stáhla za pražské zdi, ale Švédové neměli dostatek mužů, aby se je pokusili dobýt, respektive aby mohli obsadit zbytek země. Navíc Banér začínal mírně nervóznět, jelikož do jeho hlavního stanu začaly přicházet informace, že se proti němu vrací z německých oblastí Hatzfeldovy jednotky a dokonce i Piccolominiho sbor, který byl narychlo stažen z francouzského bojiště. Další císařské oddíly se formovaly v Polsku a Uhrách.⁹⁵

Švédský vrchní velitel se proto rozhodl obsadit a opevnit labskou linii. Měla mu sloužit jako základna pro jeho armádu z hlediska zajištění proviantu i z hlediska strategického, protože ze své „labské pevnosti“ měl blízko do Míšně, Saska, Slezska, na

města Králové Hradce nad Labem, Hradec Králové 1808, str. 20. Přičemž za skutečné datum obsazení Hradce Králové je třeba považovat právě 7. červen a nikoliv 17. červen, který od Švendy mylně opakuje dosavadní historiografie.

⁹² VITÁK, Antonín Konstantin: *Děje královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867, str. 70. – TOMKOVÁ, Eva: *Švédské vpády do Trutnova a Dvora Králové nad Labem*, in: Kilián, Jan (ed.) *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, str. 48.

⁹³ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1159.

⁹⁴ HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994, str. 123.

⁹⁵ Banér, Litoměřice 30. května (dle starého kalendáře), RAOSB no. 252/str. 625.

Moravu i do jižních Čech. Řeka Labe mu současně měla poskytnout přirozenou ochranu proti případnému císařskému protiútok. V takto zajištěných pozicích Banér zamýšlel vyčkat, dokud se Bernard Výmarský a nebo alespoň Lillienhöck nepohne vpřed.

A skutečně, v jeho korespondenci z té doby se objevují čím dále častěji dvě hlavní obavy. Jednak o započetí operací na Rýně a ve Slezsku, které by na sebe vázaly část císařských sil, které se zatím chystaly proti němu v Čechách a jednak o zásobování své armády. Ještě od Freibergu píše, že: „*tady dole na Labi je vše zničené a není k dostání žádných zásob, posunu se tedy výše*“, po řece směrem do Čech.⁹⁶ Když se pak skutečně do Čech dostal, byl nemile překvapen stavem země, „*...neboť království české je tak zničeno a ochuzeno*“⁹⁷. Jeho zásobovací situace zatím nebyla zlá, v obsazených městech mu do rukou padly proviantní skladiště císařské armády. Ale stejně tak si byl vědom toho, že má-li labskou linii udržet než se situace zlepší, musí své zázemí šetřit, aby se z něj mohl vyživovat co nejdéle. „*Tím spíše mám důvod, držet se na labské pevnosti a do zásobování armády zapojit Slezsko.*“ píše z Litoměřic⁹⁸ Logicky, pokud se zde měl udržet delší dobu, nemohl svou „labskou pevnost“ jednoduše vydrancovat. Naopak, musel s dostupnými zdroji zacházet co možná nejehospodárněji. A my skutečně nemáme z měst na pravém břehu Labe hodnověrných zmínek o tom, že by švédská armáda ve velkém plenila, jak toho budeme svědky jinde a později. Dokonce máme i dochováno Banérovo nařízení vojáků a důstojníkům, „*aby všickni napořád insolentiam od plundrování, loupení, mocí braní, sami od sebe skutečným handlováním, bédováním, exactionem, pálením, žhaním, škoděním a zarmucováním obyvatelů, jak takové excesy mohly*

⁹⁶ V orig.: „*Werde demnach, weil hierunten bei der Elbe alles verördet und keine lebensmittel vorhanden, so viel höher hinauff rücken...*“ Banér, Freiberg 11. dubna (dle starého kalendáře), RAOSB no. 249/str. 605.

⁹⁷ V orig.: „*weill dieses königreich Böhmen so desolat und depauperiert...*“, Banér, Litoměřice 30. května (dle starého kalendáře), RAOSB no. 252/str. 625.

⁹⁸ V orig.: „*...also dass ich desto mehr uhrsache haben werde, die Elbefeste zu halten unnd die Schlesien zur ermee unterhalt zu employiren.*“, ebd.

by vyjmenovány bejti, pod hrdlem, poctivosti a života ztracení zanechatí a zdržeti se mají.“⁹⁹ Nařízení je sice jedna věc a chování řadových vojáků druhá, ale jak uvidíme později, k jeho výraznějšímu porušení na pravém břehu Labe (a to je nutné zdůraznit) nedocházelo.

Pro švédskou armádu postupující do Čech bylo tedy jedním z nejdůležitějších a prvořadých cílů zajistit si dostatek zásob, zejména potravin ale v podstatě všeho, co armáda k existenci mohla potřebovat. To jí měla zajistit především města a jejich venkovské zázemí. Čím více měst, městeček a vsí se na dodávkách proviantu podílelo, tím lépe. Armáda v 17. století si však nemohla dovolit táhnout od města k městu a všude vymáhat poslušnost a zásoby. Na hlavní čáře postupu snad, ale to by nestačilo a křižovat krajem sem a tam bylo z vojenského hlediska nemyslitelné. Vedlo by to k v podstatě ke ztrátě bojeschopnosti, vojsko by se změnilo v neuspořádaný shluk jednotek, které by křižovaly zemi a snažily se postupně navštívit všechna města a panství. Proto ani první kontakt měst s armádou nebyl toho druhu, že by se před branami objevil sám Banér v čele několikatisícového vojska. Vše probíhalo jinak, do značné míry systematicky a ritualizovaně.

Bezprostřední blízkost Švédů ohlašovaly jejich tzv. „partaje“, jak se tehdy říkalo. V podstatě jízdní hlídky, které táhly krajem před a kolem armády a měly funkci výzvědnou i zásobovací. Byly nepočetné, většinou maximálně v počtu několika desítek mužů. Pokud byly vpuštěny do města, spokojily se s trochou jídla a peněz, často spíše ve formě jakého si úplatku od měšťanů, že celá jejich „návštěva“ proběhne pokojně, a zase odjely. Kupříkladu v Žatci se 12. května objevila švédská partaj v počtu dvaceti čtyř mužů, kteří žádali o jídlo, pití a oves. Když jej spolu se 70 tolary dostali, zase odjeli.¹⁰⁰ Tento druh kontaktů opět sloužil k šíření informací, ačkoliv zde

⁹⁹ Banérův patent vydaný před jeho vpádem do Čech citovaný v: MENČÍK, Ferdinand (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897, str. 113.

¹⁰⁰ Kadanští hejtmanu žateckého kraje Kokořovcovi, Kadaň 14.května 1639, *Prameny*, str. 287.

musíme vzít v potaz jejich hodnověrnost. Podívejme se na případ Litoměřických, kteří jednu partaj vpustili do města: „*tehdy jeden z nich jsa katolický, a jeho Milosti Císaři předešle v službě zůstávaje, pod důvěrností jim Litoměřickým oznámil: Aby na sebe a město pilný pozor dali, že i šest set mušketýrův, na této straně města již v hotovosti jest...*“.¹⁰¹ Nakolik to byla zpráva skutečná a nakolik cíleně vypuštěná pro nás momentálně hraje roli (zatím). Dokazuje však, že i mezi měšťany a Švédy se šířily informace – oběma směry. Švédští vojáci tak zjišťovali, v jaké situaci je kraj i jednotlivá města. Jak jsou dobře zásobena a opevněna atd. Ostatně s onou švédskou partají z Žatce okamžitě odjelo i několik tamějších obyvatel.

Přesto, co bylo zmíněno, byl první kontakt mezi městy a Švédy povětšinou písemný. Pokud neměla švédská armáda prostředky, možnosti a čas objíždět kraj, řešila to tedy jinak – písemnými výzvami. Takováto korespondence se nám zachovala nejlépe z hornického městečka Jáchymova, které bylo kontaktováno již na přelomu března a dubna, kdy sem ze saského území přijela přes hory švédská partaj.

- Již 8. dubna byl do města doručen list švédského velitele ze saského Annaberku, vyzývající měšťany, aby vyslali dvě osoby k jednání o výši kontribuce, kterou mají odvádět.
- Jáchymovští na to odpověděli psaním, že jejich správce Kuttner uprchl a oni nejsou oprávněni bez něj žádosti vyhovět.
- Ve své odpovědi z 10. dubna píše švédský velitel, že čekání na správcův návrat by celou záležitost neúměrně prodloužilo. Mohl by sice do města vyslat své vojáky, ale

¹⁰¹ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karton 1269, kněz Jan Václav Caelestin z Kronenfeldu líčí okolnosti vydání města Švédům 1639 (dat. v Litoměřicích 20. června 1639).

prozatím to neudělá. Jeho dopis opět končí výzvou k vyslání dvou osob k jednání.¹⁰²

- Dne 19. dubna píší Jáchymovští nazpět do Annaberku, že opravdu nemohou v této věci beze správce nic podniknout. Pokusí se ho vyhledat a získat od něj vyjádření. Do té doby prosí o několikadenní odklad.¹⁰³
- Současně však měšťané napsali i české komoře do Prahy, že jsou tváří v tvář Švédům bez ochrany, že i tamější správce utekl, a proto žádají radu jak se zachovat.¹⁰⁴
- Nakonec 21. dubna Jáchymovští vyslali do Annaberku dvě osoby „*ad referendum*“.¹⁰⁵
- Téhož dne přišel do města list správce Kuttnera, že bez slovení české komory nelze nic podnikat a ať se tedy zachovají tak, aby se mohli zodpovídat před Bohem a císařem.
- O den později píší vyslanci z Annaberku, že Jáchymovští mají zaplatit 500 tolarů výkupného a vyslat další osoby k vyčíslení přesné kontribuce. Jeden z vyslanců do té doby zůstane jako rukojmí.¹⁰⁶

Obdobné příklady (i když ne tak podrobně zachované) bychom mohli nalézt i v jiných městech. Třeba do Náchoda byla podobná výzva doručena 8. června (připomeňme jen, že Hradce Králové se vzdal 7. června), ale zůstala bez odpovědi. Druhá výzva přišla 11. června a následně dorazila i třetí. Ještě 22. a 23. června obdrželo město další dvě, než konečně 25. téhož měsíce Švédové stanuli u náchodských bran.¹⁰⁷ Jen pro ilustraci uveďme text takové výzvy, která byla doručena do Dvora Králové nad Labem po obsazení Hradce

¹⁰² Jáchymovští české komoře, Jáchymov 20. dubna 1639, *Prameny*, str. 265.

¹⁰³ Ebd. str. 266.

¹⁰⁴ Ebd.

¹⁰⁵ Ebd.

¹⁰⁶ Jáchymovští vyslanci u švédského velitele v Annaberku městské radě Jáchymova, Annaberk 21. dubna 1639, ebd., str. 276.

¹⁰⁷ HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994, str. 119.

Králové. Po úvodní pasáži zde čteme: „(...)že mají okamžitě po doručení (rozuměj Královédvorští) odeslati sem (tj. do Hradce Králové) ze svého středu někoho s dostatečnou plnou mocí, aby se dozvěděli, dojednali a stvrдили, co mají na proviantu a jiném dodat a bezchybně zajistit k vyživování mně podřízené soldatesky. Pokud by se tak nestalo a Vy by jste tím opovrhli, byl bych nucen použít jiných, Vám třebaš škodlivějších prostředků. (...)“¹⁰⁸

Obdržení takovýchto výzev, respektive po vyzvání některé ze švédských partají jak jsme to viděli v Litoměřicích, bylo tedy tím prvním kontaktem města se švédskou mocí. Už ze samotné písemné formy i obsahu jednotlivých výzev je jasné, že se zde nejednalo o nějaké živelné počínání, ale o lety propracovaný systém. A jako systém má tudíž i svá pravidla a charakteristiky.

Z obou stran, tedy ze strany měst i Švédů, to byla jakási hra „kdo z koho“. Systematizované vyjednávání využívající specifické argumenty obou aktérů. Švédská strana potřebovala, aby se na jejím zásobování podílelo co nejvíce měst a současně si byla vědoma, že není schopná je k tomu všechny donutit silou. V nastalé situaci nicméně představovala v Čechách sílu, které se nebyla schopna postavit ani celá císařská armáda zavřená v Praze. Švédové si toho samozřejmě byli vědomi a tak najdeme hrozbu „mečem a ohněm“ ve všech výzvách k jednání s nimi. Taktéž v Litoměřicích, když měšťané vpustili onu švédskou partaj, zmínil se jim onen Švéd „jsa katolický, a jeho Milosti Císaři předešle v službě zůstáváje“ prý z dobré vůle, že na město se již chystá několik set mužů a že „pokud na nejmenším

¹⁰⁸ V orig.: „(...)daß Sie alßbalden nach empfangung dieses Aus Ihrem Mittel etliche Anhero mit genugsambarVollmacht abschicken, umb zu vernehmens, zu tractieren und schließen, was Sie zu unterhaltung meiner unterhabenden Soldatesca an Provinad und sonstn hiehero liefern und unfehlbar verschaffen wöllen. Damitt inn Ausbleibung Ihrer und verachtungs dieses ich nicht verursacht werde, andere, Ihnen vielleicht schädlichere Mittel wieder Sie fürnehmen.(...).“ SOA Zámorsk – pobočka Trutnov, archiv města Dvůr Králové nad Labem I., karta 58, (list švédského velitele Hradce Králové Královédvorským, Hradec Králové 29. května – podle starého kalendáře).

odporu budou, že město a obyvatele jeho v příští nastávající noci slézti, vybrati a zplundrovati mají.“¹⁰⁹ Byl onen voják opravdu tak věrný císaři a katolické církvi a měšťany varoval v dobré vůli, nebo se spíše jednalo o účelně vypuštěnou informaci, která měla Litoměřické pohnout k činu? Pravdou je, že právě tímto sdělením později po švédském ústupu měšťané omlouvali svou kapitulaci. Tento argument síly Švédové používali i přesto, že předtím Banér slavnostně a veřejně vyhlásil svým patentem, že k žádným násilnostem docházet nebude. Navíc by k vydrancování a vypálení řekněme Litoměřic téměř se stoprocentní jistotou stejně nedošlo, neboť jak jsme viděli, Švédové pro své účely potřebovali „labskou pevnost“ pokud možno neporušenou. A zázemí plné doutnajících trosek by jim k ničemu nebylo. Přesto hrozbu zničení „ohněm a mečem“ nalezneme všude.

Pokud se však pod touto pohrůžkou město nepoddalo, nejsme svědky toho, že by se tam Švédové okamžitě vydali, aby obyvatelstvo přivedli k rozumu. To je dalším znakem formálnosti celého vyjednávání. Jáchymov si může dovolit korespondovat dvacet dní než vyšle do Annaberku své vyslance. Taktéž Náchod, trvalo to téměř tři týdny než se u něj objevili Švédové, aby se jej silou pokusili přivést k rozumu. V případě Jáchymova tomu tak mohlo být částečně pro nedostatek času, jelikož v sousedním Sasku zrovna probíhaly bojové operace. Ale celé vyjednávání s Náchodem se odbývalo až po obsazení Hradce Králové, kdy měli Švédové v zemi relativní volnost. Přesto trvalo tři týdny, než proti němu byla použita síla. Některá města, například Rakovník,¹¹⁰ výzvu v květnu a červnu obdržela, ale vůbec na ni nereagovala, jelikož se cítila být relativně mimo švédský dosah. A žádná švédská trestná výprava se nekonala.

Na druhé straně města úmyslně volila právě tuto vyčkávací a zdržovací strategii. Jak jsme si řekli již dříve, většina obyvatelstva

¹⁰⁹ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karton 1269, kněz Jan Václav Caelestin z Kronenfeldu líčí okolnosti vydání města Švédům 1639 (dat. v Litoměřicích 20. června 1639).

¹¹⁰ LEVÝ, Fr.: *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, str. 280.

v nich zůstala, navíc se rozmnožila o uprchlíky z okolí. Myšlenka postavit se celé armádě na odpor ve většině případů nepřicházela v úvahu a žádné z měst se k ní také dobrovolně o své vlastní vůli neodhodlalo. Nezbývalo tedy než přijmout Švédy.

Že jim neodolají a že jim budou nakonec muset otevřít brány a vydat zásoby mohla být hotová věc, ale kdy se tak stane, s tím už se dalo něco dělat. Strategie měst v tomto směru by se dala charakterizovat asi následujícím způsobem: vymlouvat se Švédům co možná nejdéle a doufat, že se mezitím budou muset stáhnout. Pro lepší ilustraci uveďme nyní zápis ze zasedání městské rady v Rakovníce, která projednávala právě požadavky švédské strany na dodání 24.000 liber chleba, 30 sudů piva a 100 strychů ovsa:

„Pan purkmistr: Nedá-li se nic, obávati se nebezpečství; s druhé strany postaviti se pro J.M.C. nebezpečno. Z dvojího zlého jedno voliti se musí. (...)

Pan Žák. Omluva, aby na mírnosti bylo zůstáno.

Pan Klatovský: Na něčem aby obvyknuto bylo pro nemožnost.

Pan Tyčka: Aby se něco učinilo a psaní do Prahy.

Pan Ko(chanský): Omluva s termínem něco učinění.

Pan Andres: Na obojí strany zle.

Pan Eliáš: Aby aspoň polovic přišlo.

(...)

Pan primas: Učiní-li se něco proti J.M.C. bude to budoucně zle připomínáno a na druhou stranu ne bez nebezpečství.“¹¹¹

Jinak řečeno, císaře zradit není radno, stejně tak ale odmítnout Švédy. Mělo by se tedy švédskému veliteli odpovědět, aby snížil požadavky a prozatím posečkal. Výsledkem bylo, že byl Švédům do Loun 16. května odeslán dopis, že Rakovníčtí jsou příliš chudí než aby mohli tolik odvádět.¹¹² Taktéž Jáchymovští použili zdržovací taktiky úmyslně, chtějíce „věc co nejdéle protahovat, neboť se šíří

¹¹¹ WINTER, Zikmund: *Město a kraj rakovnický za vojny třicetileté*, in: *Časopis Muzea Království Českého*, roč LXII/1888, s. 279-305, str. 281.

¹¹² Ebd.

*zvěsti, že záhy dojde k bitvě, kterou snad Švédové budou zapuzeni.*¹¹³ Ostatně na příkladu jejich korespondence jsme to mohli velmi dobře vidět.

Avšak oddalovat se nedalo do nekonečna a zejména pro města na pravém břehu Labe brzy přišla chvíle, kdy musela začít jednat. Pomineme-li některé výjimečné případy ozbrojeného odporu, ke kterému bylo přistoupeno jen pro přítomnost císařské posádky, pak drtivá většina míst, která se v roce 1639 dostala do švédských rukou, kapitulovala ještě dříve, než se u jejich bran objevily Banérový oddíly. Poté, co obdržela výzvy ke spolupráci a švédské jednotky se povážlivě přiblížily, dospěla města k rozhodnutí, že nejlepším způsobem, jak v dané situaci zachránit co nejvíce na životech a majetku, je uposlechnout. Vyslaly tedy za nimi své zástupce k jednání.

Snad kromě případu Mělníka, který byl dobyt ztečí a který byl tudíž dle dobových zvyklostí pravděpodobně vydán Švédům na milost a nemilost (ačkoliv podkladů pro to nemáme), vznikl vysláním posluš prostoř pro jednání mezi oběma stranami. Města nehodlala švédskému vojsku otevřít své brány dokud nedojde k vzájemné dohodě o tom, co od nich bude požadováno a „co za to“.

Cíle a motivy obou stran již známe, Švédové se snažili dostat k zásobám ukrytým ve městech a k těm, které tam budou v následujících měsících teprve vyprodukovány. Naopak jednotlivá města hleděla nastalou krizovou situaci přestát s minimem škod na životě i majetku a vyjednat proto takové podmínky, které co nejméně zasáhly chod obce.

Podmínky, za kterých se města takzvaně „poddala na akord“, tedy smluvně, se nám z onoho roku nedochovaly. Můžeme si ale pro srovnání vypomoci podmínkami z jiných let. V roce 1642 se Olomouc vzdala Torstenssonovi za následujících pravidel:

¹¹³ Jáchymovský báňský písař Friedrich Schaub správci Kuttnerovi, Jáchymov 20.dubna 1639, Prameny, str. 266.

Za první: povolit panu generalisimovi a jeho vojsku vstup do města tou největší branou. Za druhé: pan komandant může bezpečně odejít s celou svou rodinou a s veškerým majetkem, který lze odvézt. Za třetí: každý může buď ve městě zůstat nebo bez újmy odejít. Za čtvrté: katolická víra nebude v žádném případě zakazována. Za páté: mše, kolegium, kláštery a konvikt ponechají v původním stavu. Za šesté: zákony Jeho Výsosti a ostatních zákonodárců nebudou měnit. Za sedmé: bude možno, jak se sluší, zachovávat věrnost císaři. Za osmé: ponechají rodinám šlechticů a prelátů všechny jejich výsady. A konečně: složí zbraně.¹¹⁴

V našem případě zřejmě nebyl kladen takový důraz na duchovní stav, jako tomu bylo v Olomouci, a je otázkou, u kterých měst byly takovéto podmínky dojednány a u kterých vůbec. Podobnou situaci lze očekávat u velkých a významných měst jako Hradec Králové či Litoměřice, ačkoliv zprávy o vyjednávání máme i z méně osídlených obcí – Nového Města nad Metují, Dvora Králové nad Labem atd. Nevylučujeme však, že menší městečka se mohla poddat bez podobných oficialit, jelikož zkrátka nebyla tolik významná. Ale zpět k olomouckým podmínkám. Předpokládejme, že v našich podmínkách se taktéž objevily body o svobodném pohybu obyvatelstva, zachování stávajících zákonů. Alespoň nemáme odnikud zpráv, že by si někdo ztěžoval na omezování v pohybu nebo že by byly aplikovány zákony švédské koruny. Taktéž katolická víra měla být zachována. V některých městech totiž máme případy, kdy část katolických duchovních či řádových bratří neutekla, nýbrž zůstala a fungovala ve městech po celou dobu švédské přítomnosti – v Litoměřicích to byl místní děkan a několik kapucínů,¹¹⁵ v Hradci Králové kněz a kvardián

¹¹⁴ ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 34.

¹¹⁵ KOTYZA, Oldřich a kol.: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, str. 205.

kláštera sv. Anny.¹¹⁶ Ohledně zachování věrnosti císaři je to sporné. Nemáme zpráv, že by byl kdokoliv nucen přísahat věrnost švédské koruně či jiným způsobem vystoupit proti Ferdinandovi III. Oproti tomu ale víme, že Banér se do Čech vydal mimo jiné s cílem podnítit proti císaři povstání a v tomto duchu koncipoval i text svého svolání. Avšak nutit někoho proti jeho vůli k odporu proti své vrchnosti se neslučuje s manýrou i duchem doby, byť byla nesporně pohnutá.

Pokud to tedy shrneme, obyvatelům měst, která Švédům otevřela své brány, byl umožněn svobodný odchod (pokud by chtěli), byly ponechány v platnosti stávající zákony (tj. mimo jiné městské úřady) i katolické vyznání. Součástí mohly být i další podmínky, které však můžeme jen tušit. Například v Hradci Králové Švédové, poté co se jim město vzdalo „na akord“, strávili první noc na náměstí a pak se vojáci nastěhovali do opuštěné jezuitské koleje. Jen část důstojníků získala kvartýry v měšťanských domech, jak bylo tehdy zvykem.¹¹⁷ I toto mohlo být součástí smlouvy, ale s jistotou to nevíme.

Švédové naopak vyžadovaly peníze a zásoby. V této fázi války se již jednalo o ritualizovaný a zaběhlý postup. Při poddání se města byla jednorázově vymáhána finanční částka, tzv. „*ranzion*“ či „*pasírování hrdla*“. V podstatě se jednalo o výkupné, jakousi náhradu vojákům za kořist, kterou by mohli získat, pokud by bylo město vydrancováno. Proto se výše částky lišila podle velikosti a bohatství města. Hradci Králové bylo nařízeno zaplatit 20 000 tolarů, později snížených na 6 000.¹¹⁸ Po Litoměřicích bylo zpočátku vymáháno dokonce téměř 36 000 zlatých a 183 sudů vína,¹¹⁹ Nové Město nad

¹¹⁶ ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 32.

¹¹⁷ Ebd., str. 24.

¹¹⁸ Ebd.

¹¹⁹ KOTYZA, Oldřich a kol.: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, str. 204.

Metují mělo nejprve zaplatit 9 000 zlatých, později snížených na 4 000.¹²⁰

Druhou dávkou, byly pravidelně odváděné finanční a naturální kontribuce, které sloužily převážně k vyživování vojska. Jejich výše se opět odvíjela podle ekonomické síly jednotlivých měst a krajů. O nich bude řeč ještě později. Pro tuto chvíli je důležité, že jejich vyměřováním a vybíráním byly často pověřováni místní emigranti vracející se s švédskou armádou ze zahraničí, kteří tudíž kraj i část obyvatel znali a věděli spíše než švédští důstojníci, kolik si může to které místo dovolit odvádět. Příkladem budiž v Lounech Jan Satman, do roku 1634 lounský měšťan,¹²¹ či Jan Mostník, bývalý litoměřický soused vybírající kontribuce na Litoměřicku.¹²² Druhým důležitým momentem, který je nutno vzít v potaz, je, že v případě kontribucí se jednalo o praxi, kterou k vyživování armády používaly všechny zúčastněné strany. Stejně kontribuce jako počátkem léta po městech vyžadovalo švédské vojsko, po nich v předcházejícím i následujícím období požadovalo vojsko císařské. Jinými slovy, v případě kontribucí městské obce prostě jen změnily stranu, které dávky odváděly, a v podstatě se tedy nejednalo o zátěž navíc. Co musely zaplatit navíc, bylo jednorázové výpalné.

Cílem Švédů bylo samozřejmě získat co nejvíce prostředků. Současně si však nemohli dovolit vyžadovat přespříliš, neboť by rychle vytěžili svou zásobovací základnu. Ze stejného důvodu také nemohli města, která se zdráhala odvést příliš vysoké dávky a poplatky, „za trest“ vyplenit – jak jsme si řekli již dříve. To bylo mimo jiné důvodem, proč byla výše výpalného posléze korigována a snižována. Laicky řečeno, lepší dostat nyní méně, nežli nemít později nic. Tím, že se s městy dohodli, získali přesně to, co potřebovali – stabilní a trvající hospodářskou základnu k vyživování vojska.¹²³

¹²⁰ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1159.

¹²¹ Ebd., str. 1142.

¹²² Žatečtí krajským hejtmanům, Žatec 15.července 1639, Prameny, str. 307.

¹²³ Obdobně v roce 1642 Torsetensson po dobytí Lipska, srov. BÖHME, K. R.: *Geld für die schwedische Armee nach 1640*, in: *Scandia*, Bd. 33, 1967, str. 62.

Obdobně tomu bylo u samotných měst, která se poddala. Situace v zemi na jaře a počátkem léta 1639 byla z bezpečnostního hlediska velmi nejistá. Císařská strana neměla po porážce u Saské Kamenice sílu postupující Švédy zastavit, hrozilo tedy reálné riziko, že vítězíci Banérový oddíl budou křížovat krajem a brát si, co se jim zlíbí, neboť nebyl nikdo, kdo by tomu zabránil. Banér sice svým manifestem deklaroval, že přichází coby osvoboditel a přítel, ale po více jak dvaceti letech válečných událostí si nikdo nemohl dělat přílišné iluze. Mimo to se krajem potulovaly partaje rozprášené a demoralizované císařské armády. Tím, že se města (tedy ta v přímém dosahu) rozhodla nakonec se Švédy spolupracovat, se zabezpečila právě proti nejakutnější hrozbě, tedy že budou vypleněna (buďto švédskou nebo císařskou stranou). Pohled městských obcí se tedy dá opět laicky shrnout do slov: nemusím Švédy nadšeně vítat, ale je lepší být s nimi zadobře – alespoň dokud jsou karty rozdány v jejich prospěch.

Uzavření smlouvy také znamenalo, že Švédové berou město formou tzv. „*salva guardie*“ pod ochranu (v zásadě jej totiž celé považovali za svůj majetek, ale o tom až později). Chránili jej před případnými loupeživými partajemi jak svými tak císařskými. Nutno dodat, že ze švédské strany se nejednalo o dobrou vůli, nýbrž primárně o ochranu vlastního zásobování. Svým způsobem šlo o obchod - výměnu. Města se uvolila vložit svůj osud do rukou momentálně silnější strany konfliktu a za relativní bezpečí platila kontribucemi. Ale učinila tak až v momentě, kdy k tomu situace v tom konkrétním místě dozrála, kdy zbývaly jen poslední dvě možnosti. Stát na straně Švédů nebo proti nim. Že prvek ochrany hrál v kalkulacích měšťanů svou roli dokládá kupříkladu situace v Novém Městě nad Metují. Když v září město opouštěl švédský oddíl převelený jinam, žádala městská obec velitele, aby alespoň malou část svých mužů ponechal pro větší bezpečnost obyvatel.¹²⁴

¹²⁴ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1159.

A opět při vzájemném jednání nalezneme jisté pravidelnosti. Švédové, jako po celou dobu, klamavě argumentovali vojenskou mocí. Města, stejně jako při jednání o výši kontribucí s císařskými úředníky, oponovala chudobou své obce, snažila se požadované platby co možná nejvíce snížit. Jako prostředníky při jednání používali místní šlechtu, která se v té době načas uchýlila do bezpečí městských hradeb. Ta byla zase často příbuzensky spjata s českými emigranty ve švédských službách. Nejmarkantněji je to vidět opět v Novém Městě. Když tam v polovině června přitáhl švédský sbor, stál v jeho čele již zmiňovaný emigrant hrabě Zdeněk Hodický z Hodic, město si proto za prostředníka k vyjednávání zvolilo místního šlechtice Petra Straku z Nedabylic, který se zde s rodinou ukryl. Výhod měla tato volba několik. Straka jednal s Hodicem jako urozený s urozeným a nevlastní matka jeho ženy byla současně Hodicovou tetou, svou roli zde tedy sehrály i příbuzenské svazky.¹²⁵ Navíc se objevují náznaky, že na švédské straně se také pohyboval jakýsi šlechtic jménem Straka,¹²⁶ snad Václav Straka z Nedabylic, který pro víru odešel ze země v roce 1628.¹²⁷ Strakovo vyjednávání mělo, zdá se, úspěch, neboť požadovaná částka byla snížena z devíti na čtyři tisíce tolarů.

K obměkčení švédských důstojníků a proviantmistrů, kteří měli na starosti vyměřování dávek jednotlivým místům, se používaly také obyčejné úplatky, byť někde schované do podoby dárků. Tak třeba Chlumečtí, když posílali deputaci s žádostí o slevu ke švédskému majorovi, který pro ně vyměřoval kontribuci, neopomněli na drobné „všimné“ pro majorovo páže, aby se za ně nenápadně přimluvalo. Dodejme jen, že přímluva pážete zřejmě nebyla dostatečně účinná, neboť když je o týden později vyslána za stejným účelem další

¹²⁵ Ebd.

¹²⁶ MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Mein 1648, str. 360.

¹²⁷ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 569.

delegace, úplatek již nesměřoval pážeti nýbrž přímo majorovu sekretáři.¹²⁸

Města tedy při vyjednávání se Švédy nebyla zcela bez možností svou situaci vylepšit, respektive snížit finanční zátěž, která na ně byla kladena. A skutečně se jim to dařilo, alespoň v některých případech. Pokud bychom to měli poněkud shrnout, pak lze říci, že chování měst i švédské armády od prvotního kontaktu až po samotný akt poddání se, byl ve skutečnosti jednáním dvou stran, které každá používala k dosažení požadovaného cíle svou strategií a svoje argumenty a prostředky. Pokud budeme hovořit o městech na pravém břehu Labe, byla snaha dospět k nějakému konsensu na obou stranách. A nutno říci, že to byla často překvapivě právě švédská strana, která ze svých nároků slevila. Ačkoliv nelze vyloučit, že jednou ze strategií Švédů byly právě prvotně přemrštěné nároky, které jim dávaly prostor při jednání vůči městům slevit, aniž by ve skutečnosti získali méně, než kolik předpokládali.

VI. Vliv švédské okupace na městskou ekonomiku

Pokud města otevřela po dohodě své brány švédské armádě, neznamenal to ještě, že musela mít automaticky i švédskou posádku. Ze stejných důvodů, proč nebylo možno táhnout od města k městu a vyzývat je ke kapitulaci, nebylo možno ani posléze armádu rozpustit do jednotlivých posádek. Část jednotek byla umístěna jen na místech z vojenského hlediska důležitých. Někde jen dočasně, někde na celou dobu. Například před oběma pokusy o dobytí Prahy (počátkem léta a poté znovu na podzim) byla značná část posádek ležících v jednotlivých obcích a v krajích stažena k hlavní armádě u Staré Boleslavi. Na jiných místech bylo zase třeba mít švédské vojáky nepřetržitě. Jednalo se zejména o velká města, která byla používána

¹²⁸ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 19r.

jako ekonomické a vojenské základny pro správu větší oblasti. Konkrétně šlo hlavně o Litoměřice, Hradec Králové a opevněný tábor u Staré Boleslavi.¹²⁹ Banér sebou do Čech přivedl cca 20.000 bojeschopných mužů, což nebylo zase tolik.¹³⁰ Značná část z nich musela být tedy neustále k dispozici u hlavní armády.

Není si tedy možno představovat tehdejší realitu tak, že by všechna města, která se Švédům poddala, musela okamžitě řešit dlouhodobé soužití s vojáky uvnitř hradeb. Takže zatímco Hradec Králové, odkud bylo Švédy ovládáno území o rozloze dnešního Královéhradeckého a části Pardubického kraje, měl nepřetržitě až několikasetčlennou posádku, v takovém Dvoře Králové nad Labem většinu času žádná jednotka dislokována nebyla. Dvůr Králové měl tedy relativní štěstí, švédská přítomnost v zemi na něj (a města v podobné situaci) doléhala bezprostředně jen skrze vyžadované kontribuce. Podívejme se nyní postupně jak vzniklá situace ovlivňovala hospodářství jednotlivých obcí – přímo i nepřímo.

¹²⁹ Více ke způsobu jakým Švédové spravovali okupované území viz bakalářská diplomová práce autora „Švédský vpád do Čech 1639/40“ obhájená na katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc v roce 2006.

¹³⁰ O velikosti švédské armády v Čechách máme několik více méně stejných zpráv: V dopise z 9. května Piccolomini píše, že, „*nemůže pochopit, jak se mohlo Banérovi podařit obsadit se 17 000 muži polovinu Čech.*“ – List Piccolominiho vévodovi Savellimu datovaný 9. května 1639, DBBTI, str. 305/812. V Theatri Europaei se dočteme, že Švédů bylo v červnu kolem 26 tisíc, krom „štráfujících“ – MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Mein 1648, str. 110. Poněkud protichůdně vyznívá zpráva čes. místodržících, kteří si v srpnu stěžují císaři, že „*ze země tráví též nepřátelské vojsko, které čítá se záškodníky a zavazadly přes 70 000 duší s příslušným počtem koní.*“ – List čes. místodržících císaři datovaný 10. srpna, Prameny, str. 318. Ovšem pokud si uvědomíme, že na jednoho bojujícího vojáka připadaly jedna až dvě osoby u trénu, není tento počet zdaleka tak přemrštěný. Na počátku roku 1640 uvádí Piccolomini v zemi kolem 20 000 Švédů – Piccolomini kardinálu infantovi 12. lednu 1640, DBBTI, str. 345/963.

A začněme u různých dávek, které města a její obyvatelé museli platit. O těch nejdůležitějších – o kontribucích – už jsme se zmínili. Byly to pravidelně vybírané dávky na vyživování armády, které za Třicetileté války vybíraly všechny zúčastněné strany, jelikož za daných okolností se jednalo o nejšetrnější (na tehdejší poměry) způsob získání prostředků vzhledem k zemi, v níž vojsko leželo. V zásadě totiž existovaly jen dvě možnosti, jak se mohla armáda na okupovaném území vyživovat. Buď pomocí kontribucí nebo konfiskací (tedy drancování).¹³¹ A pokud byly Banérovi záměry takové, jaké jsme uvedli, bylo zásobování formou kontribucí ideálním řešením, jak uchránil svou „labskou pevnost“ co nejdéle před zničením, které sebou přítomnost jakékoliv armády 17. století dříve či později přinášela.¹³²

Kontribuce zajišťovaly armádě systematický a pokud možno pravidelný přísun základních komodit, bez nichž by nemohla existovat. Vyžadována byla proto částečně v penězích a částečně v naturáliích, zejména v potravinách pro mužstvo a píci pro koně. Přitom výše základní jednotky, podle níž se výše celé kontribuce vypočítávala – tzv. „porce“, byla v podstatě stejná u obou stran konfliktu. V tabulce můžeme porovnat švédské nároky na jezdce denně z června 1639¹³³ s požadavky císařské strany z července téhož roku.¹³⁴

¹³¹ srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 41.

¹³² CREVELT van, Martin: *Supplying War: Logistic from Wallenstein to Patton*, Cambridge 1977, str. 9

¹³³ Seznam požitků jedné kompanie obsažený v Banerově asignačním listě pro pluk vévody Františka Jindřicha, datován v hl. stanu u Staré Boleslavi dne 18. června 1639, Prameny, str. 307.

¹³⁴ Předpis zásobování císařského vojska, list Ferdinanda III. Slavatovi a Kotvicovi datován ve Vídni 19. července 1639, Prameny, str. 314.

Komodita/na osobu a den	Švédové	Císařští
Chleba	2 libry	2 libry
Pivo	2 mázy	2 mázy
Maso	2 libry	20 krejcarů na týden
Oves	-	9 liber
Seno	10 liber	12 liber
Sláma	4 libry	-

Obr. 2 – Objem jedné porce vyžadovaný Švédy a císařskými.

Je tedy zřejmé, že Švédové vyžadovali stejně nastavené kontribuce jako císařští.¹³⁵ Pro města to tedy nebylo nic nového. Co však pro obyvatelstvo představovalo větší zátěž, bylo trvání a míra kontribučních nároků. Celou zimu až do přelomu března a dubna muselo kontribuovat na zimující císařské. Ti byly posléze plynule nahrazeni Švédy a po nich zase na jaře 1640 císařskými. Ostatně drtivá většina suplik městských obcí během Třicetileté války se dotýká právě povinnosti odvádět kontribuce, tedy povinnosti vyživovat vojsko. Tíživý byl také počet vojáků v zemi, které bylo třeba nakrmit. Jak zmíněno, v zimě 1638/39 zde leželo několik tisíc císařských, většinou jízdy.¹³⁶ Ti sice na jaře vyrazili vstříc nepříteli do Saska, ale vzápětí se poražení a rozprášení vrátili zpět. Za nimi se ze severu valilo cca 20.000 Švédů¹³⁷ a jim od jihu naopak císařské posily. Na počátku roku 1640 měl v Čechách císař ve zbrani téměř 40.000 mužů.¹³⁸ Obě strany tak v celé zemi koncentrovaly celkem 60.000 vojáků, k nimž je nutno přičíst ještě jednou nebo dokonce dvakrát tolik osob nebojujícího vojenského personálu, trénu atd. –

¹³⁵ Srov. KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008, str. 187.

¹³⁶ *Prameny*, str. 8.

¹³⁷ Viz poznámka č. 130.

¹³⁸ List Piccolominiho kardinálu infantovi datován v Schuttenhofenu 12. ledna 1640, DBBTI, no. 263.

celkově se tedy mohlo jednat o 150.000 lidí, které bylo třeba nasytit. Na 60.000 z nich se musela přímo odvádět kontribuce!

Pokud bychom měli pro názornost uvést nějaká čísla, pak dvacet tisíc Švédů spotřebovalo každý den 40.000 liber chleba a vypilo 40.000 mázů piva. To je kolem 20 tun chleba a 560 hektolitrů piva. Za měsíc je to 600 tun chleba a 16.800 hektolitrů piva! Spotřeba byla však mnohem vyšší, neboť 1 „porci“ denně dostával jen prostý pěšák. Každý, kdo byl ve štábu, měl nárok až na 50 porcí denně, důstojníci tzv. „*zapsaní na prvním listě mustrovního rejstříku*“ (cca 8-10 osob) dohromady na 30.¹³⁹

To, co obyvatelé v létě 1639 tížilo, tedy nebyl ani tak fakt, že přišel Švéd a začal najednou vybírat kontribuce. Tížilo je spíše, že v zemi jsou již po několik měsíců tisíce, respektive desetitisíce, vojáků, které musí každý den „*vem kde vem*“¹⁴⁰ vyživovat a odvádět na ně kontribuce.

Pro lepší ilustraci švédského počínání na okupovaném území je také zajímavé sledovat, jakým způsobem byly kontribuce vymáhány. Velmi to totiž koresponduje s tím, jak se Banérova armáda chovala v předcházejícím období a co jsme si řekli v předcházejících kapitolách.

Jak jsme se již zmínili, hlavní část švédské armády byla dislokována v opevněném táboře u Brandýsa nad Labem a Staré Boleslavi. Větší posádky dlely v Litoměřicích a Hradci Králové, který v podstatě představoval centrum švédské moci od Orlických hor až skoro po Jizeru, kde už začínal vliv staroboleslavského tábora. Litoměřice zase kontrolovaly dolní tok Labe, zajišťovaly spojení s posádkami v Sasku a dohlížely na oblast na levém břehu řeky – Žatecko, Lounsko atd. Ostatní švédské posádky v kraji buď nebyly stálé nebo byly jen nepočetné.

¹³⁹ Předpis zásobování císařského vojska, list Ferdinanda III. Slavatovi a Kotvicovi datován ve Vídni 19. července 1639, Prameny, str. 314.

¹⁴⁰ Tento obrat pochází z lamentace sedláka Jana Straucha z Hořenic, citováno v: KNAPP, Antonín: *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, str. 103.

Pokud se jednalo o posledně jmenované stačily k jejich vyživování pravidelně vypisované kontribuce, tak jak jsme o nich mluvili doposud. Případné přebytky byly posílány do větších měst či opevněných bodů a odsud putovaly do proviantních skladů v oněch švédských centrech (Litoměřice, Stará Boleslav, Hradec Králové), kde sloužily k vyživování větších vojenských těles. Zejména Banérův hlavní tábor bylo nutno takto zásobovat z širokého okolí. Ovšem v případě, kdy bylo jasné, že v daném místě bude větší švédská posádka po delší čas, používala armáda k získání kontribucí sofistikovanějších metod – a sice tzv. „assignaci“. To znamenalo, že určité vojenské těleso dislokované na daném místě získalo ke svému vyživování jistou oblast – tato oblast mu byla takzvaně assignována. Velitel daného útvaru pak vyměřil kolik čeho bude potřebovat a tyto náklady byly pak tzv. „proviantmistry“ rozpočítány na jednotlivá místa. Například v červnu 1639 byl Žatecký kraj Banérem assignován pluku sasko-engernsko-vestfálského vévody Františka Jindřicha ležícímu v Litoměřicích. Měl mu měsíčně odvádět 4.000 tolarů a proviant a obrok.¹⁴¹ Tyto náklady rozděloval již zmiňovaný emigrant a bývalý litoměřický měšťan Jan Mostník. Ten pak například určil, že Žatec samotný musí dovést 100 měric žita, 200 ovsa nebo ječmene, 4.000 liber chleba a 20 sudů piva.¹⁴² Do Chomutova zase dorazil požadavek na měsíční kvótu 206 tolarů, 25 str. žita, 30 str. ovsa, dva silné voly, jeden sud vína a dva piva.¹⁴³ Tímto postupem se Švédové snažili co nejlépe rozložit kontribuční zátěž, aby si svou základnu nevyčerpali příliš rychle. Díky svým znalostem k tomu byli využíváni právě navrátníci se emigranti.

Pokud byla požadovaná kontribuce odváděna alespoň trochu pravidelně a v patřičné výši, nebyly ze švédské strany kladeny další

¹⁴¹ Banérův asignační listě pro pluk vévody Františka Jindřicha, datován v hl. stanu u Staré Boleslavi dne 18. června 1639, *Prameny*, str. 307.

¹⁴² List vévody Františka Jindřich Žateckým datovaný v Mělníce 22. června 1639, ebd.

¹⁴³ List vévody Františka Jindřich Chomutovským datovaný v Litoměřicích 19. července 1639, ebd., str. 310.

nároky. Zde je třeba říci, že v pramenech se ve formě švédských urgencí logicky dochovaly jen zprávy o nedostatečně vysokých nebo opožděných kontribucích. Z toho by mohlo vyplývat, že všechny ostatní místa odváděla kontribuce řádně a včas, neboť třeba z východních Čech nemáme žádné urgencye ani jiné informace o potížích s odváděním dávek. Vzhledem ke kontribuční praxi v předcházejícím i následujícím období je však záhodno spíše počítat s tím, že problémy s odvodou peněz a naturálií měla dříve či později všechna města. Švédové jim to však do jisté míry tolerovali. Potíže nastaly, pokud nebyly kontribuce dlouhodobě odváděny tak, jak by měly. Asi nepřekvapí, že všechny výzvy ke kontribucím byly provázeny obligátní hrozbou zničení ohněm a mečem. Jedna taková výzva směřovala z Hradce Králové na Panství Doubravice v tomto znění:

„(...) od J. Excelencí pana generála feldmaršálka Jana Bannera mně to přísné poručení dáno jest, bych k zapravení zdejšího magacínu okolní vrchnosti, pod uvarováním vypálení a vsí přísné exekucí a dohnání jich přidržel; pročez chci tudy správce panství Doubravic na J. Excelencí přísná poručení dodržena míti, hned po uslyšení toho počátek učiniti a 1.000 korců žita do zdejšího magacínu neodkladně odeslati a s tím toho objednáním sem se dostaviti; sice předřečenou exekucí přísně s ním naloženo bude; dle čehož se spraviti dáti a chrániti bude. (...)“¹⁴⁴

Do značné míry to tedy kopíruje rétoriku předcházejících výzev k poddání se měst. Laicky řečeno: Zaplaťte, nebo si to vezmeme sami a násilím. Pro lepší představu uveďme nyní korespondenci Žateckých, na níž je možno demonstrovat průběh jednání o odvedení kontribucí. Žatec nespadal přímo do “labské pevnosti“, ležel v oblasti za Labem, která však náležela do sféry vlivu Švédů v Litoměřicích. Skoro celou

¹⁴⁴ List Záběltického správci panství Doubravice datován v Hradci Králové 29. září 1639, citován v: SOLAŘ, J. J.: *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, str. 124.

dobu neměl ani vojenskou posádku – švédskou ani císařskou. Co se tedy stalo:

- Dne 22. června píše vév. František Jindřich Žateckým, aby do 7. července odvedly Janu Mostníkovu do Litoměřic vyměřenou kontribuci.¹⁴⁵
- V polovině července je vév. František Jindřich již potřetí urguje, že mají do 19. t.m. dodat kontribuci zadržovanou od 28. minulého měsíce.¹⁴⁶
- Dne 22. července k městu přijel švédský rytmistr pluku vévody Františka Jindřicha, aby v kraji roznesl patenty ohledne kontribuce. Byly mu k tomu sice poskytnuty tři lidé, městské brány mu však otevřeny nebyly. Rytmistr rozzlobeně odjel.¹⁴⁷
- Dne 25. července proto Žatečtí obdrželi list vévody Františka Jindřicha, v němž je za to přísně napomínal a hrozil sankcemi a „*ohněm a mečem*“, pokud by se to mělo opakovat nebo by jeho rytmistrovi jinak ublížili. Zejména mají řádně splácet uloženou kontribuci.¹⁴⁸
- O den později Žateckým psal i onen rytmistr. Přijal jejich zprávu o neštěstí, které se jim stalo (předcházejícího dne jim císařská partaj odehnala od města veškerý dobytek), ale můžou si za to prý sami svou vzdorovitostí. To málo co mu v rámci kontribuce odvedly „*nestojí za nic; nechť si uvědomí, že byl vyslán vévodou a celým plukem nikoliv na žebrotu, nýbrž konat službu. Ukázku pošle rytmistr vévodovi; časem se ukáže, jak s ní byl spokojen.*“¹⁴⁹

¹⁴⁵ List vévody Františka Jindřich Žateckým datovaný v Mělníce 22. června 1639, ebd.

¹⁴⁶ List Žateckých krajským hejtmanům datován v Žatci 15. července 1639, ebd.

¹⁴⁷ List Žateckých týmž datován v Žatci 27.července, ebd., str. 312.

¹⁴⁸ List vévody Františka Jindřich Žateckým datovaný v Liběchově 25. července 1639, ebd., str. 313.

¹⁴⁹ List rytmistra Mühleisena Žateckým datován v Lounech 26. července 1639, ebd.

- V srpnu byl na Žatecko přesunut císařský pluk, takže švédské aktivity v tomto kraji poněkud opadly. Avšak v září, kdy se císařští opět stáhli, objevil se znovu rytmistr a pod hrozbami požadoval dlužnou kontribuci.¹⁵⁰
- Trpělivost Švédům došla teprve 14. září. Tehdy vtrhli se silným oddílem do vsi Holedeče, která městu náležela, a dali tu zapálit obecní dvůr, hospodu a dvě chalupy. Pohrozili, že podobně dopadne celé město.¹⁵¹ Od té doby byly kontribuce placeny, nebo aspoň nemáme zmínku o tom, že by tomu tak nebylo.¹⁵²

Nemáme přesných údajů kolik a kdy Žatečtí do Litoměřic odvedli. Město nepatřilo pod přímou kontrolu Švédů, naopak se čas od času v jeho blízkosti pohybovali i císařští. Odhodlání platit kontribuce Švédům bylo tedy podmíněno tím, která ze stran měla v danou chvíli navrch. Opět, stejně jako při jednání o poddání či nepoddání se Švédům, město používalo zdržovací taktiku. Operovalo s ukradeným dobytkem a žádalo o odklad či snížení výše. Pokud již byla situace nahnutá, něco poslalo, ale ne zase mnoho. Každopádně ale se Švédy komunikovalo. Jakmile se přiblížili císařští, komunikace se přerušila, kontribuce se neodváděly vůbec. Město se zkrátka snažilo kličkovat tak, aby co nejméně trátilo.

Naopak Švédové klasicky hrozili silou a zničením města. Když však Žatec neodváděl nic nebo jen málo, dlouho se žádná trestná výprava nekonala. Dokonce ani když měšťané odmítli vpustit rytmistra do města, což by se dalo klasifikovat jako projev vzdoru vůči švédské koruně. Teprve po žních, po téměř třech měsících průtahů a vytáček, přistoupili Švédové k aktu represe. Vtrhli do vsi v majetku města, ale zde zapálili pouze obecní majetek (dvorec a

¹⁵⁰ List Kadaňských čes. místodržícím datován v Kadani 14. září 1639, ebd., str. 333.

¹⁵¹ List Žateckých české komoře datován v Žatci 15. září 1639, ebd., str. 334.

¹⁵² HLODŇÁK, Petr a kol.: *Žatec*, Praha 2004, str. 235.

hospodu). Nevypálili celou ves, jen obecní majetek vzdorujícího města – jako varování.

Města, která byla součástí „labské pevnosti“ samozřejmě neměla prostor chovat se tak „odbojně“ jako Žatec. Ta byla pod přímým vlivem Švédů a musela, pokud chtěla z kontribucí aslepoň slevit, použít mnohem jemnější techniky, o nichž jsme se zmiňovali v předcházející kapitole. Vyjednávat skrze příbuzné, uplácet, psát ponížené žádosti. Víme, že supliky o snížení kontribucí se psaly v Chlumci nad Cidlinou,¹⁵³ ve Dvoře Králové nad Labem,¹⁵⁴ ale nejsme s to zjistit, na kolik byly úspěšné. Taktéž nemáme z oblasti na pravém břehu Labe zpráv o podobné události jako ve vsi Holedeč, nebo že by jinde byla kontribuce vymáhána násilím. Nelze to však vyloučit, jelikož věrohodná pramenná základna ze zdejších měst a městeček je velmi skromná.

Zajímavé je, a narazíme na to znovu ještě později, že stejné nebo obdobné způsoby jednání, o kterých jsme nyní hovořili, nalezneme i za hranicemi. Naprosto stejně reagují na výzvy ke kontribuci válčících stran třeba města v Nizozemí, neboť také tam armáda ke svému zásobování využívala kontribučního systému.¹⁵⁵ Znamená to, že způsoby, jakými spolu města a Švédové vycházeli, sice měly jistá česká specifika, ovšem v jádru byly založeny na stejných principech, jako jinde v Evropě té doby.

Kromě finanční zátěže však přebývající vojsko vyžadovalo od obyvatelstva ještě další „služby“. Tou nejrozšířenější byla povinnost kvartýru, tedy ubytovat u sebe v domácnosti určitý počet vojáků nebo důstojníků. Hospodář jim musel zajistit nocleh a jídlo, ale také třeba světlo nebo teplo. Soužití rodiny nedobrovolného hostitele a vojáků

¹⁵³ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 19r. (položky vydání za překlad supliky do němčiny)

¹⁵⁴ SOA Zámorsk – pobočka Trutnov, fond AM DK I., kart. 58, sign. 58/52 (dopis ohledně kontribucí do Hradce Králové)

¹⁵⁵ Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 44.

na poměrně malém prostoru jedné domácnosti představovalo permanentní zdroj možných konfliktů, ale také kontaktů. Vojáci měli tendence považovat veškeré součásti domácnosti, ve které leželi kvartýrem, za své vlastní a právoplatný majitel tímto pozbýval svrchovanost nad svým domem.

Švédové však během vpádu 1639 (alespoň na některých místech) nenakvartýrovali do měšťanských domovů všechny vojáky. Zpravidla tam bývali umístěni důstojníci, kteří již měli nárok na jistý standart pohodlí. Řadoví vojáci naopak bývali často ubytováni v opuštěných objektech – jezuitských kolejích, opuštěných staveních apod. Důvodem byla snaha o udržení kázně. Pokud jednotka dlí uvnitř městských hradeb, je lépe kontrolovatelná z hlediska dodržování poslušnosti a snáze se tak předejde dezercím, než když je rozptýlena do několika vsí v kraji. Stejně tak pokud jsou vojáci soustředěni „na hromadě“ v opuštěných objektech městské zástavby. Tím se omezil jejich styk s civilním obyvatelstvem, což mělo opět vliv na lepší kázeň. Třeba v Hradci Králové u měšťanů bydleli švédští důstojníci, zatímco mužstvo (či alespoň jeho část) bylo soustředěno v objektu opuštěné jezuitské koleje.¹⁵⁶ Kasárna jako taková v té době ještě neexistovala.

Dále pak byla armádou od obyvatelstva vyžadována práce – taková, jaká byla zrovna potřeba. Nejnáročnější byla práce na opevnění. Švédové se snažili vylepšit si podmínky na udržení „labské pevnosti“ budováním opevnění na strategických místech, která opanovali – zejména měst. Litoměřice již měly poměrně solidní opevnění již z předcházejícího období, o to více se budovaly fortifikace v Hradci Králové a kolem tábora u Staré Boleslavi se brandýským zámek coby předmostím. K jejich budování bylo nasazeno obyvatelstvo nejen z těchto míst, ale z širokého okolí.

¹⁵⁶ ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 24.

Dokončené a plně funkční opevnění mělo pro Švédy prvořadý význam, muselo být proto hotovo v co nejkratším čase.¹⁵⁷

Další požadované služby byly velmi variabilní. V pramenech máme zachyceno velké množství posílů s listy od nebo pro jednotlivé švédské velitele.¹⁵⁸ Ale najdeme i takové zmínky, jako že Chlumec musel poskytnout švédskému veliteli sluhu a pasáky pro Švédy nashromážděný dobytek (respektive platit vojákům, kteří stádo hlídali místo nich).¹⁵⁹ Tyto služby zatěžovaly také městský rozpočet, neboť pasáky, posly i sluhu platilo město ze svého, jak o tom svědčí zachované účetní výpisy.¹⁶⁰

Základní otázkou je, kde na tyto náklady města získávala prostředky. Respektive je třeba si nejprve uvědomit, na koho byla uvalena povinnost tyto výdaje uhradit. Platilo je ze svého rozpočtu město jako obec nebo jednotlivý sousedé? Pokud se podíváme do městských účtů, které se nám z dané doby zachovaly,¹⁶¹ nalezneme tam skutečně soupisy vydání na vojáky, ale nikoliv všechny. Ze svého rozpočtu – tj. z obecních peněz – města hradila třeba stravu a pití pro projíždějící vojáky. Jednalo se však jen o krejcarové položky. Snad šlo spíše o projev dobré vůle města, když projíždějící vojáky pohostilo, než aby to bylo považováno za pravidelné vyživování

¹⁵⁷ Srov. ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 25. – ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 37.

¹⁵⁸ Nejlépe SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských – SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karton 1269 (příjmy a vydání úřadu purkmistrovského od 1. do 29.8. 1639 a od 29.8 do 26.9.1639).

¹⁵⁹ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských.

¹⁶⁰ Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 40.

¹⁶¹ Viz pozn. č. 158.

posádky. Platilo se již zmiňovaným poslům, popřípadě pasákům vojenských stád apod. Nenalezneme zde však ty největší dávky, o kterých byla v předcházející části řeč. Výpalné a kontribuce. Nikde v účtech se tyto položky nevyskytují, byť zejména kontribuce se vybíraly pravidelně co měsíc. Na tyto dávky se tudíž museli skládat sami členové městské obce.

Je logické, že jak obecní pokladna, tak měšce jednotlivých obyvatel nebyly bezedné a tak bylo nutno náklady buď snížit, nebo si půjčit.¹⁶² O žádostech o umírnění kontribucí již řeč byla. Dalším možným způsobem bylo rozšířit prostor, ze kterého měla kontribuce pocházet. Město se pokud možno snažilo, aby daný pluk nemuselo živit samo, ale aby se na tom podílel nejlépe celý kraj. Nejsme schopni určit, do jaké míry bylo těmto žádostem vyhověno, každopádně to nelze ve většině případů předpokládat. Bylo tedy nutno peníze, respektive proviant, někde sehnat. Co se týče obyvatelstva, tady se projevilo, proč před příchodem Švédů klesl či přímo ustal obchod s nemovitostmi. Prostředky jinak vhodné k nákupu domů nebo pozemků byly nyní použity k pokrytí těchto výdajů. Současně nalezneme v pramenech, že šosovné a další městské daně nebyly za rok 1639 a 1640 splaceny a byly zpětně uhrazeny až v následujících letech.¹⁶³ Ačkoliv pro to nemáme přímých důkazů, je třeba předpokládat, že část obyvatelstva se musela nutně zadlužit – jednak u obce, jednak u bohatších sousedů.¹⁶⁴ Na přelomu léta a podzimu, po

¹⁶² Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 46.

¹⁶³ Viz zápisy v knihách: SOA Praha – pobočka Kolín, archiv města Kolín, Liber Viridium 8 – kniha smluv a připovědí. – SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Hradec Králové, inv. č. 335-337, kniha č. 46-48, Liber Emptionum Albus I., Liber Viridis II. a Liber Emptionum Albus III.

¹⁶⁴ Že by si jednotlivci v takovémto případě půjčovali přímo z městské pokladny nebo od jiných soukromých osob nemáme přímo doloženo. Je však logické to předpokládat. Tímto způsobem byla například v té samé době řešena situace na kosteckém panství, kde správce půjčoval poddaným na kontribuce z vrchnostenského. Viz: PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti*, Praha 1970, str. 26. –

několika měsících švédské přítomnosti se totiž opět začínají prodávat nemovitosti. Prodávající – ať už to byly jednotlivci nebo samo město – zřejmě potřebovali rychle obstarat hotovost. Mimo jiné to ale také dokládá, že se našli tací, kteří měli i po několikaměsíční švédské okupaci přesto všechno dostatek prostředků k nákupu. K tomu ale později.

Obecní pokladna měla víceméně obdobné možnosti. Primární zdroj peněz pro ně představovaly daně od obyvatelstva. Obraty na clech a další zisky z obchodu během Švédské přítomnosti sice nevyschly úplně, ale povážlivě se ztenčily na minimum. Vlastní majetek českých měst nebyl v této době již nějak závratný, ale to málo, co ještě měla, bylo možno zastavit nebo prodat. Spíše se však jednalo o jednotlivé domy a pozemky, neboť na prodej celých vsí nebo dvorců by bylo třeba větších investorů a v této neklidné době k tomu chyběl zájem. Zejména na Švédy obsazeném území by se sotva někdo takový našel. Ale například v Kolíně nebo Ústí nad Labem se v druhé polovině roku 1639 objevují záznamy o prodeji domů a pozemků v držení města.¹⁶⁵ Obec si také mohla vypomoci půjčkou z peněz, které byly někoho jiného nebo byly vybrány jako daně panovníkovi nebo vrchnosti. Litoměřice si například přilepšily penězi sirotků, které měly ve své správě. A mnoho měst použilo prostředky vybrané coby daně královské komoře. Rakovník 760 zlatých, Jirkov 2.272 zl., Louny 668 zl., Kolín 289 zl. a Jaroměř 560 zl.¹⁶⁶ Krom toho tu byla možnost vypůjčit si od zámožnějších měšťanů.¹⁶⁷

Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 46.

¹⁶⁵ Např.: SOA Litoměřice – pobočka Ústí nad Labem, archiv města Ústí nad Labem, inv. č. 506, Kniha trhov 1621-1647, fol. 235 a dále. – SOA Praha – pobočka Kolín, archiv města Kolín, Liber Viridium 8 – kniha smluv a připovědí, fol. 225v, 256v a 281v.

¹⁶⁶ LEVÝ, Fr.: *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, str. 283.

¹⁶⁷ Dne 16. listopadu 1640 je datován zápis z Roudnice nad Labem, kdy město formou pozemku vrací Alžbětě Bagirové poskytnuté peníze, které zapůjčila „v času nebezpečným, když město mělo k vypálení přijíti“. SOA Litoměřice –

Městské zisky z hospodářského obratu během švédské okupace poklesly. Svízel obecních financí navíc zhoršovala skutečnost, že část obyvatelstva neměla kvůli vydání na vojáky prostředky na placení dávek, nájmu či splátek, které v této době představovaly hlavní a nejdůležitější příjem města. Zemědělství, řemesla i obchod byl příchodem Švédů postižen. Vojenská přítomnost totiž ohrožovala lokální hospodářství v zásadě dvěma způsoby. Jednak ničením – tj. úmyslným pleněním i neúmyslně, např. nekázní vojáků – a jednak krádežemi, respektive rekvizicemi, kontribucemi apod.¹⁶⁸ V případě Banérova vpádu jsme viděli, že byla celkem úspěšná snaha plenění v oblasti “labské pevnosti“ zabránit. Zbylé vlivy však Švédové eliminovat nedokázali, nechtěli a ani by v podmínkách 1. poloviny 17. století nemohli.

Bohatství obce i jednotlivých měšťanů bylo krom poplatků na armádu, na něž padla jak hotovost tak třeba i šperky a další cennosti, snižováno také pustošením okolí města.¹⁶⁹ Nejednalo se sice o žádné bezuzdné plenění, ale ložící vojáci se ke svému okolí nechovali nejšetrněji. Zahrady a domky na předměstí byly z nouze Švédy i místními rozebrány coby palivové dřevo. V horším případě bylo z Banérova příkazu přistoupeno k budování opevnění, které mělo z vojenského hlediska prvořadý význam, které však pro město představovalo citelnou ránu. V Hradci Králové muselo prstenci bastionů a předsunutých pevnůstek kolem města ustoupit prý na 400 domů.¹⁷⁰ Taktéž v Litoměřicích byla předměstská zástavba v důvodů lepších podmínek k obraně města zničena.¹⁷¹ Tento postup náležel v té

pobočka Lovosice, archiv města Roudnice nad Labem, inv. č. 11, I-B-2h, Kniha trhův a smluv, fol. 319b.

¹⁶⁸ GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 77.

¹⁶⁹ FRIEDRICHS, Christopher R.: *Urban Society in an Age of War: Nördlingen 1580-1720*, New Jersey 1979, str. 115.

¹⁷⁰ ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 31.

¹⁷¹ SOkA Litoměřice-Lovosice, AM-Litoměřice, Liber Conceptuum ab Anno 1640 usque ad 1644, fol 4r. (suplika císaři líčící zkázu města a švédské okupace).

době k základním opatřením, ke kterým sahal velitel města, pokud se předpokládala možnost obležení. Stejně kupříkladu reagoval i velitel císařské posádky v Pardubicích, když se k nim počátkem června 1639 blížili Švédové. Dal zapálit celé předměstí, čímž městu vznikla škoda za více než 80.000 zlatých.¹⁷² Otázka reálné výše škody je však diskutabilní. Předměstí jistě nebyla stržena totálně, třeba v Hradci značná část zástavby na předměstí stála ještě na jaře 1640.¹⁷³ Také nemůžeme předpokládat, že by byla tak hustě obydlena jako před rokem 1618. Navíc vycházejí z analogické události v Olomouci v roce 1642, se Švédové snažili škody minimalizovat. Jak popisuje Zaczkowicz:

*„Ve středu 18. června bylo oznámeno těm, kdo žijí na předměstí nebo snad mají něco uloženo jinde, mohou to všechno svobodně přivézt do města, uschovat to tu a sami se zde ubytovat. Jestliže nechtějí, mají možnost volně odejít z města. V pátek ráno totiž, budou vysláni paliči, kteří podpálí okrajové části Olomouce. Ten den mají také všichni ostatní obyvatelé dostatečně polít střechy vodou, aby neutrpěli škodu, až bude na předměstí hořet.“*¹⁷⁴

I tak to však musel být citelný zásah do struktury a hospodářství města. Zmizely zahrady se svými plody, které se daly

¹⁷² SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920, str. 108.

¹⁷³ Popis několikadenního dobývání Hradce Králové císařskými na jaře 1640 viz: SOA Zámorsk, RA Piccolomini, karton č. 20406 (list Piccolominiho popisující obléhání Hradce Králové a další vojenské operace na jaře 1640) – MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Main 1648, str. 358. – BIENENBERG, K. J.: *Dějiny města Hradce Králové, rukopis z roku 1790*, překlad Jan Balcar z Bystrého, Hradec Králové 1953, str. 285. – ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 34.

¹⁷⁴ ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 31.

zpeněžit. Domy, za které někdo mohl platit poplatky a daně. V niveč byly obráceny řemeslnické díly a jiná hospodářská zařízení.

Christopher Friedrichs ve své knize o dějinách Nördlingenu uvádí k výše jmenovaným aspektům ještě jeden a sice snížení počtu obyvatel.¹⁷⁵ Avšak v naší krátkodobé perspektivě k němu nedošlo. Před Švédy sice odešla drtivá většina duchovních a císařských úředníků a snad i blíže nespecifikovaná část měšťanů. Na druhou stranu však města přibrala uprchlíky z okolí – i s jejich majetkem. Početní stav populace ve městech během švédské okupace tak mohl být stejný, možná i vyšší, než v předcházejícím období.

Kromě zničení nebo zrekvírování části výrobních prostředků (např. volských spřežení) trpěla ekonomika ještě omezením práce schopnosti populace. Venkované i měšťané museli pomáhat při opevňovacích pracích,¹⁷⁶ vykonávat kurýrní a další služby. Čas, který mohli věnovat vlastnímu zaměstnání, tak byl omezen. V některých oblastech lidé raději rezignovali na polní práce, neboť hrozilo zajetí či okradení – od švédských i císařských partají. V červenci si kupříkladu stěžovali Žatečtí: „*Předevčírem ráno přijela k městu silná císařská partaj a vyptavši se lidí pracujících na poli, neleželi-li tu Švédové, odehnal ku Praze dobytek z celého širého okolí.*“¹⁷⁷ Přesto však nenalezneme zmínek, že by nastalá situace nutila obyvatelstvo

¹⁷⁵ FRIEDRICHS, Christopher R.: *Urban Society in an Age of War: Nördlingen 1580-1720*, New Jersey 1979, str. 115

¹⁷⁶ Srov. ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 25. – ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 38.

¹⁷⁷ Purkmistr a rada města Žatce krajským hejtmanům, Žatec 27. července 1639, *Prameny*, str. 312. – Srov. GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str.80.

ve větší míře nějakým způsobem změnit způsob obživy a tentýž fakt dokládají i závěry zahraničních studií.¹⁷⁸

Jelikož nemáme přesných údajů, vypomůžeme si z podobných situací v Nizozemí. Podle bádání Myrona P. Gutmanna¹⁷⁹ bylo nejvíce postiženo zemědělství. Nejistá situace v otevřené krajině omezovala polní práce. Lidé se báli, chyběly zkonfiskované potahy, pochodující armády ničily vzrostlé obilí. Vojáci jej navíc často sklízeli sami. Jednak si tak chtěli přilepšit, jednak nebyl kdo jiný by jej sklídl.¹⁸⁰ Nicméně dostatečná proviantní základna byla pro Banéra životně důležitá a proto se snažil dopady vojenské přítomnosti na zemědělství zmírnit důrazem na disciplínu mužstva. Relativně kladně (možná až příliš) hodnotí hospodářskou situaci během švédské okupace historik Josef Pekař ve své práci o kosteckém panství. Dokonce konstatuje i zvýšení produkce v některých oblastech – konkrétně vaření piva.¹⁸¹ Jiný zajímavý údaj o stavu zemědělství máme z Nového Města nad Metují. Ještě koncem září – tedy po čtyřech měsících švédské přítomnosti – se na zdejším panství nacházelo mnoho set kusů dobytka a značné množství obilí. A to nikoliv ve švédských proviantních skladech, ale ve vsích.¹⁸²

O něco méně byla postižena řemesla soustředěná právě ve městech. Uzavřený prostor zde velitelům umožňoval větší kontrolu mužstva a sama armáda vytvářela velkou poptávku po řemeslných

¹⁷⁸ GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 77.

¹⁷⁹ Ebd., str. 80.

¹⁸⁰ MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Main 1648, str. 110. – Srov. KAISER, Michael: *Der Söldner und die Bevölkerung. Überlegungen zu Konstituierung und Überwindung eines lebensweltlichen Antagonismus*, in: Kroll, S. - Krüger, K. (ed.): *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Hamburg 2000, str. 192.

¹⁸¹ PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti*, Praha 1970, kapitola druhá „Kost v moci Švédů“, s. 24-32.

¹⁸² BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1161.

výrobcích. Jednotliví vojáci ovládali spoustu řemesel ještě z civilního života a nebylo zvláštností, že si jimi v ležení také přivydělávali.¹⁸³ Nicméně k uspokojení nároků celé posádky nebo k vyhotovení náročnějších výrobků bylo Švédy využíváno místních řemeslníků.¹⁸⁴ Víme například, že Kutná Hora, ač nebyla Švédy přímo obsazena, prodávala jim sedla a pistole.¹⁸⁵ V našem případě bohužel nemáme bližších či konkrétních údajů, takže nemáme jak porovnat produkci, ani nemůžeme zodpovědět další možné otázky, jako například jakou roli (pokud nějakou) v tomto procesu hrály městské cechy.

Řemeslná produkce však byla, dle Gutmanna, omezena kolapsem dopravy a obchodních kontaktů, neboť cesty byly přesevše stále nejisté. Výrobky tak nebylo možné prodávat i v jiných městech. Samozřejmě nemáme jediné zmínky, že by se kdekoliv na Švédy kontrolovaném území odehrál jediný jarmark. Jakási minimální míra obchodu, kterou nemůžeme blíže specifikovat, však zachována byla. Víme to ze zápisků o clech na Labi v Litoměřicích, kde byli obchodníci ze Saska proclíváni i v létě 1639.¹⁸⁶ Taktéž Žatečtí, když chtěli zjistit situaci v Litoměřicích, poslali tam špeha, který se vydával za obchodníka s vínem.¹⁸⁷ Zcela jistě by si takovou zástěrku nezvolili, pokud by kupec nevypadal nenápadně. Lze tedy vyvodit, že

¹⁸³ Srov. PETERS, Jan (ed.): *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg - eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993, str. 161.

¹⁸⁴ Srov. ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 136.

¹⁸⁵ Hejtman Čáslavského kraje arciknížeti Leopoldu Vilémovi v listu datovaném 9. listopadu 1639 v Ledči n. Sázavou píše: „*Městu Kutné Hoře bylo nepřitelem uloženo výkupné 10.000 říš. tol., poněvadž však z města do nepřátelského ležení dodáno mnoho vína, piva, soli, chleba, sedel, pistolí a jiného a vše bylo Švédy dobře zapláceno, neutrpěli Kutnohorští tak velkou škodu.*“, *Prameny*, str. 356.

¹⁸⁶ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karton 1269 (příjmy a vydání úřadu purkmistrovského od 1. do 29.8. 1639 a od 29.8 do 26.9.1639).

¹⁸⁷ Purkmistr a rada města Žatce krajským hejtmanům, Žatec 15. červenec, *Prameny*, str. 307.

v Litoměřicích i nadále pulzoval, byť omezeně, obchod s vínem. Naopak záznamy o obchodu se solí z Chlumce nad Cidlinou neuvádějí po dobu okupace ani jednu koupi soli.¹⁸⁸ Místní si také stěžovali, že obchod s obilím vázne. Nikdo jej nechtěl kupovat, jedině správce na jičínském zámku. Tak jej vozili aspoň tam.¹⁸⁹ Objem směny zboží musel zcela jistě (byť proto nenalezneme přímých pramenů) rapidně klesnout.¹⁹⁰ Proviant potřebovala švédská armáda a vybírala jej pomocí kontribucí, místní řemeslnou produkci využili také a samotné Čechy, kde docházelo k nepřetržitým potyčkám mezi oběma válčícími stranami, v tu chvíli jistě nebyly vhodnou tranzitní zemí pro mezinárodní obchod. Méně kupců na cestách znamenalo menší příjmy z cla, které by jinak putovaly do městské pokladny. O tom již byla řeč.

Ovšem švédská přítomnost v kraji měla paradoxně i pozitivní vliv na hospodářství. Zde je nutné si opět uvědomit, že „labská pevnost“ byla během švédské okupace místem relativního klidu. Oproti oblastem za Labem tu nekřižovaly (nebo aspoň ne tolik) loupeživé partaje, nedocházelo zde k drancování měst (z císařské ani švédské strany) a hospodářství, byť omezené svrchu jmenovanými činiteli, mělo nesrovnatelně lepší podmínky. Znovu uvedme množství obilí a dobytka na Novoměstském panství, či Pekařovy závěry. Švédské kořistnické výpravy za Labe poskytovaly obyvatelstvu na pravé straně řeky přístup k velmi levné kořisti. Dobytek, obilí ale i cennosti naloupené v západních a středních Čechách, na Vysočině i jinde byly Švédy po návratu prodávány pod cenou, ba dokonce rozdávány na tržištích místním obyvatelům – jako například v Kolíně.¹⁹¹ Vojáci si takto snažili přivydělat a zbavit se nemotorné a

¹⁸⁸ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských.

¹⁸⁹ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 187-188, Kniha svědomí.

¹⁹⁰ Srov. FRIEDRICHS, Christopher R.: *Urban Society in an Age of War: Nördlingen 1580-1720*, New Jersey 1979, str.154.

¹⁹¹ SEDLÁČEK, August: *Děje města Čáslavě*, Čáslav 1874, str. 212.

objemné kořisti směnou za praktičtější mince.¹⁹² A protože nabídka po návratu takové loupeživé výpravy silně převyšovala poptávku, byla i cena zboží dosti podhodnocena. Pokud musel oddíl rychle postupovat jinam, bylo lepší méně mobilní část kořisti (např. dobytek) na místě přímo zanechat.¹⁹³

Armáda také představovala potenciálního kupce. Nakupovala již zmiňované řemeslné výrobky, vojáci jistě potřebovali opravit nebo doplnit výstroj a výzbroj. S Banérem do země přišlo ale též cca 60.000 hladových krků, které bylo nutno nasytit. Pouze třetinu z tohoto počtu tvořila bojující složka armády, která měla nárok na žold a proviant z kontribuce. Zbytek tvořila pestrá změť trénu – markytáni, rodinní příslušníci vojáků, služebnictvo a pacholci důstojníků a mnozí další. Ti na kontribuce nárok neměli. Ale ani předepsané kontribuční dávky v chlebu, mase a pivu vojákům nestačily a ti si rádi zpestřili jídelníček něčím jiným. Sýrem, vínem, kořením, ovocem či zeleninou. To však součástí kontribučních kvót nebylo a vojáci, respektive markytáni pro ně, to museli někde koupit. A samozřejmě kde jinde než od místních.

Tím vznikl zajímavý cyklus. Města, která byla Švédy v roce 1639 obsazena, jim musela zaplatit výpalné a dále pravidelně odvádět peněžní i naturální kontribuce, které sloužily k vyplacení žoldu a vyživování mužstva. Vojáci však utratili značnou část žoldu na místě za nákup jídla a dalších výrobků produkovaných městem nebo jeho okolím. Přesně nespecifikovaná část kontribucí se tedy vrátila na místo, odkud byla vybrána. Jednalo se samozřejmě zejména o finance, které tvořily přibližně polovinu výměru kontribuce. To však bylo kompenzováno tím, že zatímco kontribuce byly placeny na cca 20.000

¹⁹² Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 195.

¹⁹³ Srov. WINNIGE, Norbert: *Wirtschaft im Dreißigjährigen Krieg: Das Beispiel Göttingen*, in: *Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, str. 295.

vojáků, potencionálních kupců místní produkce bylo díky početnému trénu asi třikrát více.¹⁹⁴

Pro města se švédskou posádkou (např. Hradec Králové, Litoměřice a další) mohla být vzniklá situace ještě mnohem pozitivnější. Byl zde pravidelný přísun kořisti, která se prodávala velmi levně. Řemesla mohla mít poměrně stálé zakázky od vojáků, část vybraných kontribucí se točila ve výše zmiňovaném obchodním cyklu a vracela se opět zpátky do města. Navíc zde byly utráceny i peníze vybrané na kontribucích jinde, kde Švédové posádky neměli a kam se tedy neměli jak vracet. A samozřejmě sem mířila i část peněz z výpalného a drancování na levém břehu Labe. Zajímavé možnosti výdělků se otevřely městské chudině. V Chlumci nad Cidlinou počet posílů a jejich výprav během švédské okupace oproti předcházejícímu i následujícímu období rapidně vzrostl. Další dostávali zapláceno za hlídání vojenských stád či posluhování důstojníkům.¹⁹⁵ V Litoměřicích zase rybáři za peníze převáželi vojáky přes řeku, neboť most byl stržen.¹⁹⁶ Byť placeno z městské pokladny, nižší vrstvy tak dostaly možnost si přivydělat.

Bohužel nám pro nedostatek přímých pramenů opět nezbývá, než se obrátit na srovnání podobných případů v zahraničí. Badatelé v těchto situacích upozorňují, že dramaticky rostoucí poptávka vzniklá nahromaděním původního obyvatelstva, dočasných uprchlíků, vojáků a trénu na poměrně omezeném prostoru, měla za následek prudké zvýšení cen. Jednak díky vzniklému nedostatku, neboť stejná nebo dokonce i nižší produkce jako dosud musela najednou pokrýt nároky enormně zvýšeného počtu lidí. Jednak ale díky úmyslnému

¹⁹⁴ Srov. WINNIGE, Norbert: *Wirtschaft im Dreißigjährigen Krieg: Das Beispiel Göttingen*, in: *Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, s. 373-306.

¹⁹⁵ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumec nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských.

¹⁹⁶ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, Archiv města Litoměřic, inv. č. 1574, karta 1269 (příjmy a vydání úřadu purkmistrovského od 1. do 29.8. 1639 a od 29.8 do 26.9.1639).

zvyšování ceny obchodníky a výrobci, kteří se takto snažili o větší zisk.¹⁹⁷ Většině lidí to pomáhalo, aby dokázali finančně ustát kontribuční tlak. V některých případech se však zdá, že určití jedinci ve městech dokázali přímo generovat zisk. Toto bohatství mohlo být sice menší než v předcházejícím období, ovšem díky migraci, zhoršené hospodářské situaci a tlaku armádních požadavků, bylo koncentrováno v rukou menší skupiny lidí.¹⁹⁸ Laicky řečeno, opět se našel někdo, kdo na tom všem dokázal vydělat.

Doložit toto tvrzení není jednoduché. Svým případným zbohatnutím během švédské okupace se samozřejmě nikdo nechlubil a navíc značná část získaného majetku posléze přišla vniveč po změně situace v zemi v zimě a zejména pak na jaře 1640. Přesto tak lze z jistých náznaků usuzovat. Řekli jsme si, že na přelomu léta a podzimu se opět začal hýbat trh s nemovitostmi. Podívejme se třeba do Kolína. Díky své poloze na Labi byl pro Švédy branou z „labské pevnosti“ na jih a sem byla z jihu také svážena získaná kořist. Někdy ji prý bylo dokonce tolik, že ji vojáci ani neprodávali, ale přímo rozdávali.¹⁹⁹ V říjnu se pak v knize smluv a připovědí poprvé od začátku jara objevují zápisy o koupi domů, polí i zahrad. Často v nich figurují na pozici kupců i stejní lidé a často je nakupován právě obecní majetek.²⁰⁰ Taktéž v Ústí nad Labem nalezneme během švédské okupace celkem devět majetkových převodů (domy a vinice), které proběhly taktéž povětšinou na podzim.²⁰¹ Není známo od koho vyšel popud ke koupi, zda od kupce nebo od města respektive soukromníka, který potřeboval finance na pokrytí výdajů. Nicméně se našel kupec,

¹⁹⁷ GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 130.

¹⁹⁸ FRIEDRICHS, Christopher R.: *Urban Society in an Age of War: Nördlingen 1580-1720*, New Jersey 1979, str. 181.

¹⁹⁹ SEDLÁČEK, August: *Děje města Čáslavě*, Čáslav 1874, str. 212.

²⁰⁰ SOA Praha – pobočka Kolín, archiv města Kolín, Liber Viridium 8 – kniha smluv a připovědí, fol. 225v, 256v, 281v.

²⁰¹ SOA Litoměřice – pobočka Ústí nad Labem, archiv města Ústí nad Labem, inv. č. 506, Kniha trhová 1621-1647, fol. 235-237.

který si mohl dovolit část své hotovosti investovat do nemovitostí či pozemků. A pokud tak učinil, musel si být jist, že má i nadále dostatek prostředků na potřebné platy a dávky. Respektive si musel být jist (nebo mít alespoň reálnou šanci), že zaplacené peníze brzy opět vydělá. Pakliže by někdo žil jen z financí a cenností uschovaných před švédským vpádem, asi sotva by v říjnu kupoval dům, když zatím nemohl tušit, jak dlouho ještě Banér v zemi zůstane a na jak dlouho mu tedy zásoba musí vystačit. S největší pravděpodobností to tedy byl někdo, kdo dokázal na vzniklé situaci vydělat peníze „navíc“, za které se dal výhodně utržit třeba dům, louka, pole, vinice apod.

VII. Každodenní soužití

Poté, co jsme se zaměřili na ekonomický dopad švédské přítomnosti, zbývá podívat se také na poněkud vnitřnější aspekty soužití vojáků a obyvatel měst. To je ovšem mnohem obtížnější otázka, neboť máme-li málo pramenů na detailní zmapování hospodářských důsledků, o to méně jich nalezneme, pokud se chceme zaměřit na samotné vnímání Švédů očima měšťanů či naopak.

Voják ložící ve městě, ať již v měšťanském domě či v opuštěné jezuitské koleji, by nebyl od městského prostředí žádným způsobem oddělen. V této době ještě neexistovala kasárna a pevný denní režim v ležení, se kterým se setkáme až o sto let později a který do značné míry vzájemný kontakt omezoval, či jej přímo znemožňoval. Nejmarkantněji je to vidět na příkladech měst, která měla stálou švédskou posádku (tedy Litoměřice, Hradec Králové, ale i další). Vojáci – a zde je mezi ně nutno počítat i příslušníky trénu! – a měšťané, obě strany představující vlastní sociální, hodnotový i jiný systém, se denně setkávali v měšťanských domech (zejména důstojníci, kteří zde zpravidla byly ubytováni), na náměstích při nákupu potravin či při dělení a rozprodávání kořisti, v řemeslnických dílnách, ba i v kostele. Kontakty mezi nimi tedy nutně nemohly být

pouze negativní, ačkoliv vzájemný antagonismus zde byl poměrně silný a nelze jej pominout.

Položme si hned první a možná základní otázku. Byli ve městech „labské pevnosti“ Švédové vnímáni jako nepřátelé? Respektive otázka by měla být položena trochu lépe, byly Švédové vnímáni nepřátelsky? Jan Kilián ve své knize o Mělníce uvádí, že obyvatelstvo velmi dobře rozlišovalo mezi svou (císařskou) armádou a nepřátelskou (švédskou) stranou. Argumentuje tím, že císařská armáda byla mnohem disciplinovanější (neboť byla „na svém“ území), nehrozilo od ní tolik škod a její přítomnost tedy méně ovlivnila každodenní fungování městské obce. Naopak tomu samozřejmě bylo u Švédů.²⁰² V opozici k tomu je tvrzení Marka Ďurčanského, který na příkladu Nymburka uvádí, že obyvatelstvo mezi oběma armádami v kategorii přítel/nepřítel nerozlišovalo.²⁰³ Ke kterému názoru se tedy přiklonit?

Zdá se, že klíč leží úplně někde jinde. Problém je totiž ve formulaci samotné otázky. Hlavní rozlišovací čára nespočívala mezi „spřáteleným“ císařským vojákem a „nepřátelským“ švédským vojákem, ale mezi měšťanem a vojákem (nezávisle na tom, pod kterým praporem bojoval). Jakákoliv vojenská přítomnost zkrátka představovala potencionální obtíže a v pramenech té doby nalezneme dostatek dokladů, že císařští i Švédové dokázali způsobit stejnou zkázu.²⁰⁴ Obyvatelstvo 20 let po Bílé hoře bylo již naučeno, že obdobné generalizování přítel/nepřítel, může být zrádné. Ďurčanský proto tvrdí, že kriteria pro určení míry „nepřátelskosti“ byla složitější

²⁰² KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008, str. 184.

²⁰³ ĎURČANSKÝ, Marek: *Zkušenosti Nymburských s vojáky za Třicetileté války*, in: Kuděj, roč 1999, č. 1, str. 23. Srov. také SCHENNACH, Martin: *Der Soldat sich nit mit dem Baur, auch der Baur nit mit dem Soldaten betragt. Das Verhältnis zwischen Tiroler Landbevölkerung und Militär von 1600 bis 1650*, in: Kroll, S. - Krüger, K. (ed.): *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Hamburg 2000, str. 46.

²⁰⁴ Minimálně tak vyznívají stížnosti českých měst uvedené v Lívově edici pramenů, viz tam.

a silně individuální. Základní tedy civilista/voják, ale roli hrály také kategorie jako náboženské vyznání, osobní vztahy a zkušenosti, hodnost – v tomto případě jak vojenská (vojín x důstojník), tak společenské postavení konkrétního obyvatele města, a další.²⁰⁵ To dokládají i soudobá svědectví např. z německého prostoru či výsledky studií zahraničních autorů.²⁰⁶

Ale buďme konkrétní. Pokud bychom se snažili najít odpověď skrze prameny pozdější provenience, byli Švédové samozřejmě nepřátelé. Když se Švédové blížili do země, byli jistě za nepřítelé – alespoň oficiálně – považováni. Pro část populace, která byla skrytě či otevřeně nekatolického vyznání, to bylo ale naopak. V Jičíně prý katolíci utíkali do lesů, zatímco nekatolíci téměř tančili na náměstí.²⁰⁷ Když do Slaného 12. května dorazili první Švédové, ihned se k nim přidalo 12 místních měšťanů.²⁰⁸ Jak jsme již viděli, pokud města neměla císařskou vojenskou posádku, samo obyvatelstvo se na ozbrojený odpor nepostavilo. S obsazením měst švédskou armádou se situace ještě zkomplikovala. Kupříkladu Nové Město nad Metují. Než jej Hodic se svým oddílem získal, jistě byli za nepřítelé spíše považováni Švédové. Když ale v září na městské panství vpadli císařští spolu s Náchodskými a zle jej poplenili, asi sotva byly považováni za přátele.²⁰⁹ V tuto chvíli to byly spíše právě švédští vojáci, kteří Novoměstské chránili. Když později Švédové plenili naopak náchodské statky,²¹⁰ byla to pro obyvatele Nového Města vlastně odplata, na které bylo možno skrze prodávanou kořist i profitovat.

²⁰⁵ ĎURČANSKÝ, Marek: *Zkušenosti Nymburských s vojáky za Třicetileté války*, in: Kuděj, roč 1999, č. 1, str. 22.

²⁰⁶ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 185.

²⁰⁷ MENCL, J.: *Jičín za švédských válek*, Jičín 1940, str. 6.

²⁰⁸ HLODŇÁK, Petr a kol.: *Žatec*, Praha 2004, str. 234.

²⁰⁹ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1160.

²¹⁰ HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994, str. 120.

Zcela negativní poměr ke Švédům lze předpokládat třeba u katolických duchovních, kteří neodešli a v obsazených městech zůstali. Nejisté je to již u členů městských rad, ti mohli z různých důvodů se Švédy sympatizovat (neboť jim mohli být dočasně prospěšní), stále však byli vázáni přísahou císaři a za přílišnou náklonnost k nepříteli je mohl stihnout trest. Naopak u nižších vrstev obyvatelstva můžeme nalézt pro-švédské nálady. Drtivou porážku císařských oddílů bránících přechody přes Labe u Brandýsa způsobil někdo z místních, který Banérovi ukázal nestřežený brod.²¹¹ V září se dokonce několik set sedláků z Rakovnicka ozbrojilo a probojovalo se ke Švédům!²¹² V Hradci Králové se jistý měšťan Václav Jirka přátelil se švédskými důstojníky a ti mu na oplátku dali před dům stráž, aby vojáci nic neukradli.²¹³ Obdobně žaloval v květnu 1640 žatecký rychtář na místního apatykáře, že se příliš důvěrně stýkal se Švédy.²¹⁴ Nalezli bychom dokonce i sňatky mezi švédskými vojáky a místním obyvatelstvem. V Hradci Králové se provdala dcera z patricijské rodiny Dorota Střeková za fendricha švédského Modrého pluku Viléma Rossia z Magdeburku.²¹⁵

²¹¹ KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008, str. 172. – Srov. MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Mein 1648, str. 104.

²¹² List českých místodržících Fredinandovi III., Praha 14. září 1639, Prameny, str. 333.

²¹³ MIKULKA, J.: *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, 2/1, Hradec Králové 1994, str. 44.

²¹⁴ HLODŇÁK, Petr a kol.: *Žatec*, Praha 2004, str. 240.

²¹⁵ MIKULKA, J.: *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, 2/1, Hradec Králové 1994, str. 47. – Srov. ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 112.

Situaci poměrně pěkně ilustruje historka z Mělníka, citovaná v nedávno vydané Kiliánově historii města.²¹⁶ Po švédské okupaci zažaloval tamější rychtář Prušek souseda Adama Purkyněho z Budyně nad Ohří, že aktivně spolupracoval s nepřítelem a dokonce mu pomáhal dobýt Mělník. Spor se táhl dlouhou dobu a dostal se až do Prahy. Když už Purkyně nevěděl, jak se očistit, pohrozil, že pokud mu nebude vyhověno, „*musel by oznámit místodržícím ty osoby ve městě, které se provinili proti císaři mnohem víc než on, dali se potřebovat nepříteli a přitom ve městě nadále* (míněno koncem léta 1640 – pozn. autora) *zůstávali a dle libosti provozovali své živnosti*“.

Přesto nelze tvrdit, že by Švédové byli považováni spíše za přátele. Jak již bylo řečeno, Banér měl v úmyslu podnítit mezi obyvatelstvem země rebelantské nálady, které měly vést k přímému povstání proti císaři. Ve svém manifestu píše, že má v úmyslu: „*jich* (rozuměj obyvatel českého království – pozn. autora) *se jakožto od papeženců v náboženství a svědomí utištěných a vysoce zarmoucených lidí se ujíti a je retovati a jim, jak mnoho z jejich prostředků pomoci acceptire neb dostane, a přitom věrné cooperiren vymoci chce, prostředkem té armádě ku pomoci přijíti a z jejich nouze je vysvoboditi, též přátelstvím a discrecí žádnou měrou pak tvrdě a nepokojně traktirovati nedopustí.*“²¹⁷ Bohužel pro Švédy se žádné povstání nekonalo. Již v polovině července Banér ztrácel iluze a psal do Švédska: „*Neboť ačkoliv bylo velkých řečí, že se obyvatelstvo v Čechách a ve Slezsku hojně povstane a se všemi silami se připojí k armádě Jejího Královského Majestátu a že vyjeví své velké přání a radost, pak nyní se jeví pravý opak tohoto natolik, že doma není nikdo k zastížení. A Češi, nedávno poražení císařem, jsou tak bázlivý a přestrašeni, že se neodvažují nyní přistoupit k věci. Našlo se jen málo pánů a urozených lidí, kteří byli ochotni nasadit své statky. Také kněží, kteří žili z větší části v exiliu ve velké bídě a o žebrotě,*

²¹⁶KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008, str. 168 – kapitola „Příběh jedné ‘zrady’ aneb Hledání viníka“.

²¹⁷MENČÍK, Ferdinand (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897, str. 113.

*přicházejí nyní jen někteří a ještě méně jich žádá, aby byli uvedeni zpět do svých kostelů. A poddaní, kteří by se ještě mohli přidat, snášejí po otevření těchto kostelů zvláštní požadavky, sami se ale drží příkladů svých vrchností a duchovních a zůstávají mimo.*²¹⁸

V Čechách tedy o nějakém nadšeném vítání nemůže být taky ani řeč. Spíš se zdá, že lidé brali Švédy jako další vojáky, se kterými musí vyjít. A mělo-li dočasné soužití proběhnout s co možná nejmenšími ztrátami na majetku i životech, bylo třeba s nimi vycházet co nejlépe. O nějakém nadšení pro věc císaře nebo švédské koruny však nelze hovořit. Armáda představovala potencionální riziko a to bylo nutno pokud možno minimalizovat. Obyvatelstvo si proto během let konfliktu vytvořilo určité modely chování, pomocí kterých se toho snažilo dosáhnout. Naopak vojenský živel měl své postupy a svůj pohled na věc a my se nyní pokusíme alespoň trochu tuto každodenní praxi poodhalit, neboť nám to pomůže lépe pochopit realitu a vztahy té doby, které se dnešnímu člověku zdají často nepochopitelné, či je vnímá zkresleně. A začneme s městským prostředím.

O mnohých postupech, které byly vůči armádě aplikovány už tu byla řeč v předešlých kapitolách. Viděli jsme smlouvání, vymlouvání se a suppliky, když se švédské vojsko blížilo, respektive pokud

²¹⁸ V orig: „Denn, obwohl viell grosssprechens gewesen, es würden die einwohner in Böhmen unnd Schlesien sich heuffig einstellen, Ohr Königl. May:tt arméé mit allen vorschub unter die arme greiffen, undt ihr grosses verlangen unnd freude über solcher hülffe an tag geben, so befindet sich doch das contrarium so sehr, dass sich niemandt zu hause finden will. Unndt seind die vom Kayser vorhin vortriebene Böhmen so zaghaft und erschrocken, dass sie sich nicht erkühnen dürffen dem wercke jetzo beyzutretten, wie denn nur etliche wenig herren und edelleuthe, die ihre güter zu possedieren willens, sich angemeldet; die prister auch, so nun mehrentheils bey zwanzigk jahr in exilio unnd eusssersten elende unndt betteley gelebet, kommen so gar entzeln, dass noch kaum etliche wenig die immissiones in ihre kirchen begehret, da doch sonst die unterthanen, welche etwa noch beihanden unndt herbeyzubringen sein möchten, nach eröffnung solcher kirchen sonderbahres verlangen tragen, sich aber, wie gedacht, an ihrer obrigkeiten unndt geistlichen exempel stossen undt auch hinweg bleiben.“ Stará Boleslav 15. července 1639, RAOSB, no. 253/str. 634.

vymáhalo nějaké naturální i finanční dávky. To spolu s neochotou měšťanů bránit se zbraní v ruce vlastní město je právě příkladem takové strategie, kterou si urbánní obce postupně vytvořily. Viděli jsme to v Čechách roku 1639 a obdobně bychom to našli i v německém prostoru.²¹⁹ Taktéž jsme se již zmínili o jisté ritualizaci, kterou můžeme nalézt v písemnostech té doby.²²⁰ Zejména pokud se jedná o různé žádosti či stížnosti. Mluvíme zde o oné „rétorice smrti“, o níž hovoří Thiebault.²²¹ Jak dokládá příklad královského podkomořího Libštejnského z Kolovrat a Mělnických, obě strany – tj. města na jedné a císařští úředníci, respektive analogicky i švédští důstojníci a proviantmistři na straně druhé – si toho byly vědomi. Opět, nelze pomíjet reálnou tragiku a škody války, ale je třeba mít na paměti, že popisy škod vycházející z městského prostředí je nutno brát s jistou rezervou. Pamatujme si zejména to, že města i armáda si byly vědomy vzájemných způsobů jednání. Tedy konkrétně, že městské lamentace nejsou zcela upřímné. Pomůže nám to později pochopit některé události, respektive chování vojáků.

Zajímavé je, jak přítomnost Švédů mění samotné chování města – uvnitř sama sebe i vůči okolí. Celkově se dá říci, že období okupace mělo negativní vliv na městskou samosprávu a poněkud rozvolnilo navyklý systém fungování obce – míněno ve smyslu regulace, nařízení či úřadů. Městská rada byla ve svém úřadu zachována. Švédové vždy adresovali své dopisy jí, neboť to pro ně byl v danou chvíli logicky jediný představitel obce. Taktéž listy opačným směrem jsou

²¹⁹ Srov. ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Josepf – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 103. – KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 223.

²²⁰ Ebd., str. 214.

²²¹ THIEBAULT, John: *Die Erfassung und Einordnung lokaler Kriegserfahrungen*, in: Krusenstjern, Benigna von (ed.): *in: Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, s. 323-344.

podepsány obvyklou formulí „*purkmistr a rada města...*“. Jaký dopad měla švédská okupace na fungování městské rady – jak často se scházela, co řešila a jak úspěšně – však nejsme pro absenci záznamů městských knih schopni říci. To ale neznamená, že se konšelé nescházeli.

Nevíme, jak vzniklá situace ovlivnila kupříkladu cechovní systém, ale víme, které úřady a funkce přestaly fungovat zcela, neboť pověřené osoby před Banérem včas uprchly. Většinou ze strachu ze zajetí a požadování výkupného to byli katoličtí kněží, správci panství, císařští rychtáři a další hodnostáři, ačkoliv to neplatilo vždy a všude. Minimálně však byla omezena dohlížecí funkce nadřízených orgánů – královské komory či vrchnosti – na fungování celého systému. To muselo nutně vést k jistému uvolnění poměrů, kdy se ledasco přehlíželo, neboť bylo později možno vše svést na švédské řádění. Například v Jičíně po odchodu místních jezuitů zůstala opuštěná jejich kolej. Následně bylo rozprodáno víno z kolejních sklepů a jeden bývalý novic prý ukradl knihy. Bohužel z textu není poznat, zda se tak stalo až po příchodu Švédů nebo ještě předtím.²²² Obdobně již citovaný Pekař uvádí jisté machinace kosteckého správce se svěřeným majetkem.²²³ Vzhledem k přirozenému sklonu populace vystavené krizové situaci (jakou švédská okupace jistě byla) lze více než předpokládat, že pokud například z poddanského města uprchl správce panství či jiný úředník zastupující vrchnost, byla minimálně část vrchnostenského majetku rozebrána obyvatelstvem, které si hodlalo přilepšit. Naopak nepřítomnost císařského rychtáře spíše nahrávala tomu, že Švédové nebyli přijímáni jen negativně. Opuštěné jezuitské koleje, kostely a domy dočasných uprchlíků byly samozřejmě vydrancovány a vybydleny zejména Švédy, nicméně by bylo až spodivem, pokud by se na tom alespoň částečně nepodílelo i místní obyvatelstvo. Důkazy v pramenech pro to samozřejmě nenalezneme,

²²² MENCL, J.: *Jičín za švédských válek*, Jičín 1940, str. 6.

²²³ PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti*, Praha 1970, kapitola druhá „Kost v moci Švédů“, s. 24-32.

snad jen srovnáním s Olomoucí²²⁴ nebo příběhy Grimmelshausenových hrdinů.²²⁵ Avšak nelze naivně předpokládat, že by tvář v tvář vzniklé situaci, kdy v zemi vládl poměrně chaos a Švédové se blížili (nebo už byli zde), obyvatelstvo spořádaně vyčkávalo, až si potencionální kořist přivlastní vojáci.

Taktéž vztahy mezi sousedy byly zasaženy, ačkoliv o nich si asi nelze dělat iluze ani v předcházejícím období. Charakteristická je třeba stížnost žateckého rychtáře na onoho apatykáře Jana Radlera z května 1640, kdy na něj žaluje, že se přátelil se švédskými důstojníky a společně jej poškodili na majetku. Vůbec zde nejde o to, zda je to pravda či nikoliv. Dokládá to však, že švédská přítomnost se promítla i do sousedských sporů. V žatecké kauze buď tím, že apatykář měl již v předcházejícím období konflikt s rychtářem, který v té době za pomoci Švédů eskaloval, nebo vyvrcholil právě rychtářovým obviněním z doby po Banérově ústupu, kdy se hledali zrádci, že se apatykář spolčoval s nepřítelem. Anebo obojí. Ať to již bylo jakkoliv, důležitý je zde konflikt mezi sousedy, švédská zápleтка je pravděpodobně jen jednou z jeho epizod.

Prekvapivou změnou prošlo i chování obcí směrem do svého okolí – vůči jiným městům či navrátilivším se emigrantům. Otázka emigrantů je vůbec zajímavá. Nevíme kolik se jich vrátilo, ale musel jich být značný počet. Jen z Pirny se jich do Čech se Švédy vydalo kolem jednoho tisíce.²²⁶ Ale navraceli se i z jiných míst za hranicemi. Puffendorf ve své historii švédských válek v Německu uvádí, že v srpnu 1639 byl v Sasku přepaden švédský konvoj mířící do Čech,

²²⁴ ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 50.

²²⁵ GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968 a *Simplicius Simplicissimus – kronika třicetileté války*, Praha 1959.

²²⁶ BOBKOVÁ, Lenka: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999, str. L.

který byl provázen mnohými českými šlechtickými rody vracejícími se do vlasti „jako by bylo po válce“.²²⁷ Řádově lze tedy uvažovat o stovkách až tisících jedinců.

Navrátilci se snažili získat zpět konfiskovaný majetek, ale zřejmě se nejednalo o nikterak masový jev, neboť v pramenech nalezneme jen nemnoho zmínek. Zejména se jednalo o šlechtu. Své nároky na zabavená panství vznesla Salomena Slavatová – Smiřická či Bedřich Bořek Dohalský z Dohalic a někteří další. Ovšem obdobné restituce lze předpokládat i ve městech. Onomu Janu Satmanovi, který na Lounsku pomáhal Švédům vybírat kontribuce, byl za spolupráci se Sasy v roce 1634 zabaven majetek za cca 600 kop.²²⁸ Když se v roce 1639 s Banérovými vojsky do země vrátil, jistě se jej snažil získat zpět. Taktéž Jan Mostník v Litoměřicích. Dle seznamu pro českou komoru z roku 1654 mu byl ve městě na rynku zabaven dům za 800 kop a dvě vinice za 300 kop.²²⁹ Do Jaroměře se vrátil jistý Jan Šeps a vynutil si navrácení pozemků zkonfiskovaných mu po roce 1626.²³⁰ To je však poněkud málo zpráv vzhledem k předpokládanému počtu navrátilců. Leda, že by skutečně přicházeli rezignovaně a zkroušeně, jak to popisuje jeden z nich Kezelius Bydžovský, který se právě tehdy vrátil nastálo do Mladé Boleslavi. Pirna se Švédům postavila na odpor a byla dobyta silou. Vítězní švédští vojáci se pustili do drancování, kterému neunikla ani česká enkláva. Okradení a navíc obvinění měšťany Pirny, že sami město Švédům vydali, odešli místní emigranti nakonec v srpnu za Benérem do Čech.

Doma je samozřejmě nikdo nevítal. Sice mohli představovat vítaného spojence města při vyjednávání se Švédy, současně však představovali riziko, že budou nárokovat ztracený majetek, který nyní

²²⁷ PUFENDORF, Samuel.: *Sechs und zwanzig Bücher der schwedischen und deutschen Kriegs Geschichte von Gustav Adolf Feldzuge in Deutschland an bis zur Abdankung konigin Christina*, Frankfurt 1688, str. 491.

²²⁸ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1142.

²²⁹ Ebd., str. 1126.

²³⁰ KNAPP, Antonín: *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, str. 103.

již náležel někomu jinému. Jisté části lidí ve městě navíc navráťivší se emigranti možná připomínali události, na které by raději zapomněli. Zapracovalo zde nejspíš i špatné svědomí. Kezelius Bydžovský na to ve svých pamětech vzpomíná takto: „*Doma mu nic nezůstalo, poručníci švagrové to rozptýlili (...) nehrubě vzácně přijat, pro lid švédský banýrovský, v Staré Boleslavi ležící fedrován býti nemohl, kam jinam se vrci nevěda, v té bídě osáknouti musel, po půl létě manželky zbaven jsa u velké nouzi v samotnosti cizí kauty vytloukal (...). Při tom času také někteří kněží pod obojí z exilium se vrátili na některé fary se vetřeli, mezi lidem zbytečné a škodné rozdvojení učinili, takže toho mnozí zlým odbývati museli.*“²³¹ Výtka tedy směřovala i tím směrem, že vzniklá situace – švédská přítomnost, navráťivší se emigranti, zejména kněží – stavěla proti sobě jednotlivé členy obce a vedla ke svárům, o nichž jsme hovořili dříve. Sotva se Švédové počali stahovat z Čech, byly všichni emigranti, kteří se do Ml. Boleslavi vrátili, na příkaz městské rady zavřeni do šatlavy.²³² Města tedy své bývalé sousedy rozhodně nevíitala. Představovali pro ně další komplikace v té již dostatečně těžké době.

Avšak i jednotlivá města navzájem vůči sobě změnila chování. Prvním momentem je ona kořist prodávaná švédskými vojáky na náměstích. Ti, kteří ji lacině nakupovali, museli také vědět, odkud konkrétně pochází. Že například věci prodávané v Kolíně na rynku byly ukradeny v Čáslavi.²³³ Přesto se tím nikdo nezabýval. Doba byla zlá a každá možnost si přilepšit vítaná.

Extrémní situace nastala mezi Novým Městem nad Metují a Náchodem. Zatímco první se Švédům poddalo a přijalo i jejich posádku, Náchod, který měl za zády silnou císařskou posádku v Kladsku, se úspěšně postavil na odpor. To by samozřejmě nebylo samo o sobě tak neobvyklé, jenomže od té chvíle jakoby nebyla válka

²³¹ BYDŽOVSKÝ, Jiří Kezelius: *Kronika Mladoboleslavská*, Mladá Boleslav 1935, str. 232.

²³² Ebd., str. 234.

²³³ SEDLÁČEK, August: *Děje města Čáslavě*, Čáslav 1874, str. 212.

jen mezi Švédy a císařskými, ale i mezi oběma městy. Když došlo k onomu již zmiňovanému útoku císařských a Náchodských na novoměstské panství, účastnilo se drancování i mnoho náchodských sousedů – „mezi nimiž byl i děkan Náchodský a Kostelecký, Rudolf Straka z Pecínkar a Prunar, a nemohouce se města zmocniti, vpadli do obojího předměstí, kteráž jako i vesnice okolní vyplundrovali (...). Někteří náchodští sousedé k Novému Městu táhnouce hned na cestě od sv. Václava k Nahořanům sedali ,vesnice a dvory na panství Novoměstském po celý týden plundrovali (...) s lidmi barbarsky nakládali, mnohé i pobyli a s ženami zle zacházeli.“²³⁴

Pomineme-li možnou míru přehánění v tomto popisu, zůstává faktem, že Náchodští se ke svým sousedům příliš přátelsky nechovali. Ale proč, to nedokážeme s určitostí říci. Mohlo se jednat o eskalaci dlouholetých sporů mezi navzájem si konkurujícími městy. O snahu přilepšit si na úkor souseda, který se vlastně stal nepřítelem, protože měl švédskou posádku. Obdobnou dramatickou proměnu vztahů nalezneme kupříkladu v Göttingenu. Když se do nedalekého městečka Eichsfeldu nastěhovala nepřátelská ligistická armáda, stalo se jeho území pro Göttingenské „feindliches Ausland“ – nepřátelskou cizinou, na které podnikali loupeživé výpady.²³⁵ Taktéž Grimmelshausenův Simplicius, když je zajat Chorvaty, je spolu s ostatními hanavskými synky prodán měšťanům do vedlejšího města, aby za ně mohlo být požadováno výkupné.²³⁶

K dokreslení uveďme ještě události v Rakovníku. Když tváří v tvář blížícímu se švédskému nebezpečí město povolalo obyvatele do zbraně a měšťané spolu s okolním obyvatelstvem osadili brány a hradby, došlo v květnu k následující události: Kolem města po silnici táhlo několik vojáků s vozem plným proviantu a trochou dobytka,

²³⁴ BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 1160.

²³⁵ WINNIGE, Norbert: *Wirtschaft im Dreißigjährigen Krieg: Das Beispiel Göttingen*, in: *Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, str. 295.

²³⁶ GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Simplicius Simplicissimus – kronika třicetileté války*, Praha 1959, str. 129.

rakovniční obránci se na císařské(!) vyřítili z bran, pobyli všechny, kdo neutekl, a kořist si rozebrali. Muselo se zřejmě jednat o častou situaci, neboť městská rada se cítila povinována podobné praktiky úředně zakázat.²³⁷

Města na situaci, která v zemi vznikla s příchodem Banéra, reagovala tak, že se snažila ještě více uzavřít do své komunity. Nikoliv snad cíleně prostřednictvím městské rady, ale spíše samovolně, podvědomě. I uvnitř samotné obce docházelo k výše jmenovaným rozkolům mezi sousedy, avšak uzavření se směrem navenek, respektive větší snaha postarat se především sami o sebe, je zde mnohem markantnější. Za jiných okolností by Náchodským takovéto drancování jen sotva prošlo a opačně Novoměstští by jistě byly popotahováni, že nakupují majetek nakradený vojáky náchodským měšťanům.

Co znamenali vojáci pro město tedy už víme, ale jak to bylo naopak? Jak armáda pohlížela na město, konkrétně třeba Švédové na česká města v roce 1639? Stejně, jako když jsme si pokládali stejnou otázku v opačném gardu, to záleží na postavení respondenta. Pro Banéra, jak jsme viděli, to byla císařova zem, kterou je třeba zabrat a využít ku svému prospěchu. Nás ale nyní bude zajímat spíše to, jak města vnímali sami vojáci, respektive jejich důstojníci, a jak se k nim proto chovali. Ucelený pohled by sám vydal na celou knihu, my se proto zaměříme jen na některé momenty vojenského chování vůči městům, které jsou pro nás důležité z hlediska pochopení situace ve městech.

Začněme trochu netradičně právní stránkou věci. Období Třicetileté války je dobou dynamického rozvoje vojenství ve všech směrech, včetně kodifikace vojenských zvyklostí a práva, které se táhne již nejméně od 16. století. Jaký právní status tedy měla Švédy obsazená oblast „labské pevnosti“ a přilehlých krajů? Dle soudobého výkladu, odvolávajícího se mimo jiné třeba na Grotia, byly Čechy tzv.

²³⁷ WINTER, Zikmund: *Město a kraj rakovnický za vojny třicetileté*, in: *Časopis Muzea Království Českého*, roč. LXII/1888, str. 282.

„Occupatio bellica“ – v podstatě válečnou kořistí. A kořist dle práva náleží svému nabyvateli se vším všudy – ať už je to měšec dukátů, zajatý šlechtic nebo severovýchodní Čechy. V případě okupovaného území měl tedy Banér nezpochybnitelné právo na vše, co se zde nacházelo. Zásoby, peníze, nerostné bohatství, vesnice, města i sami lidé se stávali –coby kořist – prostřednictvím vrchního velitele švédských vojsk Johana Banéra majetkem švédské koruny. A ten měl také právo zacházet s kořistí tak, jak uznal za vhodné. Až se později posuneme v čase a Banér začne Čechy systematicky vypalovat, nečiní tak z hlediska dobové morálky a práva žádný zločin, jen nakládá se svou kořistí tak, jak vyžaduje situace.

To je velmi důležitý moment pro správné pochopení soudobé mentality a vůbec hrůz Třicetileté války. Podle některých učenců – včetně právě Grotia – je vítězi v určitých situacích doloveno rozhodovat i o životech veškerých poddaných protivníka – včetně žen, dětí a starců. Má právo vzít kohokoliv jako rukojmí a požadovat za něj výkupné. Z právního hlediska tedy byl ve stejné situaci císařský generál Hofkirchen zajatý v boji o labský přechod u Brandýsa koncem května 1639,²³⁸ jako kolínský rychtář chycený při drancování Německého Brodu,²³⁹ jako litoměřický primátor s děkanem odvezený při švédském ústupu ze země.²⁴⁰ Ti všichni měli právní status kořisti a za ty všechny bylo vyžadováno výkupné. Jakkoliv se to dnes může zdát pokřivené, vojáci sami sebe nepovažovali za drancující zločince, ale za vykonavatele práva a plenění pro ně nebylo ničím nemorálním.²⁴¹

²³⁸ MERIAN, M.: *Theatri Evropeae; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Mein 1648, str. 104.

²³⁹ SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971, str. 110.

²⁴⁰ KOTYZA, Oldřich a kol.: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, str. 205.

²⁴¹ K této problematice zejména viz: REDLICH, F: *De Praeda militari. Looting and booty 1500-1815*, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bf. 39, 1956. – STEIGER, Heinhard: „Occupatio bellica“ in der Literatur des Völkerrechts der Christenheit (Spätmittelalter bis 18. Jahrhundert), in: Meumann, Markus – Rogge, Jörg: Die besetzte "res publica": zum Verhältnis von

Přesto však byla města „labské pevnosti“ po dlouhou dobu ušetřena zničení. Město, pokud bylo na správné straně, pro vojáky znamenalo relativní hojnost. Ve městě bylo možno prodat kořist a získat tak peníze. Za ty bylo možno koupit věci, které na tažení v poli chyběly, nebo je bylo třeba opravit. Bylo zde k dostání jídlo z okolí. A v neposlední řadě město pro vojáky znamenalo dobrý kvartýr – měšťanský dům, jezuitská kolej ba i opuštěný dům v bezpečí městských hradeb je lepší než vesnická chatrč, do které může každým okamžikem znenadání vtrhnout nepřítel. A pokud si pročítáme deníky vojáků z té doby, pak starost o dobrý kvartýr a jídlo byla vždy na prvním místě.²⁴² I to byl jeden z důvodů, proč byly hrozby zničení ohněm a mečem často jen plané.

Je to možná až překvapivé, ale vojáci byli schopni se i po letech rozpomenout na jména hospodářů, u kterých leželi kvartýrem.²⁴³ To svědčí o tom, že vzájemné vztahy nebyly jen čistě nepřátelské a že při dlouhodobém pobytu docházelo i k užším kontaktům. Raněné vojáky nebo jejich nemocné rodinné příslušníky bychom našli v městských špitálech, jejich děti v místních školách.²⁴⁴ S lidmi z města, kteří znali místní kraj, vojáci vyráželi na loupeživé výpravy – což však nemuselo znamenat projevy sympatií ze strany obyvatelstva, ale jen snahu přežít v těžké době.²⁴⁵ Opět se tedy ukazuje, že vzájemné prolínání civilního a vojenského světa bylo velmi intenzivní. Ostatně část měšťanů sloužila v armádě některé ze stran a naopak mnoho vojáků pocházelo z městského prostředí. Lze se tedy domnívat, že obě struktury navzájem velmi dobře znaly i modely

ziviler Obrigkeit und militärischer Herrschaft in besetzten Gebieten vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert, Berlín 2006, s. 201-240.

²⁴² Srov. PETERS, Jan (ed.): *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg - eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993, str. 169.

²⁴³ Ebd., str. 164.

²⁴⁴ Ebd., str. 142.

²⁴⁵ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 220.

chování druhé strany. Obyvatelé města mohli předpokládat, kam až Švédové zajdou, a ti zase kupříkladu přesně věděli, kde jsou ukryté měšťanské cennosti.

To se markantně projevuje právě při drancování. To se sice netýká námi sledované oblasti „labské pevnosti“, nebo alespoň zatím v létě 1639 ještě ne, ale uveďme to zde pro ilustraci. Často se totiž setkáme s tím, že Švédové pravidelně několikrát za sebou zajíždějí pro kořist do těch samých míst. Takový Rakovník byl vyplundrován poprvé 25. října,²⁴⁶ poté 28. prosince a ještě o dva dny později (30. prosince) znovu.²⁴⁷ To na první pohled nedává smysl. Pokud už bylo nějaké město vydrancováno, nemá přeci cenu se tam hned o týden či dva později za tímž účelem vracet. Jenže právě zde se názorně ukazuje, nakolik obyvatelé měst i vojáci navzájem znali chování toho druhého. Lidé ve městech totiž zpravidla ukrývali svůj majetek na několika různých místech. Když pak došlo k nejhoršímu a obec byla vyplněna nebo měšťan mučen, aby vyzradil, kde má schovaný majetek, mohl vydat jen jednu skrýš a majetek v těch ostatních uchránit. Vojáci to ale věděli a právě proto zajížděli na jedno místo častěji. Docílili tím toho, že obyvatelstvo postupně vyzrazovalo jeden úkryt za druhým a Švédové pokaždé odváželi nějakou kořist. Proto ty opakované nájezdy.²⁴⁸ Toto je jeden příklad, jak se projevovalo to, že obě strany navzájem znaly své systémy chování.

Přes vzájemné prolínání se však oba světy (civilní i vojenský) příkře odlišovaly. Často se pak prostředkem k odlišení stávalo násilí vojáků vůči civilistům. Právě násilí je neodmyslitelným jevem v líčení Třicetileté války, neboť ve válečném konfliktu násilí

²⁴⁶ List královského rychtáře, purkmistra a rady města Rakovníka Leopoldovi Vilémovi ze 17. listopadu 1639, Prameny, str. 361.

²⁴⁷ List hejtmana křivoklátského panství české komoře, Křivoklát 30. prosince 1639, Prameny, str. 369.

²⁴⁸ Srov. ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Josepf – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 103.

eskalovat nutně musí.²⁴⁹ A dnešnímu člověku to často přijde až nesmyslné. Vojáci z líčení městského obyvatelstva (ale nejen městského) vystupují jako téměř nelidské bestie, které mají radost, pokud mohou někoho zbít, zabít, okrást či znásilnit. Částečně je to dáno účelovým přeháněním, nicméně násilí vůči civilnímu obyvatelstvu bylo reálné a nalezneme jej i na území „labské pevnosti“, kde však bylo švédským velením z dříve uvedených důvodů drženo v jistých mezích. Toto násilí ale nebylo samoučelné, nýbrž mělo svůj důvod a účel.

Sem spadají i hrozby použitím násilí, respektive zničení ohněm a mečem, o které jsme hovořili v předcházejících kapitolách. V těch případech se jednalo jen o hrozby, jenž však v konkrétních podmínkách mohly dojít naplnění – viz historie z Žatce. Taktéž bylo násilí užíváno jako formy trestu.

Uvedme si zde případ vypálení města Most, k němuž došlo 22. září 1639, tak jak o něm referují obě strany – Mostečtí i Banér – a jak rozdílně obě vyznívají. Purkmistr a městská rada o tom v listě čes. místodržícím píše: „...mezi 4. a 5. hodinou odpolední přitáhlo k městu 8 silných švédských jízdních a dragounských regimentů s 3 pěšími brigádami (...). Měšťanstvo se zámeckou posádkou útočícímu nepříteli statečně odpíralo střelbou z mušket a děl, nemohouc se však udržet proti takové přesile uchýlilo se do zámku z města, kterého se Švédové zmocnili a vybízeli třikrát obhájce zámku bubeníkem, aby se vzdali, jinak že město bude obráceno v popel. Když výzvě nebylo vyhověno, počali plenit, načež město na několika místech najednou zažehli, takže jest mimo několika malých domků i s mlýny, pivovary, špitálem, klášterem a radnicí úplně vypáleno.“²⁵⁰

²⁴⁹ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 182.

²⁵⁰ List purkmistra a rady města Mostu českým místodržícím, Most 25. listopadu 1639, Prameny, str. 340.

Oproti tomu Banér celou událost popisuje takto: „(...) obyvatelé města Mostu se při mém počínání projeví nepřátelsky a to bez jakéhokoliv důvodu. Požadoval jsem něco chleba a vína či piva, abych tak občerstvil zemdlenou soldatesku a abych je naopak ušetřil násilí, poslal jsem k jejich branám jízdní partaj. Oni dobrými slovy je k sobě nalákali a poté, když přišli dostatečně blízko, počali na ně pálit, přes osm lidí poranili a zastřelili. Také velitel jednotky ze zámku vedle města spustil palbu z děl, avšak nezranil ani jednoho muže. Nenalezl jsem na nich ničeho dobrého a potrestal jsem takové nepřátelství vypleněním jejich města a abych jeho odbojné sousedy zbavil chuti k odporu, obrátil jsem ho v popel. Tím jsem také zbavil nepřítel možnosti vložit sem jízdní partaj, která by našim škodila. Protože toto místo je velmi významné, opatřené dvěma hradbami a vodními příkopy, takže nepřítel, pokud by to místo opanoval, mohl by mě uzavřít všechny průsmyky přes hory.“²⁵¹

Násilí jakožto trest bylo použito také ve Slaném. Dne 22. října sem od Prahy, která byla právě znovu dobývána, přijelo několik švédských pluků a požadovalo nějaké zásoby. Když jej Švédové

²⁵¹ V orig.: „Und weil die einwohner der stadt Brixen bey meiner anlagung daselbst sich feindtlich erzeiget und ohne gegebene uhrsache, da ich mir etwas an brot und wein oder bier, die abgemattete soldatesca damit zu laben, begehret und dagegen, sie vor aller gewalt zu schützen, eine parthie reuter an ihre thore geschickt, sie mit guten erklärungen an sich gelocket und hernach, wie sie dieselbe nahe gnug an sich gezogen, auff sie feuer gegeben, über achte beschädiget und todt geschosse, der commendant auch auf dem an der stadt gelegenen bergschlosse nach den trouppen aus stücken, jedoch ohne verletzung einiges mannes, geschossen, und keine güte stadt finden wollen, habe ich solche feindschaft der bürger mit plünderung ihrer stadt bestraffen und ihren widerspenstigen nachbarn zum abscheu und dergleichen kützel zu vertreiben in die asche legen lassen und dadurch dem feindte zugleich die gelegenheit vermittels einlegung einer parthie reuter in stadt unsern passagiers unsicherewege dahinund wieder zu machen benommen. Denn der ort so considerabel und mit zweyen mauern und wassergraben versehen, dass der feindt, wenn es besatzung dahinein geworffen, mir alle passage übers gebirge sperren und verwehren können.“ list datovaný 21. září 1639 (dle starého kalendáře) v Litoměřicích, RAOSB, no.256/str. 654.

dostali, v klidu opět odjížděli. V tu chvíli na ně však kdosi z města vystřelil. Za trest bylo město vydrancováno a vypáleno.²⁵²

Násilí však hrálo důležitou roli v sociálním myšlení obyčejných vojáků a ve vymezování se vůči okolnímu světu, kdy sloužilo jako prostředek k překročení socio-kulturních hranic mezi světem vojenským a civilním.²⁵³ Oblíbeným cílem takovýchto útoků byla bohatá či společensky exponovaná vrstva společnosti – např. šlechta či členové městské rady. V Jaroměři primas Jiří Svěchyň z Paumberka „s manželkou a dětmi někdy téměř až do košile svlečen byl“.²⁵⁴ V Německém Brodě švédský velitel Schlang „sám s mnoha oficíry do rathouzu přišel, dveře, truhly rozsekati rozštípati dadouc i sám se toho dotýkal, (...) v Rynku nešanujíc ani purkmistra, nás ze všeho do naha svláceli a zouvali, (...)“.²⁵⁵ Prosté vojáky, kteří v polních podmínkách táhnoucí armády často žili i s rodinami ve hmotné nouzi,²⁵⁶ dráždilo jejich bohatství i moc. A pokud tedy byla příležitost dávali jim důrazně na vědomí, že tentokrát to jsou oni, kdo jsou „na koni“.²⁵⁷

Násilím či hrubostmi vůči příslušníkům jiné než vojenské sociální struktury si také upevňovali vlastní sociální status uvnitř

²⁵² MALÍNSKÝ, Kolda: *Paměti královského města Slaného*, I. díl, Slaný 1885, str. 190.

²⁵³ ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Joseph – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 105.

²⁵⁴ KNAPP, Antonín: *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, str. 103.

²⁵⁵ SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971, str. 108.

²⁵⁶ Srov. PETERS, Jan (ed.): *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg - eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993. – GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Simplicius Simplicissimus – kronika třicetileté války*, Praha 1959 a *Poběhlí Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968.

²⁵⁷ Srov. ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Joseph – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 115.

plukovní komunity. V podstatě se jednalo o klasickou šikanu. Kdo si dovolil provést „větší kousek“, získal si jistou prestiž či pověst ve svém okolí. Tímto jednáním pak nutně museli nutně rozvracet sociální systém městské společnosti a ačkoliv nemáme přímých zpráv, lze předpokládat, že těmito výpady proti bohatým a vlivným osobám v městě se nechala strhnout i část obyvatelstva – zejména chudší vrstvy.²⁵⁸ Roli v takovýchto případech mohly hrát i sousedské spory, jak jsme uváděli dříve.

Obdobné systémy chování bychom našli samozřejmě i u důstojníků. Ti, pokud například byli nakvartýrováni k některému ze sousedů, začali se v jeho domě chovat, jako by byli ve svém. Za své tedy považovali i veškeré zařízení domácnosti. V Litoměřicích v domě jistého Jana Wotíka měl kvartýr švédský důstojník. Když chtěl jednou Wotík vyvalit ze svého sklepa pár sudů vína, vyřítil se na něj onen oficír „*a lál, že sobě nedá nic z quartýru bráti (...) z domu také dávatí (víno) za peníze nesměli, stáli dva mušketýři na šildwachu*“.²⁵⁹

Kromě násilí však důstojníci a jiné výše postavené osoby používali k posílení své prestiže i přesně opačný postup. Často je totiž nalezneme, jak pořádají třeba večírky a hostiny, na které byli zváni nejen další důstojníci ale i důležité místní osobnosti – zpravidla stejné, vůči kterým by bylo za jiných okolností použito násilí, tedy opět členové městské rady, lokální šlechta apod. Když na jaře 1640 císařští opět ovládli celé Čechy, sotva se někdo chlubil, že byl hostem na švédských hostinách. Přesto ale pár zmínek v písemnostech nalezneme. O dění na Kosti zpětně referoval tamější správce: „*Po ten všechen čas ani jednoho dne bez hostí soldatských, jak ode dvora Banýrova tak i odjinud, nebylo. Stále na pankýtech (banketech) zůstávali, k sobě podobně i rytířské lidi zvali a s nimi někdy celé noci pijívali.*“²⁶⁰ V chlumecké knize městských počtů zase nalezneme účetní záznam tohoto znění: „*jsouce některé osoby radní na děkanství*

²⁵⁸ Ebd., str.118.

²⁵⁹ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, archiv města Litoměřic, inv.č. 173, Liber Testium ab Anno 1640 usque 1658 – případ Jana Wotíka.

²⁶⁰ PEKAŘ, Josef: *Knihy o Kosti*, Praha 1970, str. 32.

vyslány k predikantu, dáno za pivo při posezení ... 25 krejcarů“.²⁶¹ Obdobně se Švédové chovali i později v obsazené Olomouci: „Pan Valentin Winter, olomoucký komandant, velice zbohatl a jednou se mu zachtělo pochlubit se svým bohatstvím. Přesně na druhý den velikonoční nachystal velkou hostinu, pozval všechnu vrchnost, dále vyšší i nižší důstojníky a jejich manželky, olomoucký senát, a také všechny zajaté císařské důstojníky, kteří se nemohli nijak vymluvit. Za otcem Pavlem, kvardiánem od Sv. Jakuba poslal, třebaže ten se omluvil, několikrát sekretáře a důstojníky, takže kvardián musel chtít nechtě přijít.“²⁶²

VIII. Švédové odcházejí

Doposud jsme hovořili převážně o tom, jak se Švédové chovali v oblasti „labské pevnosti“ a jen letmo a bez bližšího určení jsme se zmiňovali o jejich rozdílném počínání za Labem. Jak jsme viděli většina tamějších měst otevřela své brány dobrovolně a naopak Banér potřeboval hospodářsky relativně funkční základnu. Proto od jara do konce roku 1639 nenalezneme zmínek o nějakém ničivém plenění a pálení měst. Takové počínání by bylo zbytečné a v rozporu se zájmy švédské koruny. Nyní se podívejme právě na kontrast mezi jednáním Švédů před a za řekou.

Ještě v létě se Banérova pozice v zemi zdála neotřesitelná a přes neúspěšný pokus dobýt Prahu z počátku června byla stále naděje, že se Švédům podaří provést svůj plán (tj. současný útok na Rýně a do Slezska) a Čechy tak budou okupovány celé. Pokud by to vyšlo, snažili by se podnítit obyvatelstvo k protihabsburskému povstání

²⁶¹ SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové, archiv města Chlumeck nad Cidlinou, inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských, fol. 19r.

²⁶² ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999, str. 122.

respektive potřebovali minimálně to, aby na ně lidé neútočili a nepřepadali jejich kolony. Proto se švédští vojáci zpočátku chovali relativně slušně i na místech, která neměli pevně v rukou – tj. na levém břehu Labe. Viděli jsme to třeba na příkladu Žatce.

Levý břeh Labe – oblast na cestě mezi Hradcem Králové a Olomoucí, Vysočina, střední, západní a severozápadní Čechy – však současně ke svému vyživování používala císařská armáda, což se Švédům samozřejmě nelíbilo. Z vojenského hlediska tedy bylo nutno nepřítele zbavit možnosti doplňovat si zde zásoby. To bylo možné jen dvěma způsoby. Buď Banér provede ofenzívu a zatlačí císařské dále, na což neměl dostatečně silnou armádu, nebo to zařídí tak, že si zásoby vezme sám a dříve než císařští. To znamenalo cílené drancování a plenění. Ale než dostaneme ke konkrétním událostem a místům, podívejme se na vývoj situace očima samotného Banéra.

Již koncem července si v dopise do Švédska stěžuje na obyvatelstvo, že *„tak hluboko je u nich zakořeněna malověrnost a nedůvěra ve věc i respekt vůči císaři a v sumě je od obojích, od Čechů jakož od Slezanů, upřednostňováno nynější před věčným a jejich šance na svobodu jsou zmařeny a ztraceny ve větru.“*²⁶³ Naděje na získání obyvatelstva tedy vyšly naprázdno a tím padl také důvod, proč se chovat zdrženlivě. Na počátku října se Švédové podruhé a opět neúspěšně pokusili dobýt Prahu. Císařská armáda však zůstala opevněna v šancích na Bílé Hoře *„v nichž je však atakovat považuji za přílišný hazard. Proto jsem vyslal nejvyššího Billighausena se čtyřmi regimenty do plzeňského kraje, v němž je tolik obilí, že by se z něj nepřítel mohl dlouhý čas vyživovat. Dal jsem mu instrukce, aby vše zničil a spálil a nepříteli tak toto živobytí odňal, aby se tak Praha tím dříve musela vzdát. (...) Sám jsem také mašíroval 19. října zpět*

²⁶³ V orig.: *„so tieff ist bey denselben die kleinmütigkeit unnd misstrauen der sache unndt der respect gegen den Kayser eingewurtzelt, unndt in summa wirdt von beyderley, so wohl den Böhmen und Schlesiern das zeitliche dem ewigen vorgezogen unndt ihr gegenwerttiges liberationsmittel negligiert unndt im windt geschlagen.“* List datovaný ve Staré Boleslavi 15.července 1639 (dle starého kalendáře), RAOSB, no 253/str. 654.

k Mělníku, kolem něhož jsem rozložil své jednotky, a vydal rozkaz, aby na druhé straně Vltavy, jak daleko to jen jde, bylo našimi partajemi počínáno stejně, aby bylo dosaženo svrchu jmenovaného cíle, tj. donutit nepřítele opustiti Prahu a zcela mu zkrátit zásobování.“²⁶⁴

Od října tedy v oblastech mimo „labskou pevnost“ Švédové začali aplikovat zcela odlišnou taktiku. Snažili se vyplenit a vydrancovat co možná největší území, aby tak jednak získali maximum zásob a jednak aby císařským znemožnili toto území používat k vlastnímu zásobování. Slaný je vydrancován 22. října,²⁶⁵ Rakovník 25. října,²⁶⁶ v listopadu Vysoké Mýto, Litomyšl, Svitavy, vypálena byla Čáslav a po Kutné Hoře bylo požadováno 40.000 zlatých výpalného.²⁶⁷ Příbram se vyplatila jen 700 zlatými, ale vzápětí ji vyplenili pro změnu císařští.²⁶⁸ Vydrancování se nevyhnul ani Německý Brod²⁶⁹, Chrudim²⁷⁰ a ani mnohá další místa.

²⁶⁴ V orig.: „in demselben aber ihn zu attacquiren ich viel zue hasardieux befundenn, darumb den Obresten Billingshausen mit vier regimentern inn den Pilsenischen creis, darinnen so viel vorrath an korn, dass der feind sich davon lange zeit hette alimentieren können, verhanden gewesen, abgefertiget, und ihme instruction ertheilet alles zu ruiniren und verbrennen, damit solcher unterhalt dem feinde abgestricket, und weder lebensmittel erlangen, noch sich im lande auffhalten, und consequenter Prage desto ehe quitiren müste. (...) Ich auch am 19 Octobris von Prage wieder zurück nach Mölneck marchieret, daselbst herum die trouppen logiret und ordre hinterlassenn, dass auff der anderen seite der Mulda, soweit nur immer zu gelangen, ein gleichmessiger process im lande durch unsere parthien auch geübett und zu vohrbesagtem ende, den feind nemlich zur deslogirung von Prage zu obligieren, ihm vollendts die vivres zu verkürtzen.“ List datován v Litoměřicích 2. listopadu 1639 (dle starého kalendáře), RAOSB, no. 257/str. 665.

²⁶⁵ MALÍNSKÝ, Kolda: *Paměti královského města Slaného*, I. díl, Slaný 1885, str. 190.

²⁶⁶ LEVÝ, Fr.: *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, str. 281.

²⁶⁷ List hejtmana Chrudimského kraje Leopoldu Vilémovi, Chrudim 9. listopadu 1639, Prameny, str. 356.

²⁶⁸ List hejtmanů Podbrdského kraje Leopoldu Vilémovi datovaný 17. listopadu 1639, Prameny, str. 362.

²⁶⁹ SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971, str. 107.

V prosinci, když císařská armáda ležela mezi Plzní a Zelenou Horou, se Banér začal obávat, že by se mohla zásobovat ze Žatecka. „Proto jsem se rozhodl, že tomu budu hledět zabránit, a 14. tohoto měsíce jsem s většinou jízdy vyrazil z Litoměřic a položil se na Žatecku za tím účelem, abych sehnal co nejvíce obilí a odeslal jej do magacínu v Litoměřicích. (...) Zaměřím svou pozornost na to, aby také zde nepříteli nezbyla než studená kuchyně a tím mu vezmu možnost se tu u mě zásobovat (...). Zatím jsem vyslal své partaje, aby vše odsud až po Plzeň, kam až to jen jde, vyplenily a vypálily. Co nebudu moci odvézt, mám v úmyslu ‘per raison de guerre’ zničit, aby toho nemohl použít nepřítel.“²⁷¹

O necelý měsíc později, když už mu bylo jasné, že císařská armáda je mnohem početnější než on, že jeho plány ztroskotaly a že ustát nápor nepřítele nebude jednoduché – ne-li nemožné – píše Banér: „Jinak jsem musel v plzeňském kraji a na druhé straně proti Táboru ‘per rationem belli’ vše vypálit, abych tak nepříteli odňal možnost se zde zásobovat. Jsem toho názoru, že pokud mu nechám bohatství a množství viktualií a kvartýrů, jeho kondice bude mnohem

²⁷⁰ Primas města Chrudimě české komoře, Pardubice 18. listopadu 1639, Prameny, str. 363.

²⁷¹ V orig.: „Derhalben mich resolvirt, das praevenire zu beobachten, und bin am 14. dieses mit der meisten cavallerie von Leutmaritz auffgebrochen, und mich alhier zu Saatz logiert zu dem intent alles getreydte, so viel immer fortzubringen, nach Leutmaritz ins magazin zu schicken. (...)Werde mein absehen darauff wenden, wie dem feinde auch alhier eine kalte küche zugerichtet bleiben, und die gelegenheit an diesem ort bey mir zue subsistieren gänzlich benommen, und sein diesfals gehabter desseing zu wasser gemacht werden möge. Inmassen ich auch meine parthien von hier ab nach Pilsen geschickt und bis dahin mit brant, soviel und weit immer zu langen, alles ruiniren lassen. Was ich auch von diesem ort, do ich per raison de guerre von hinnen zu gehen obligiert werden solte, nicht mit fortbringen kan, werde ich ihm gleichergestalt zu vernichtigen bedacht sein, damit die logierung und lebensmittel beiderseits ihme alhier entstehen soll.“ List datovaný v Žatci 21. prosince 1639 (dle starého kalendáře), RAOSB, no. 260/str. 698.

lepší. Naopak nedostatek ho zruinuje. Doufám, že studená kuchyně ho donutí brzy změnit jeho záměry.“²⁷²

Od října 1639 tedy Švédové v Čechách uplatňují dvojí způsob chování. Zatímco oblast „labské pevnosti“ se snaží co nejdéle udržet relativně nepoškozenou, aby jim zůstala funkční hospodářská a vojenská základna, v ostatních částech země praktikují v podstatě taktiku „spálené země“. Co lze, je uloupeno a odvezeno, co nelze vzít sebou, je spáleno. Na pravém břehu Labe nalezneme škody způsobené Švédy samozřejmě také. Armáda 17.století zkrátka nedokáže fungovat na omezeném území tak, aby jej postupně ekonomicky nezničila.²⁷³ A jak dokládají jeho dopisy, Banér si byl vědom, že zásobovací možnosti „labské pevnosti“ pomalu dosahují svých nejkrajnějších mezí.²⁷⁴ Avšak zatímco zde docházelo ke škodám jaksi „nechtěně“, jako vedlejší efekt pobytu vojsk, na druhé straně Labe se jednalo o cílený postup za účelem naprostého zničení všech prostředků, které by císařská armáda mohla využít. Drancování se nám tedy zde obnažuje ve dvou rovinách, jednak jako doprovodný projev války („labská pevnost“) a jednak jako prostředek vedení války (zbytek Čech). Z hlediska vojenského jde o neúprosnou logiku války, „ratio belli“ – jak psal Banér. Z hlediska civilního a lidského je k tomu ovšem třeba přistupovat jinak.

²⁷² V orig.: „Sonst aber habe ich in Pilsener criss, und auf der andern seite gegen Tabor zu, per rationem belli fürsetzlich brennen und dem feinde deselbst die logirung und lebensmittel benehmen lassen müssen, in betracht, wenn ihm die gelegenheit zu reicher und überflüssiger victualisierung und lagerung verblieben, seine condition so viel besser und ohne sondere ruin alda zu commorieren gelegenheit bahalten hette, dagegen ich hoffe, die kalte küche ihn baldt zur delogierung und mutation der consilien antreiben werde(...)“. List datovaný 16. ledna 1640 (dle starého kalendáře) v Litoměřicích, RAOSB, no. 263/str. 723.

²⁷³ CREVELT van, Martin: *Supplying War: Logistic from Wallenstein to Patton*, Cambridge 1977, str. 9

²⁷⁴ Např. v listu datovaném 1. prosince 1639 (podle starého kalendáře) v Litoměřicích, RAOSB, no. 258/str. 673.

Doba relativního bezpečí „labské pevnosti“ však spěla ke svému konci. Už jsme se zmínili, že koncem roku 1639 sám Banér označoval její hospodářskou situaci za špatnou. Nakolik tomu tak skutečně bylo nejsme s to určit, jelikož v tomto období utichají i ty skromné soudobé prameny, které jsme doposud využívali. To může být samo o sobě považováno za náznak zhoršující se situace. Časově se tento útlum shoduje s listopadem 1639. nemáme sice jediného náznaku, že by se Švédové začali i zde chovat tak jako za Labem, ale doba relativního klidu, která se doteď odrážela v některých písemnostech, zdá se být pryč. Dokonce ani jinak optimistický Pekař musí pro své kostecké panství konstatovat zvyšující se nedostatek a zhoršení hospodářských podmínek.²⁷⁵ Obdobně tomu muselo být i jinde a také ve městech. To nejhorší však mělo teprve přijít.

V lednu císařská strana shromáždila již dostatečně silnou armádu a započala bojové operace za účelem vytlačení Švédů z Čech. Labe, jak si Banér ve svých dopisech stěžoval, mělo v tuto roční dobu málo vody, na mnoha místech se obnažily brody a řeka mnohde dokonce zamrzla a dala se přejít.²⁷⁶ Tím padla hlavní obraná linie „labské pevnosti“ – Labe. Císařské armádě se podařilo u Kolína řeku překročit a město útokem dobýt. Jako další byl dobyt Chlumec nad Cidlinou, čímž se podařilo rozdělit Švédy ovládané území na dvě navzájem oddělené části. V půli února je po několika dnech prudkého obléhání získán Hradec Králové a východní Čechy tak byly pro Banéra ztraceny. Poté se císařská armáda vedená arciknížetem Leopoldem Vilémem a jeho „poradcem ve vojenských záležitostech“ Piccolominnim otočila o 180° směrem na Ml. Boleslav a Litoměřice vstříc hlavní švédské síle. Část císařských mezitím prováděla vyčišťovací operace po stranách hlavního voje. Banérovi se sice podařilo získat trochu času, neboť mrazy povolily, Jizera se rozvodnila a stala nepřekonatelnou, avšak věc již byla rozhodnuta a

²⁷⁵ PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti*, Praha 1970, str. 29.

²⁷⁶ List datovaný 16. ledna 1640 (dle starého kalendáře) v Litoměřicích, RAOSB, no. 263/str. 726.

Švédové pomalu ale jistě zahájili evakuaci armády přes Labe v Litoměřicích směrem na Žatecko a dále podél Ohře na Míšeňsko.

To samé, co na podzim a v zimě potkalo oblasti mimo „labskou pevnost“, čekalo nyní ji samotnou, neboť Banér nehodlal císařským po sobě zanechat ani trochu zásob. Velitel královéhradecké posádky dostal následující instrukce: „*Pokud by se k němu blížila císařská moc a on ji nebyl schopn odporovati, má místo opustit, vyplnit jej a zachovat vojsko.*“²⁷⁷ Nakonec k tomu však nedošlo, jelikož císařští se objevili příliš rychle a Švédové se už stáhnout nestihli. Díky pádu Hradce Králové pak k žádnému švédskému drancování před ústupem ve východních Čechách nedošlo. Avšak zkáze zdejší města

neunikla. Bojovalo se o Kolín, Chlumec nad Cidlinou, Hradec Králové, Smiřice. Během obléhání Hradce byla spálena veškerá zbylá zástavba v obou předměstích a samotné město bylo vystaveno několikadenní intenzivní dělostřelecké palbě. Po kapitulaci také drancování císařských vojáků.²⁷⁸ Města, o něž se nebojovalo zase musela zažít švédskou evakuaci a likvidaci prostředků, které se mohly nepřátelské armádě hodit. A to v té době znamenalo všeho – zásoby, obydlí, potahy, materiál. Litoměřice chtěl Banér při ústupu zapálit, ale jeho manželka, pohnutá prý pláčem obyvatel na náměstí, jej nakonec obměkčila. I tak muselo město zaplatit výpalné 1.000 tolarů a 2.635 zlatých zůstalo dlužno za postavení proviantních skladišť,

²⁷⁷ V orig.: „*Auff dem Fall die Käis. Macht auf ihn zugehen möchte, und er dennen nit widerstehen könnte, den Ort zu verlassen, außzuplündern, und das Volck zu erhalten*“ MERIAN, M.: *Theatri Evropaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno 1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben*, Frankfurt am Mein 1648, str. 358.

²⁷⁸ O dobytí Hradce Králové blíže viz předcházející poznámka a dále: SOA Zámorsk, RA – Piccolomini, karton č. 20406 (list Piccolominiho popisující obléhání Hradce Králové a další vojenské operace na jaře 1640) - BIENENBERG, K. J.: *Dějiny města Hradce Králové, rukopis z roku 1790*, překlad Jan Balcar z Bystrého, Hradec Králové 1953, str. 285. - ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808, str. 32.

která za sebou Švédové zanechali. Jako rukojmí, dokud nebudou peníze zaplacený, byl odvezen primátor Jan Karel Pičan z Bellefortu, děkan Roder a dva kapucíni.²⁷⁹ V městském archivu se z té doby dochovaly také dvě směnky, jimiž se město zaručuje vyplatit hraběti Zdeňkovi Hodicovi z Hodic dalších 500 a 1.000 kop míšeňských.²⁸⁰ Bedřich Bořek Dohalský, než počátkem roku 1640 opět opustil milíčeveský statek, zničil prý veškeré jeho zařízení. A emigranti by prý (hlavně jezuitům) i půdu odvezli, kdyby mohli.²⁸¹

Kromě těchto hmotných škod do měst samozřejmě bezprostředně po Švédech přicházela císařská armáda a ta opět vyžadovala kontribuce – potraviny a peníze. Zřejmě se nechovala o nic lépe než Banérovi muži, neboť z „osvobozených“ měst pochází mnoho stížností a loupící a ničící císařské vojáky.

Největší ztráty na životech však neměli na svědomí ani Švédové ani císařští. Zhoršené zásobovací, hygienické a celkově životní podmínky ve městech během švédské okupace – zejména v zimním období – měly za následek oslabení populace. Ta se tak stala náchylnější k případným chorobám a epidemiím a ty skutečně přišly.²⁸² Již na podzim se objevila epidemie, obecně nazývaná soudobými pozorovateli morem, v císařském vojsku uzavřeném v Praze.²⁸³ Během císařské ofenzívy na jaře 1640 se pak nákaza šířila s vojáky krajem a napadala oslabené obyvatelstvo.

Na mnoha místech bývalé „labské pevnosti“ tak počátkem roku 1640 současně působily na populaci tři negativní faktory současně. Jednak válka, která sebou přinášela vojenskou přítomnost, kontribuce

²⁷⁹ KOTYZA, Oldřich a kol.: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, str. 205.

²⁸⁰ SOA Litoměřice – pobočka Lovosice, archiv města Litoměřic, kart. 1270 (směna na 500 kop a 1000 kop míšeňských).

²⁸¹ MENCL, J.: *Jičín za švédských válek*, Jičín 1940, str. 6.

²⁸² GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980, str. 168. – ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Joseph – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 102.

²⁸³ REZEK, Antonín: *Česko-Moravská kronika*, kn.5., Praha 1891. str. 1068.

i další povinnosti a současně ničila hmotný majetek skrze úmyslné drancování a vojenské operace. Jednak to byl hlad, respektive zhoršení zásobovacích podmínek, protože část potravin byla zavřena ve švédských skladech a ty císařští zabavili spolu s dalším proviantem sehnáním od obyvatelstva. Přibližně dvojnásobná armáda císaře měla logicky také dvojnásobné stravovací nároky. Jako třetí a poslední pak přišla epidemie, která si vyžádala oběti na životech. Ostatně nemoci byly největším důvodem úbytku obyvatelstva a nikoliv řádění vojáků, jak se někdy mylně uvádí.²⁸⁴

Tak došlo na území „labské pevnosti“ k prudké a radikální změně podmínek, kdy se relativně chráněná oblast rychle proměnila v bojovou zónu, kde jedna strana se cíleně snažila zlikvidovat veškerou infrastrukturu a odvézt veškeré zásoby, zatímco ta druhá se z vypálených trosek pokoušela vyzískat to poslední ke svému vyživování. Následky pro města byly zničující a veškerý majetek uchráněný před Švédy ba dokonce během jejich okupace nabytý přišel takto vniveč.

IX. Závěr

Stejně jako reakce měst na blížící se švédskou armádu by bylo zajímavé pozorovat, jak obyvatelé reagují na návrat „starých poměrů“. Nikde nemáme zmínku, že by obyvatelstvo pomáhala Švédům například při obraně opevněných bodů proti císařským. Naopak všichni samozřejmě vystupují jako nejvěrnější poddaní jeho císařské milosti, kteří museli pod Banérem strašlivě trpět. Veškeré

²⁸⁴ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 197. – ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Joseph – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, str. 102.

kontakty mezi obyvatelstvem a okupační švédskou armádou, o nichž byla řeč na předcházejících stránkách, téměř jakoby nikdy neproběhly. Emigranti jakoby najednou zmizeli, nikdo o jejich přítomnosti ve městech nemluví a přesto nemohli tak rychle odejít. Sledovat postupy, kterými městské obce posléze omlouvaly své mnohdy povážlivé chování během roku 1639 by bylo jistě velmi poučné, zejména pokud se zajímáme o obrané mechanismy měst během Třicetileté války, avšak svým rozsahem by to vydalo na další diplomovou práci a proto naše bádání zůstává tak trochu s otevřeným koncem.

Sledovali jsme, jak se postupně městské obce připravovaly na možný krizový vývoj a švédskou okupaci a viděli jsme, jak na ni také reagovaly, když skutečně přišla. Podařilo se nám, alespoň doufejme, doložit následující zjištění:

Švédský vpád do Čech 1639/40 nebyl od počátku pouze loupeživým tažením za účelem kořisti. Naopak Banér zde měl jiné cíle, pro jejichž splnění musel přistoupit na jistý druh dohody či vyjednávání s českými městy – zejména těmi na pravém břehu Labe. Vycházet jen z popisů drancování z různých míst v zemi, a to navíc z popisů městské provenience, je bez komparace s jinými místy v určitém čase velmi zavádějící a nepřesné.

Během tohoto vyjednávání jsme mohli na obou stranách – tj. na straně švédské armády i městských obcí – vidět různé argumenty a postupy, jak dosáhnout svého cíle. Vzájemné kontakty probíhaly v drtivé většině na bázi vyjednávání. Zajímavé byly zvláště obrané mechanismy měst, ale bez povšimnutí by neměly zůstat ani poznatky o způsobu chování Švédů. Například, že švédská strana sahala k reálnému násilí a ničení mnohem méně, než se obecně soudí a naopak že města měla způsoby, jak mírnit vojenské nároky a minimalizovat vlastní ztráty. Na téměř tři čtvrtě roku tak ve městech panovaly poměry, které sice často obracely dosavadní každodenní

realitu vzhůru nohama, současně se však stávaly sami každodenní realitou.²⁸⁵

Značná část obyvatelstva nečinila výrazné rozdíly na bázi přítel/nepřítel a přistupovala stejně k císařským i Švédům. Stejně tak Banérova armáda se svým chováním nijak zvlášť nelišilo od armády císařské. Rozhodovala momentální situace – tedy kdo představoval větší riziko, respektive z koho bylo možno spíše profitovat a jaký kdo sledoval cíl. A doložili jsme, že se našli i tací, kteří na švédské přítomnosti skutečně dokázali vydělat. Naopak Švédům poskytla „labská pevnost“ na přibližně tři čtvrtě roku spolehlivou a funkční hospodářskou a vojenskou základnu. Když se z ní v březnu 1640 stáhli nebylo to stále ještě z důvodu nedostatku zásob, ale pro přesilu císařských.

Více než odpovědí se však vynořuje dalších otázek, na které bude nutno ještě hledat odpovědi, neboť se jejich zodpovězení vymyká rozsahu a koncepci této práce. Přímo se nabízí již zmiňovaná reakce měst na opětovnou změnu poměrů v roce 1640. Narazili jsme na otázku emigrantů a vztahu měst k nim. Vůbec nebyla řeč třeba o návratu obyvatelstva k nekatolické víře a podobně. Snažili jsme se popsat a vysvětlit jisté vzorce chování měst vůči armádě a naopak a skutečně jsme je také našli. Ty ale musely nutně procházet nějakým vývojem. Otázka je, zda je tento vývoj možno sledovat v dlouhodobé perspektivě celého třicetiletého konfliktu (pakliže ne v delším časovém období). Nalezli bychom rozdíly například mezi dobou kolem Bílé Hory a třeba rokem 1645 nebo 1648? Lišil se od sebe třeba pohled litoměřickým měšťanů postupně na Sasy, Banéra a ještě později Torstensonu a Wittenberga? Nepochybně ano, ale jak? Kromě toho, širokou škálu způsobů jednání českých měst v roce 1639 nalezneme také v městech na území říše nebo Nizozemí. Lze tedy oddělit, které prvky mají návaznost na specifické české události

²⁸⁵ Srov. KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, str. 232.

17.století – nejčastěji je uváděno právě prizma Bílé hory – a které jsou totožné (či velmi podobné) pro všechny městské obce řekněme střeoevropského prostoru? Poněkud provokativně řečeno, lišilo by se jednání měst pokud by třeba k žádné Bílé hoře, rekatolizaci a emigraci vůbec nedošlo? Tyto a mnoho dalších otázek zatím čekají na podrobnější studie.

X. Zusammenfassung

Es ist die Absicht dieser Arbeit zu zeigen, wie sich die Städte in Böhmen vor der Anfunft der Schweden vorbereitet haben und wie reagiert haben, als sie wirklich gekommen sind.

Der schwedische Einfall ins Böhmen 1639/40 war vom Anfang an kein Raubzug. Banér hat das Land für seine längfristige Ernährung gebraucht und deshalb hat er auf einen Pakt und Handlung mit Städte eingehen müssen – besonder mit denen auf dem rechten Elbeufer. Er hat eine funktionelle Basis gebraucht und konnte darum seine „Festung Elbe“ nicht einfach ausplündern. Die Verderben und Vernichtung beschreibende Literatur irrt sich, weil die von späteren Erzählungen oder den aus anderen Orten ausgeht. Zuverlässigkeit der Quellen der städtischen Provenienz muss man auch kritisch ansehen.

Im Laufe der schwedischen Okupation haben wir auf beiden Seiten (d.h. auf der Seite der Stadt so wohl der Arme) spezifische Strategie gesehen, mit den sie ihre Zwecke erreichen wollten. Es war eine Sache der Handlung. Schweden haben Versorgung gebraucht, die Städte andererseits wollten das alles möglichst schadlos überleben.

Die Majorität der Bevölkerung Böhmens hat nicht zwischen Schweden und Kaiserlichen als zwischen Freund und Feind unterscheiden. Es hat die konkrete Situation so wohl als auch soziale Herkunft usw. der Stadtbewohner und Söldner entschieden – wo hat Risiko gedroht oder wo ein Vorteil liegen konnte. Und es waren solche, die daraus profitieren wissen.

XI. Seznam zkratek:

DBBTI = POLIŠENSKÝ, Josef a kol. (ed.): *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, tomus IV, Praha 1978.

RAOSB = *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling*. Afd. 2. Bd 6, Johan Banérs bref 1624-1641, Stockholm 1893.

Prameny = LÍVA, Václav (ed.): *Prameny k dějinám třicetileté války*, V.díl, Praha 1954.

XII. Bibliografie a prameny

Prameny:

Rukopisné v archivech

- SOA Litoměřice – pobočka Lovosice:
 - Archiv města Litoměřic:
 - Inv. č. 23, Liber Intimationum.
 - Inv. č. 73, Liber Conceptuum ab Anno 1640 usque ad 1644.
 - Inv. č. 76, karton 5.
 - Inv. č. 123, Liber Protohocol: ab Anno 1637 usque 1641.
 - Inv. č. 173, Liber Testium ab Anno 1640 usque 1658.
 - Inv. č. Inv. č. 207/8, karton 101.
 - Inv. č. 1574, karton 1269-1270.
 - Archiv města Roudnice nad Labem:
 - Inv. č. 11, I-B-2h, Kniha trhův a smluv.

- SOA Litoměřice – pobočka Ústí nad Labem:
 - Archiv města Ústí nad Labem:
 - Inv. č. 265, Kniha památná 1625-1652.
 - Inv. č. 266, Kniha památná 1603-1724.
 - Inv. č. 451, Kniha missivů a notulí 1634-1639.
 - Inv. č. 506, Kniha trhová 1621-1647.

- SOA Praha – pobočka Kolín
 - Archiv města Kolín
 - Kniha purkmistrovská 1635-1643 (bez inv. č.).
 - Liber Viridium 8 – kniha smluv a připovědí.

- SOA Zámorsk:
 - RA – Piccolomini:
 - Karton č. 19302, 19462-19464, 20406, 20411-20417, 21061-21065.

- SOA Zámorsk – pobočka Hradec Králové:
 - Archiv města Hradec Králové:
 - Inv. č. 307-308, knihy č. 18-19, Knihy pamětní I., II.
 - Inv. č. 335, kniha č. 46 Liber Emptionum Albus I.
 - Inv. č. 336, kniha č. 47 Liber Viridis II.
 - Inv. č. 337, kniha č. 48 Liber Emptionum Albus III.
 - Archiv města Chlumec nad Cidlinou:
 - Inv. č. 139, Radní manuál.
 - Inv. č. 157, kniha č. 147, Kopiař města.
 - Inv. č. 187-188, Kniha svědomí.
 - Inv. č. 1115, kniha č. 693, Kniha počtů městských.
 - Archiv města Nový Bydžov:
 - Inv. č. 1094-1095, kniha č. 17-18, Knihy pamětní I., II.
 - Inv. č. 1110, kniha č. 33, Kniha trhová a gruntovní.

- SOA Zámorsk – pobočka Pardubice:
 - Archiv města Pardubice:
 - Inv. č. 727, 812, 823, 1091-1092, 1095.
- SOA Zámorsk – pobočka Trutnov:
 - Archiv města Dvůr Králové nad Labem I.:
 - Karton 58-59.

Tištěné nebo v edicích:

BYDŽOVSKÝ, Jiří Kezelius: *Kronika Mladoboleslavská*, Mladá Boleslav 1935.

ELVERT, Christian d': *Beiträge zur Geschichte der böhmischen länder, insbesondere Mährens, im 17. Jahrhunderte*, Bd. 4, Brno 1878.

FRIESENEGGER, Maurus; MATHÄSER, Willibald (ed.): *Tagebuch aus dem 30jährigen Krieg*, München 1974.

GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Simplicius Simplicissimus – kronika třicetileté války*, Praha 1959.

GRIMMELSHAUSEN, Hans Jacob Christoph von: *Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968.

JESSEN, Hans (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg in Augenzeugenberichten*, Berlin 1966.

LÍVA, Václav (ed.): *Prameny k dějinám třicetileté války*, V.díl, Praha 1954.

LÍVA, Václav (ed.): *Prameny k dějinám třicetileté války*, VI.díl, Praha 1955.

LŮŽEK, Bořivoj (ed.): *Letopisy města Luna*, Praha 1970.

MENČÍK, Ferdinand (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897.

MERIAN, M.: *Theatri Europaei; Vierter Teil, Das ist: Glaubwürdige Beschreibung Denkwürdigen Geschichten, die sich in Europa ... Anno*

1638 bis Anno 1643 exclusive begeben haben, Frankfurt am Mein 1648.

MERIAN, M.: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Frankfurt n/M., 1650.

PETERS, Jan (ed.): *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg - eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993.

POLIŠENSKÝ, Josef a kol. (ed.): *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, tomus IV, Praha 1978.

PUFFENDORF, Samuel.: *Sechs und zwanzig Bücher der schwedischen und deutschen Kriegs Geschichte von Gustav Adolf Feldzuge in Deutschland an bis zur Abdankung konigin Christina*, Frankfurt 1688.
Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Afd. 2. Bd 6, Johan Banérs bref 1624-1641, Stockholm 1893.

RICHTER, Miroslav – SEMOTANOVÁ, Eva (ed.): *Historický atlas měst České republiky - Hradec Králové*, sv. č. 5, Praha 1998.

SMETANA, Jan (ed.): *Historický atlas měst České republiky – Litoměřice*, sv. č. 1, Praha 1996.

ŠAFRÁNKOVÁ, Lucie: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*, diplomová práce na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouc, ročník 1998/1999.

WEECH, Friedrich von (ed.): *Sebastian Bürster's Beschreibung des schwedischen Krieges 1630- 1647*, Leipzig, 1875.

Monografie a sborníky:

BARTKIEWICZ, Kazimierz (ed.): *Wojna trzydziestoletnia (1618 - 48) na ziemiach nadodrzańskich*, Zielona Góra 1993.

BARUDIO, Günter: *Der Teutsche Krieg 1618 bis 1648*, Frankfurt a./M. 1985.

BÍLEK, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882.

- BOBKOVÁ, Lenka: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, Praha 1999.
- BURSCHEL, Peter: *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1994.
- CREVELT, Martin van: *Supplying War: Logistic from Wallenstein to Patton*, Cambridge 1977.
- DENIS, Ernst: *Čechy po Bílé hoře*, I. díl, Praha 1930.
- DUDIK, B.: *Schweden in Böhmen und Mähren 1640-1650*, Wien 1879.
- ENGLUND, Petr: *Nepokojná léta*, Praha 2000.
- FINDEISEN, Jörg-Peter: *Der Dreißigjährige Krieg – Eine Epoche in Lebensbildern*, Graz/Wien/Köln 1998.
- FRIEDRICHS, Christopher R.: *Urban Society in an Age of War: Nördlingen 1580-1720*, New Jersey 1979.
- FUKALA, Radek: *Sen o odplatě – dramata třicetileté války*, Praha 2005.
- GARDINER, Samuel Rawson: *The Thirty Years' War, 1618-1648*, New York 1969.
- GINDELY, Antonín: *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, III. Abteilung, Praha 1884.
- GLETE, Jan: *War and the state in the early modern Europe: Spain, the Dutch republic and Sweden as fiscal-military states, 1500 – 1660*, London 2002.
- GRÄF, Holger Thomas: *Söldnerleben am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges - Lebenslauf und Kriegstagebuch 1617 des hessischen Obristen Caspar von Widmarckter*, Marburg an der Lahn 2000.
- GUTMANN, Myron P.: *War and Rural Life in the early modern Low Countries*, Assen 1980.
- JESSEN, Hans: *Der Dreißigjährige Krieg im Augenzeugenberichten*, Düsseldorf 1963.
- KEYM, Franz: *Geschichte des Dreissigjährigen Kriegs*, Freiberg 1873.
- KNÖBL, Wolfgang; SCHMIDT, Gunnar (ed.) *Die Gegenwart des Krieges*, Frankfurt am Main 2000.

- KROLL, S. - KRÜGER, K. (ed.): *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Hamburg 2000.
- KRUSENSTJERN, Benigna von (ed.): *Zwischen Alltag und Katastrophe : der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999.
- KÜHNE, Thomas; ZIEMANN, Benjamin (ed.): *Was ist Militärgeschichte?*, Paderborn 2000.
- KUPKA, Vladimír a spol.: *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002.
- LANGER, Herbert: *Hortus Bellicus*, Leipzig 1978.
- MARON, Jerzy.: *Militarne aspekty wojny trzydziestoletniej na Śląsku*, Wrocław 2000.
- MATĚJEK, František: *Morava ze třicetileté války*, Praha 1992.
- MILGER, Peter: *Gegen Land und Leute – Der Dreissigjährige Krieg*, München 1998.
- MILLER, Jaroslav.: *Uzavřená společnost a její nepřátelé : město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2006.
- ÖHMAN, Jenny: *Der Kampf um den Frieden : Schweden und der Kaiser im Dreißigjährigen Krieg*, Wien 2005.
- PARKER, Geoffrey: *Der Dreissigjährige Krieg*, New York 1987.
- PESCHECK, Christian Adolf: *Čeští exulanti v Sasku*, Varnsdorf 2001.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*, Praha 1970.
- REBITSCH, Robert: *Matthias Gallas*, Münster 2006.
- REDLICH, F: *De Praeda militari. Looting and booty 1500-1815*, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bf. 39, 1956.
- REPGEN, Konrad (ed.): *Krieg und Politik 1618 – 1648, Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988.
- REZEK, Antonín: *Česko-Moravská kronika*, kn.5., Praha 1891.
- ROBERTS, M. (ed.): *Sweden's age of Greatness 1632-1718*, Aylmerbury 1973.
- ROECK, Bernd: *Als wollt die Welt schier brechen - eine Stadt im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges*, München 1991.

SALM, Hubert: *Armeefinanzierung im Dreißigjährigen Krieg – Der Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis 1635-1650*, Münster 1990
SCHUSTER, O.; FRANCKE, F. A.: *Geschichte der Sächsischen Armee*, Leipzig 1885.
TISCHLER, František: *Generál Zikmund Myslík z Hirsova*, Praha 1916.

Regionální historiografie:

ANKERT, Heinrich: *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Litoměřice 1923.
BIENENBERG, K. J.: *Dějiny města Hradce Králové, rukopis z roku 1790*, překlad Jan Balcar z Bystrého, Hradec Králové 1953 (uložen v královéhradecké muzejní knihovně).
HLODŇÁK, Petr a kol.: *Žatec*, Praha 2004.
HRAŠE, Jan Karel: *Dějiny Náchoda 1620-1740*, Náchod 1994.
KHUNA, K.: *Dějiny a kulturní obraz města Chlumce n. C., I. Díl*, Chlumec n. C. 1932.
KILIÁN, Jan: *Město ve válce, válka ve městě – Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008.
KILIÁN, Jan (ed.) *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004.
KLOS, J.: *Paměti města a zámku Nového Města nad Metují*, Nové Město nad Metují 1922.
KNAPP, Antonín: *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887.
KOŘÁN, Ivo: *Dějiny města Smiřice*, Hradec Králové 1975.
KOTYZA, Oldřich a kol.: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997.
KUBÍČEK, Alois – WIRTH, Zdeněk: *Hradec Králové*, Hradec Králové 1939.
LEDR, Josef: *Dějiny města Přelouče nad Labem*, Přelouč 1926.
LEVÝ, Fr.: *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896.
LIPPERT, J.: *Geschichte der Stadt Trautenou*, Trutnov 1863.

- LIPPERT, J.: *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Praha 1871.
- MALÍNSKÝ, Kolda: *Paměti královského města Slaného*, I. díl, Slaný 1885.
- MATOUŠEK, Petr: *Paměti města Rovenska*, Semily, 1895.
- MENCL, J.: *Jičín za švédských válek*, Jičín 1940.
- MIKULKA, J.: *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, 2/1, Hradec Králové 1994.
- ODLOŽILÍK, Otakar: *Zkáza Nymburka za třicetileté války*, Nymburk 1934.
- PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kostí*, Praha 1970.
- PRÁŠEK, Justin Václav.: *Brandejs nad Labem, město, panství i okres*, Praha 1913.
- PRÁŠEK, Justin Václav: *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště*, Turnov 1879.
- PRÁŠEK, Justin Václav: *Okres Brandejský nad Labem*, Praha 1875.
- ROECK, Berndt: *Eine Stadt in Krieg und Frieden – Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität*, Göttingen 1987.
- ŘÍHA, Celestin: *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*, Praha 1868.
- SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920.
- SEDLÁČEK, August: *Děje města Čáslavě*, Čáslav 1874.
- SEYDL, Josef Antonín: *Kronika královského města Berouna*, Beroun 2003.
- SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971.
- SOLAŘ, J. J.: *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870.
- ŠRONĚK, Michal; HAUSENBLÁSOVÁ, Jaroslava: *Gloria et Miseria*, Praha 1998.
- ŠVENDA, František de Paula: *Třetí měděnný obraz historie království českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*, Hradec Králové 1808.
- TOMEK, Václav Vladivoj: *Místopisné paměti města Hradce Králové*, Praha 1885.

TOMEK, Václav Vladivoj: *Příběhy kláštera a města Police nad Metují*, Praha 1881.

VÁVRA, Josef: *Dějiny královského města Kolína nad Labem*, Kolín 1888.

VITÁK, Antonín Konstantin: *Děje královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867.

ZEMAN, J.: *Z pamětí Smiřic n. L.*, Smiřice nad Labem 1910.

ZUMAN, František : *Švédský tábor v Brandýse a St. Boleslavi*, Praha 1934.

Články ve sbornících a periodikách:

ÅSTRÖM, E.: *The Swedish Economy and Sweden's Role as a Great Power 1632-1697*, in: Roberts, M. (ed.): *Sweden's age of Greatness 1632-1718*, Alyerbury 1973, s. 58-102.

BÖHME, K. R.: *Geld für die schwedische Armee nach 1640*, in: Scandia, Bd. 33, 1967, s. 54-95.

ĐURČANSKÝ, Marek: *Zkušenosti Nymburských s vojáky za Třicetileté války*, in: Kuděj, roč 1999, č. 1, s. 22-38.

FRAJDL, J.; KOHÁROVÁ, M.: *Wschodnie Czechy w dobie wojny 30-letniej*, in: BARTKIEWICZ, Kazimierz (ed.): *Wojna trzydziestoletnia (1618 - 48) na ziemiach nadodrzańskich*, Zielona Góra 1993, s. 73-86.

KAISER, Michael: *Der Söldner und die Bevölkerung. Überlegungen zu Konstituierung und Überwindung eines lebensweltlichen Antagonismus*, in: Kroll, S. - Krüger, K. (ed.): *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Hamburg 2000, s. 79-120.

KAISER, Michael: *Überleben im Krieg – Leben mit dem Krieg*, in: Ehrenpreis, Stefan (ed.): *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und sein Nachbarregionen*, Bergische Forschungen Bd. 28, Neustadt a.d. Aisch 2002, s. 181-233.

KAMEN, Henry: *The Economic and Social Consequences of the Thirty Years' War*, in: *Past and Present*, 39/1968, s. 44-61.

- LUNDKVIST, Sven: *Die schwedischen Kriegs- und Friedensziele 1632-1648*, in: Repgen, Konrad (ed.): *Krieg und Politik 1618-1648, Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988.
- RUBLACK, Ulinka: *Wench and Maiden: Women, War and the Pictorial Function of ... in German Cities in the Early Modern Period*, in: *History Workshop Journal*, 44/1997, s. 1-21.
- SCHENNACH, Martin: *Der Soldat sich nit mit dem Baur, auch der Baur nit mit dem Soldaten betragt. Das Verhältnis zwischen Tiroler Landbevölkerung und Militär von 1600 bis 1650*, in: Kroll, S. - Krüger, K. (ed.): *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Hamburg 2000, s. 41-78.
- SVOBODA, Milan: *Švédské obsazení Frýdlantu pohledem očitého svědectví Heinricha Griessela, zámeckého hejtmana*, in: *Fontes Nissae-prameny Nisy*, 2000-1, s. 19-39.
- STEIGER, Heinhard: *„Occupatio bellica“ in der Literatur des Völkerrechts der Christenheit (Spätmittelalter bis 18. Jahrhundert)*, in: Meumann, Markus – Rogge, Jörg: *Die besetzte "res publica": zum Verhältnis von ziviler Obrigkeit und militärischer Herrschaft in besetzten Gebieten vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert*, Berlín 2006, s. 201-240.
- ŠULC, Jaroslav : *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích a ve středním Polabí)*, in: *Časopis Národního Muzea, historická řada*, řoč. 175, č. 1-2 (2006), s. 41-78.
- THIEBAULT, John: *Die Erfassung und Einordnung lokaler Kriegserfahrungen*, in: Krusenstjern, Benigna von (ed.): *Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, s. 323-344.
- THIEBAULT, John: *Landfrauen, Soldaten und Vergewaltigungen während des Dreißigjährigen Krieges*, in: *Werkstatt Geschichte*, 19/1998, s. 25-39.

TOMKOVÁ, Eva: *Švédské vpády do Trutnova a Dvora Králové nad Labem*, in: Kilián, Jan (ed.) *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 48-55.

ULBRICHT, Otto: *The Experience of Violence during the Thirty Years War: A Look at the civilian Victims*, in: Canning Josef – Lehmann, Hartmut – Winter, Jay: *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Ashgate Publishing 2004, s. 97-129.

WINNIGE, Norbert: *Wirtschaft im Dreißigjährigen Krieg: Das Beispiel Göttingen*, in: Krusenstjern, Benigna von (ed.): *Zwischen Alltag und Katastrophe - der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999, s. 373-306.

WINTER, Zikmund: *Město a kraj rakovnický za vojny třicetileté*, in: *Časopis Muzea Království Českého*, roč LXII/1888, s. 279-305.

ZAHRADNÍK, T. (ed.): *Samuele Nymburského „Paměti Litoměřické“*, in: *Sborník historického kroužku*, 1/1900, s. 22-27.

Internetové zdroje:

Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling - Axel Oxenstiernas brev och skrifter 1636-1654 (i urval),
http://62.20.57.212/ra/ao/Oxenstierna_1639-40_SWE.html#I955 (3. 1. 2009)

Ottův slovník naučný - <http://encyklopedie.seznam.cz> (3. 1. 2009)

Obsah

I. Úvod	2
II. Metodika	3
III. Pramenná základna	5
IV. Švédové se blíží	12
V. Přechod měst do švédských rukou	29
VI. Vliv švédské okupace na městskou ekonomiku	45
VII. Každodenní soužití	68
VIII. Švédové odcházejí	88
IX. Závěr	96
X. Zusammenfassung	99
XI. Seznam zkratek	100
XI. Bibliografie a prameny	100